

о. АТАНАСІЙ ПЕКАР, ЧСВВ

ДОСКОНАЛИЙ ХРИСТІЯНИН

ЧЕРНЕЧИЙ ІДЕАЛ СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

**ДОСКОНАЛИЙ
ХРИСТИЯНИН**

о. АТАНАСІЙ ПЕКАР, ЧСВВ

ДОСКОНАЛИЙ ХРИСТІЯНИН

ЧЕРНЕЧИЙ ІДЕАЛ
СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

Видання друге

ВИДАВНИЦТВО
"МІСЦЕВЕ"
ЛЬВІВ 2006

ББК 3371 – 028

П 245

УДК 281.4

Пекар о. Атанасій В., ЧСВВ

П 245 Досконалий християнин. Чернечий ідеал св. Василя Великого. – Львів: Місіонер, 2005. – 256 с.

ISBN 966-658-051-9

ББК 3371 – 028

На 4-ій стор. обкладинки використано слова Івана Павла II з Апостольського листа з нагоди 1600-річчя смерті Святого Василя Великого, 2 січня 1980 р.

ISBN 966-658-051-9

© ВВП "Місіонер", 2005

© Ф. Лукавий, художнє оформлення, 2005

ПЕРЕДМОВА

Живемо в добу оновлення християнського життя, яке започаткував II Ватиканський Собор (1962-1965) під натхненням Святого Духа. Вселенський Собор заторкнув також оновлення чернечого життя, щоб "життя Церкви стало багатшим, а її апостолят живішим і пліднішим" (див. Декр. "Про чернече життя", чис. 1).

Одним із засобів оновлення чернечого життя є пізнання й збереження духа його засновника. Тому, йдучи за вказівками Соборових Отців, ми задумали зібрати в одне ціле цінні перлини вчення св. Василя Великого про духовне життя, щоб так відтворити його дух і передати ченцям той високий ідеал, яким він захоплювався.

У вступному розділі, коротко описавши життя св. Василя Великого та різні впливи на формування його духовності, ми коротко розглянули критичний список аскетичних творів святого, з яких ми переважно черпали наші відомості й тексти для скромної нашої праці.

У першому розділі ми подали генезу аскетичного ідеалу св. Василя, що його він старався впровадити в життя на анесійській самоті у Понті. Цим розділом ми впроваджуємо читача до самого серця духовності св. Василя.

У наступних п'яти розділах (II – VI) ми систематизували основні засади духовного життя, як їх розумів св. Василій. Насамперед розглянули богословські основи чернечого ідеалу, відтак спинилися над обставинами й настановами чернечого життя. Заторкнув-

ши згодом негативний бік відречення від духовного життя, ми описали позитивні аспекти, тобто практикування чернечих чеснот. Нарешті ми призадумалися над самим змістом чернечого життя, над молитвою й працею, як їх розумів св. Василій Великий.

У сьомому розділі ми подали духовний образ за-сновника василіянського чернецтва, як його описав вірний друг св. Григорій Богослов у “Намогильнім Слові на честь св. Василія Великого, Архиепископа Кесарії Каппадокійської”. Хай правдивий і живий ідеал ченця-василіянина послужить до наслідування сучасному нашому чернецтву.

Дорогий Брате! Читай ці спасенні науки нашого духовного отця і постійно зберігай їх у своєму серці. На-слідуй його величний дух. Захоплюйся його доскона-лою особою. Впроваджуй його високі ідеали в своє чер-нече життя. Пам’ятай, що працю над духовним онов-ленням нашого Чину мусиш почати від самого себе!

Ти щиро бажаєш бути справжнім ченцем-василія-нином. Одночасно ти б хотів пристосувати чернече жит-тя до сучасних обставин часу. Отож, даючи тобі в руки цю цінну книжку, я пригадую тобі слова II Ватикан-ського Собору: “Оскільки чернече життя спрямоване пе-редусім до того, щоб його визнавці йшли за Христом і з’єдналися з Богом, визнаючи євангельські ради, – тре-ба поважно призадуматись, що жодні пристосування до потреб сучасності не матимуть успіху, якщо не бу-дуть оживлені духовною обною, якій завжди, навіть сповняючи зовнішню працю, треба надавати перше міс-це” (див. Декр. “Про чернече життя”, чис. 2 г).

У писаннях св. Василія Великого немає чіткої різ-ниці між ченцем і мирянином; у них побутує тільки назва – християнин. Усі ми, ченці й миряни, зобов’я-зані одним законом Христа: *Будьте досконалі, як Отець ваш Небесний досконалий* (Мт. 5:48). Тож з цієї нашої скромної книги зможуть багато скористати і ми-

ряни. Ми назвали її “ДОСКОНАЛИЙ ХРИСТІЯНИН” у дусі писань св. Василя.

Тут складаємо нашу подяку всім тим, що навчили нас читати й шанувати св. Василя Великого, високий ідеал якого ми старалися відтворити в цій нашій аскетичній праці. Щира подяка Верховному Настоятелю, Всесв. о. Протоархимандритові Атанасієві Г. Великому, ЧСВВ за цінні вказівки й технічну поміч. Наша сердечна подяка управі й ченцям американської Провінції Успіння Матері Божої, за видання цієї скромної праці. Насамкінець, висловлюємо нашу вдячність Впр. о. І. Готрі, ЧСВВ, та Вшан. п. редакт. М. Островерсі, за виправлення рукопису й цінні стилістичні завваги.

Перелицьовуючи дещо епіграму св. Григорія Богослова, присвячуємо цей наш твір св. Патріярхові Василю Великому:

Я, єромонах з твого Чину Атанасій,
Написав оцю скромну працю
На твою честь, Василіє!

Юнієнтаві, ПА., 1 березня 1968 р.

о. Атанасій В. ПЕКАР, ЧСВВ

ВСТУП

Заки візьмемось до викладу аскетичної науки св. Василя Великого, ознайомимось ближче з його життєвим шляхом і всіма тими впливами, що причинилися до його духовности. Ставши провідником церковно-суспільного життя в Малій Азії, св. Василій не тільки словом, а й пером впроваджував головні засади християнства в життя. Так зродились окремі писання св. Отця, що збереглися до наших часів під назвою “АСКЕТИЧНІ ТВОРИ”. Вони послужили головним джерелом цій нашій скромній праці.

У вступному розділі коротко опишемо: 1) Життя св. Василя Великого; 2) Формування духовности св. Василя; і хоч побіжно розглянемо 3) Аскетичні твори Василя Великого.

1. ЖИТТЯ СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

У своїй бесіді про мученика Гордія св. Василій мовить: “Для звичайних людей похвали сплітаємо з вибраних слів. Коли ж йдеться про праведників, то сама правда їхніх діл є свідченням їхнього світлого образу”¹. Ці слова

¹ Див. *Науки св. Василя Великого для народу*, Глен Ков, Н.Й. 1954, с. 190 (дальше цитує.: НВН).

вповні можемо сказати й про св. Василя. Щоб упевнитися в його величі й славі, нам досить переповісти головні події його життя².

а) Молодечий вік св. Василя Великого (329–356)

Св. Василій Великий народився правдоподібно 329 року в головному місті Каппадокії – Кесарії (Мала Азія). Його батько, що теж називався Василій, був визначним правником та водночас управляв в околиці Кесарії розлогіми посіlostями своєї жінки Емелії. Батько св. Василя успадкував також великі маєтки по своїх родичах в Анесії (провінція Понту)³. Коли він пізніше став професором красномовства в Нео-Кесарії, то ціла родина замешкала в поблиській Анесії, де ще жила старенька бабуня св. Василя – Макрина.

Мати св. Василя Емелія, часто хворіла, тому виховувала дітей головню бабуня Макрина. Їй помагала найстарша сестра св. Василя, яка теж називалася Макриною⁴. Від них Василій навчився не тільки правд віри, а й побожного життя. Уся родина Василя Великого визнача-

² Основні життєписи: П. Аллярд, *Святий Василій Великий*, Жовква 1933; С. Єроніма Роман, ЧСВВ, *Горючий стовп з Кесарії Каппадокійської* (англ.), Рим 1963; о. Д. Марано, *Життя св. Василя Великого* (лат.), у Мінь, Гр. Патр., т. 29, с. V-CXXVII. Ці короткі нариси життя св. Василя подаємо на основі нашої книжечки англ. мовою – *Св. Василій Великий. Його життя і його діло*, Нью Йорк, 1963.

³ Щодо батьківщини св. Василя див. о. С. Фединяк, ЧСВВ, *Через Каппадокію і Понт*, Рим 1957.

⁴ Бабуню св. Василя називають св. *Макрина Старша*; його сестру – св. *Макрина Молодша*.

лася правдиво християнським життям: “З чоловіколюб’я благого Бога, – писав св. Василій, – ласкою Господа нашого Ісуса Христа, благодаттю Святого Духа я остерігся блудів поганства, бо від самого народження виховували мене християнські батьки. З дитинства я навчився від них Святого Письма, й воно дало мені пізнання правди”⁵.

Початкові знання Василій здобув від свого батька. Спостерігши великі здібності свого найстаршого сина до науки, батько послав його на дальші студії, спочатку до Каппадокійської Кесарії, а відтак до Царгороду. Там Василій не марнував дорогоцінного часу. Не дивно, що за короткий час “його освіта перевищила його вік,” – сказав про нього св. Григорій Богослов. Тоді головним заняттям Василя була “*філософія*”, тобто “відокремлення від світу і злучення з Богом”⁶. Врешті, Василій подався до Атен, що ще й у тих часах були осередком знання й культури.

В Атенах все ще процвітала поганська філософія, а грецька література брала верх над усякою іншою. Тут Василій заприятелював із своїм земляком, Григорієм з Назіянзу: “Коли ми звірилися собі про свої бажання й побожність, якої ми обидва так дуже прагнули, тоді ми стали собі взаємно всім – товаришами, по-

⁵ Див. “*Про Божий суд*”, *Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого*, з гр. перекл. Митроп. А. Шептицький, Львів 1929, с. 21 (дальше цитує.: АТВ).

⁶ Обидві цитати з: Св. Григорій з Назіянзу, *Велич св. Василя Великого*, з гр. перекл. о. С. Федіяк, ЧСВВ, Рим 1951, с. 17-18 (дальше цитує.: ВВВ).

братами, наче рідними собі”⁷. Їх не засліпив блиск поганського красномовства, бо вони, як ті бджілки, вибирали з поганських наук тільки те, що їм помагало в набуванні чеснот та скріпляло їхню віру⁸. Про свій побут з Василієм у Атенах Григорій пише: “Пізнавши там обман і брехню ідолів, ми утвердилися у вірі. Там, де подивлялися демонів (ідолів), ми навчилися погорджувати їх”⁹.

Слава про обидвох каппадокійців дуже скоро розійшлась по цілому Сході. Коли 356 року, “навантажений ученістю”¹⁰, Василій вернувся додому, то відразу став професором красномовства в Кесарії.

Поки Василій перебував в Атенах, у батьківському домі сталися великі зміни. Батько й один з його молодших братів померли. Чотири молодші сестри вийшли заміж. Молодший брат Григорій¹¹ теж одружився і став учителем риторики. Інший брат Навкратій зажив у горах пустинником. Вдома коло матері ли-

⁷ Там же, с. 23.

⁸ Див. Св. Василій “Бесіда” “До юнаків”, НВН, с. 256.

⁹ ВВВ, с. 27.

¹⁰ Там же, с. 30.

¹¹ Пізніше знаний як св. Григорій Ніссійський († бл. 395); спочатку був проф. красномовства, відтак вступив до монастиря, що його заснував Василій Великий. Пізніше св. Василій висвятив його на єпископа маленького містечка Нісси в Каппадокії, де той багато терпів від аріян. По смерті свого брата Василя св. Григорій Ніссійський мав великий вплив і значення у Церкві. Пам’ять його спогадуємо дня 10 січня. Див. о. А. О. Трух, ЧСВВ, *Життя Святих*, Торонто 1952, т. I, с. 69-73.

шилася тільки найстарша сестра Макрина¹² й наймолодший брат Петро¹³.

Після трагічної смерти свого нареченого Макрина посвятила себе Богові й зажила дівственним життям. Вона вмовила теж свою маму і вони разом почали жити духовним життям. До них долучилося ще кілька їхніх колишніх служниць. Так родинний дім в Анесії перетворився на жіночий монастир. Згодом він став зародком спільного життя монахинь. Ці праведні душі утримували зв'язок зі світом тільки через Петра, який був їхнім економом, а потім духовним провідником.

Тим часом популярність і успіхи на професорській кафедрі цілком полонили душу св. Василя. Оточений славою і світськими почестями, він цілковито забув про мрії своєї молодости: покинути світ і жити тільки для Бога. Сестра Макрина швидко спостерегла потяг до світу свого найстаршого брата й почала навіть побоюватися за його спасіння.

¹² *Св. Макрина Молодша* († 379) – найстарша сестра св. Василя і засновниця сестер василіянок. Її пам'ять спогадуємо дня 19 липня. Св. Григорій написав її життєпис, що вийшов в англ. перекладі у Вашингтоні 1967 р., разом з іншими *Аскетичними творами* Григорія. Див. о. О. Трух, *цит. тв.*, т. III, с. 69-74.

¹³ Знаний пізніше як *св. Петро Севастійський* († 391). Від молодости вихований у чернечій душі. Спочатку був економом у жіночому монастирі своєї сестри Макрини, відтак 362 р. став настоятелем монастиря в Анесії, який його заснував св. Василій. 370 р. св. Василій висвятив його на священника, а 380 р. – на єпископа Севастії (Мал. Вірменія). Визначався глибокою святістю, великою второпністю і ревністю за спасіння душ. Його пам'ять спогадуємо дня 9 січня. Див. о. О. Трух, *цит. тв.*, т. I, с. 67-69.

б) Василій – монах (357–362)

Макрина не пропускала навіть найменшої нагоди, щоб не пригадати своєму братові колишніх його мрій і не вказати йому на марність мирської слави. Однак її слова падали на кам'янисту землю, бо мирська слава цілком заглушила голос совісти Василія. Тільки родинна трагедія опам'ятала його.

Навкратій часто ловив рибу для немічних пустинників у швидкій річці Іріс. Одного разу човен перевернувся і Навкратій потонув. Кілька днів пізніше бистра вода викинула його тіло на берег і рибалки принесли його додому. Василій поспішив, щоби потішити свою горем прибиту матір. Макрина скористала з тієї трагічної хвилини й таки там, при ліжку хворої мами, благала Василія нарешті охреститися¹⁴ і почати правдиво християнське життя.

Трагічна смерть брата, біль материнського серця і гіркі сльози сестри нарешті зрушили серце Василія. Повернувшись до Кесарії, він відразу охрестився і став читцем. Відтак з кількома своїми товаришами подався до Анесії, щоб там в усамітненні почати аскетичне життя. Свою постанову змінити спосіб життя Василій назвав наверненням: “Прогайнувавши чимало часу у марнощах і змарнувавши чи не цілу молодість, щоби великим і марним трудом здобути мирську мудрість, яку осудив Бог, накінець я про-

¹⁴ У IV ст. постав дивний звичай – відкладати хрищення аж до старшого віку. Св. Василій це надужиття пізніше сам осудив. Див. його бесіду “Напiмнення до св. Хрищення”, НВН, с. 145-157.

снувся, наче з глибокого сну. Я спостеріг дивне світло євангельської чесноти й пізнав безвартісність і порожнечу мудрости князів світу цього, що минаються і гинуть. Я оплакував з несказаним болем нужденне моє життя.

В такому стані я бажав провідника, що провадив і повчав би мене в побожності. Найбільше я хотів поправити мої звичаї, втрачені довгим перебуванням зі злими. Тож, я читав Євангеліє і спостеріг, що нема відповіднішого способу до досконалости, як продати свій маєток, роздати його між убогих братів і так позбутися усіх турбот дочасного життя. Тоді вже душа не буде спокушатися жодним прив'язанням до дочасних дібр. Я молився, щоб знайти одного з братів, який уже провадив цей спосіб життя, щоб з ним я міг щасливо переplistи глибоку й бурхливу протоку життя”¹⁵.

Бог вислухав молитву Василя й послав йому духовного провідника, ревного аскета *Евстатія Севастійського*¹⁶, який саме започаткував монаший рух у Малій Азії. Правдоподібно, за його порадою, Василій 357–358 року подався до Єгипту і на Близький Схід, щоб там ознайомитися з монашим подвигом. Повернувшись звідти, він недалеко від батьківського дому в затишному місці разом зі своїми товаришами збудував невеличкий монастир¹⁷. Тут Василій заклав підвалини спільно-

¹⁵ Див. Мінь, Гр. Патр., т. 32, кол. 823-824.

¹⁶ Про нього більше скажемо в розділі про впливи на духовне становлення Василя.

¹⁷ Св. Григорій з Назіянзу (Богослов) писав, що цей монастир – це “Колиба без даху і дверей”, з вогнищем “без коми-

го монашого життя, що згодом здобуло йому славу “патріярха східного чернецтва”.

На самоті й молитві, розважаючи над Святим Письмом і займаючись рукоділлям, практикуючи християнські чесноти й умертвіння, Василій віддався цілим своїм серцем життю “*правдивої філософії*”. Так він назвав новий спосіб свого життя. Тут, на самоті, він зайнявся також письменницькою працею і зібрав із Оригенових писань цілу антологію під назвою “*Філокалія*”¹⁸. Тоді ж він сформулював свої “*Моральні правила*”¹⁹, в яких подав християнам 80 основних засад морального життя, вибраних лише зі Святого Письма. Тут зародилася і збірка основних монаших засад, яку св. Василій ще раз переробив, передаючи її грядучим поколінням під назвою “*Ширші правила*”²⁰.

Живучи суворим аскетичним життям, св. Василій виділив такі практичні засади монашого подвигу:

1) Головним завданням кожної людини є цілковито сповнити волю Божу, яку Господь Бог об’явив у Святому Писанні. Тим-то голов-

на” і з “закуреними стінами, з яких відпадало болото”, де братія тільки завдяки матері Емелії не загинула з голоду. Див. Св. Григорій. *Лист 4 (8) ВВВ*, с. 112-115.

¹⁸ Цей заголовок *Антології* св. Василія важко перекласти укр. мовою, хіба що вжиємо церк.-слов.: “*Добротолюбіє*”. Буквально “філокалія” означає “любов до краси”. А так як чеснота є правдивою окрасою кожного ченця, то, на нашу думку, цей титул на укр. мову найліпше перекласти “*Любов до чеснот*”.

¹⁹ Див. Мінь, *Гр. Патр.*, т. 31, кол. 653-870; *АТВ*, с. 39-128.

²⁰ Мінь, *Гр. Патр.*, т. 31, кол. 889-1052; *АТВ*, с. 139-221.

ним “*уставом-правилом*” монашого життя повинно бути Святе Письмо;

2) Щоб сповняти заповіді любови до Бога й до ближнього, як і інші євангельські чесноти, *Потрібне спільне життя*;

3) Аби зберегти лад і гармонію у спільному житті, потрібний батьківський авторитет *настоителя*, який пояснював би волю Божу на підставі засад Святого Писання.

Дуже скоро Василій став не тільки учителем, а й взірцем високого аскетичного життя. Як колись св. Павло, так тепер Василій міг сказати своїй братії: “Будьте моїми послідовниками, як і я – Христа” (I Кр. 11:1). Св. Григорій Богослов так описав чернечу постать свого друга: “У нас той вважається найліпшим, хто найбільше набув різних чеснот або бодай одну – в найвищому ступені. А цей (Василій) так у всіх чеснотах поступив, що став немов гордістю людства... Він старався бути, а не тільки видаватися досконалим”^{20а}.

в) Активне життя св. Василя (362–370)

Василій не був створений до життя на самоті. В усамітненні й на молитві він тільки набирився сил до апостольської праці. А його діяння були надзвичайно многогранні.

Василій жив у часах відновлення аріянізму. Він завжди турбувався проблемами св. Церкви й чинно обороняв нікейське віровизнання.

^{20а} ВВВ, с. 68-73, виїмками.

Щоб піддержати правовір'я, Василій їздив 360 року аж до Царгороду, який теж був заражений аріянізмом. Під натиском імператора друг Василія, єп. Евстатій Севастійський, а також єп. Діянній підписали аріянське віровизнання. Це так сильно огірчило Василія, що він зірвав взаємини з обидвома владиками, а сам подався на самоту в Понт.

Протягом 360–362 років Василій заснував монаші спільноти в провінціях Понту, Каппадокії та Вірменії. На них він опирався в боротьбі з аріянами. Просвітлений Святим Писанням і аскетичним життям, Василій за короткий час зібрав навколо себе багато учнів. Завдяки його ревній праці монаше життя в Малій Азії впустило глибоке коріння і стало головним джерелом християнського відродження.

362 року на імператорський престол вступив Юліян Відступник, який задумав відродити в своїй імперії поганство. Тоді старенький єпископ Кесарії Діянній розкався і просив Василія допомогти йому боронити нікейську віру. Василій радо помирився із владикою. Діянній висвятив його на диякона. Відтепер Василій став видною особою церковного життя і більше уже не міг укриватися в анесійському монастирі. Що більше, його славний твір проти аріян "*Проти Евномія*" зробив з Василія твердого оборонця правовір'я²¹.

²¹ Разом є п'ять книг "*Проти Евномія*", однак тільки перші три – автентичні. Їх написав св. Василій 363 р. Див. Мінь, *Гр. Патр.*, т. 29, кол. 497-670; Грібомон, *Інтродукція до т. 29*, Рим 1959, с. 12-13.

Діяний ще того самого року помер, а на його місце синод обрав світського чоловіка Євзевія²². Хоч Євзевій був чесним і освіченим чоловіком, все ж таки він мало розумівся на церковних справах, а ще менше на богослов'ї. Тому він спирався на досвід і богословське знання Василя. Для єпископа Євзевія Василій став "дорадником, справжнім оборонцем, викладачем Божих справ, провідником у праці, повіреником у внутрішніх справах і найкращим виконавцем зовнішніх"²³. За короткий час слава про Василя рознеслася по всій Малій Азії, головню ж, коли 364 року владика Євзевій висвятив його на священника.

Та невдовзі Євзевій почав завидувати популярності св. Василя, тому Василій знову покинув Кесарію і вернувся до своїх ченців в Анесію. Тут уже були обидвоє його брати: Григорій, якому померла жінка, і наймолодший Петро, що забажав піти слідами Василя²⁴.

Василій і цим разом не довго затримався в Анесії, бо без нього владика Євзевій не міг собі дати ради з управою розлогої митрополії й обороною правовір'я. За посередництвом свого друга, Григорія з Назіянзу, Василій знову вернувся до Кесарії, щоби простягнути помічну руку Євзевієві²⁵.

²² В історії Церкви перших століть часто траплялося таке; напр. св. Амврозій не був навіть охрищеним, коли його вибрали на медіоланського владика.

²³ ВВВ, с. 41.

²⁴ Див. Св. Василій. *Лист 210*, 1, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 769-770.

²⁵ Див. Св. Григорій. *Лист 19* до Василя: "Повір мені та прибудь, бо еретики, змовившись, увихаються в Церкві і треба побоюватися, що знівечать правдиве вчення", ВВВ, с. 121.

Під чуйним наглядом Василя Кесарія не тільки не допустила до себе аріяньської ересі, а ще й стала заборолом нікейського правовір'я. Василій, крім адміністративних функцій, брав діяльну участь в житті св. Церкви. Він організував чернецтво, упорядковував літургічні відправи, піклувався убогими і боронив покривджених. Матеріальна поміч голодуючим і відважний виступ Василя проти багачів під час голоду 368 року здобули йому титул “спасителя Кесарії”. Протягом шістьох років священничого діяння Василій чітко виявив свою апостольську ревність.

Весною 368 року, ще перед початком голоду в Кесарії, померла мати св. Василя, Емелія. Він дуже болюче пережив її втрату, приписуючи передчасну смерть своєї матері своїм гріхам: “Єдину потіху, яка була в моєму житті, свою маму, я втратив через свої гріхи!”²⁶.

г) На владичому престолі (370–379)

Владика Євзевій помер літом 370 року. Синод, хоч не без труднощів, вибрав Василя його наступником, який практично управляв митрополією вже кілька літ. Василій для Кесарії, та й для цілої митрополії, був святим Владикою, який відзначався високим знанням, великими ораторськими й письменницькими здібностями, досвідчено управляв Церквою і мав непорушну віру святих Отців.

²⁶ Див. Св. Василій. *Лист 30*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 313-314.

Єпископські свячення св. Василя відбулися у Кесарії 14 червня 370 року й принесли велику радість вірним. Навіть Атанасій Великий з Олександрії вітав святого владику. Він назвав Василя “славою Церкви” і підкреслив, що “такого єпископа бажала б мати кожна провінція”²⁷.

Ставши єпископом, св. Василій одразу відчув усю завзятість своїх противників. Передусім проти нього збунтувалося кілька єпископів, які противилися його виборіві на кесарійський митрополичий престол. До них долучилися ще ченці Евстатія, відмовляючись прийняти чернече правило Василя²⁸. Аріяни теж посилили свій наступ, бо здобули для себе кількох єпископів, між якими був також колишній учитель і друг Василя – Евстатій, єпископ Севастійський²⁹. Імператор Валенс (364–378), переконаний аріянин, почав тиснути на всіх єпископів, щоб вони підписали аріанське віровизнання³⁰. Василій, однак, не підвів сподівання правовірних. Він вистояв!

372 року, на саме Богоявлення, до Кесарії прибув імператор Валенс із своїм почтом. Василій не вийшов його вітати, а подався до свого престольного храму на відправу. Імператор теж прийшов на св. Літургію і по відправі довго

²⁷ Див. Мінь, *Гр. Патр.*, т. 16, кол. 516.

²⁸ Св. Григорій вказує такі три причини: а) не годилися з Васи́лем у справах віри; б) були незадоволені його вибором на єпископа; в) завидували Васи́леві, бо він їх значно перевищував славою. Див. *BVB*, с. 66.

²⁹ Див. Св. Василій. *Лист 251*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 933-938.

³⁰ Про тиск на Васи́ля див. *BVB*, с. 54-57.

розмовляв з Василієм у церкві – за престолом. Хоч їхня розмова була приватна, без свідків, все ж таки імператор пізніше признався, що він не посмів запропонувати Василієві перейти на аріянізм. Валенс, подивляючи численні добродійні заклади, що їх Василій будував у передмісті Кесарії, передав йому для бідних велику суму грошей. Сміливе протистояння Василя імператорові цілковито знезброїло аріянів і противників святого владики.

Коли 373 року помер великий Атанасій, увесь тягар боротьби проти аріянізму спав на плечі Василя Великого. Святий єпископ відважно боровся з підступною ересю і вже 375 року написав свій найвизначніший догматичний твір *“Про Святого Духа”*. Цей твір св. Василя став заборолом правовір'я про Пресвяту Трійцю на цілі покоління³¹.

Крім боротьби з аріянами, Василій взявся до тяжкої та невдячної праці – помирнення помісних Церков і поєднання їхніх архиєреїв. Він був певний, що найуспішнішою зброєю у боротьбі проти ересі було б примирення й поєднання владик. Тому він старався зав'язати стосунки з усіма правовірними єпископами, як це зрозуміло з його власних слів: “Добре було б мене не судити на підставі думки того чи того єпископа, що самі не живуть чесно, по правді, а радше згідно з думкою багатьох єпископів по цілому світі, які з'єднані зі мною ласкою у Господі. Спитайте пісідійців, лікаонців, ізаврійців, фригійців обидвох провінцій,

³¹ Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 67-218.

ваших сусідів вірменів, македонців, ахайців, ілірійців, галійців, іспанців, усіх італійців, сицилійців, африканців, спритних єгиптян і тих, що ще залишилися в Сирії. Всі вони посилають до мене свої листи, а я до них. З тих листів ви можете дізнатися, що ми всі одної думки й одного переконання”³².

Коли інтервенція св. Василя у Папи Дамаза (371–373) щодо поєднання антиохійських церковних громад скінчилася невдачею, він почав надіятись, що скликання Вселенського Собору остаточно розіб’є силу аріянів і запевнить єдність Христової Церкви. Василій не дочекався здійснення своїх мрій. Однак невдовзі по його смерті відбувся другий Вселенський Собор у Царгороді 381 року, що запевнив перемогу правовір’я над аріянізмом. А в цьому була велика заслуга Василя Великого.

На владичому престолі Василій теж дбав про соціальну добродійність. Вже попередньо він роздав свої маєтки бідним. Тепер він будував багато добродійних закладів по своїй розлогій митрополії. Славнозвісним було передмістя добродійних установ у Кесарії, яке Василій розбудував своїми власними силами, а вдячний народ назвав “*Василіядою*”. Павло Аллярд, великий знавець життя святого, твердить, що мабуть “ніхто з перших часів християнства не побудував стільки могутніх добродійних закладів, як Василій”³³.

³² Див. Св. Василій. *Лист 204. 7, там же*, кол. 753-754.

³³ Див. Аллярд, *цит. тв.*, с. 100.

Василія “з’їдала”, так би мовити, ревність про Божий дім. Він був від природи слабкого здоров’я, яке ще більше підірвав суворими умертвіннями. Однак він ніколи не звільняв себе від жодної праці чи обов’язку. Він щедро жертвував усі свої сили й таланти для слави Божої й добра ближніх. До кінця свого жертовного життя він суворо зберігав усі чернечі правила. Василій служив Богові неподільним своїм серцем: за Господом він завжди тужив, до Бога йому “здавна було спішно”³⁴.

Господь Бог сповнив його бажання й забрав його до себе в заранні його благородного життя, 1 січня 379 року. Він віддав свою душу Творцеві зі словами Спасителя на устах: *Отче, у Твої руки віддаю духа Мого!* (Лк. 23:46).

Василія справедливо названо Великим. Св. Церква проголосила його святим. Ми почитаємо його як одного з великих Отців Церкви. Він на правду був тим “вогняним стовпом”, бо палав любов’ю до Бога і людей!³⁵

2. ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ СВ. ВАСИЛІЯ

Щоб зрозуміти вчення св. Василя Великого і вірно тлумачити його аскетичні твори, треба бодай побіжно згадати ті обставини, що вплинули на виховання і спосіб думання цього велетня духа. Василій був сином свого часу, тому

³⁴ ВВВ, с. 57.

³⁵ Про мощі св. Василя вийшла відбитка о. С. Фединяк, ЧСВВ, *Історія мощів св. Василя Великого*, Йорктон, Саск. 1966 р. (відбитка з “Логосу”).

на його навчання слід дивитися очима IV століття, а не накидати йому наших новітніх ідей. Однак, щоб його науки не залишилися “мертвою буквою”, нам слід пристосувати його аскетичні ідеї до наших часів. І це головна ціль цієї праці.

Не претендуємо на виклад духових й інтелектуальних течій часів Василя Великого. Що більше, відчутний брак літератури на цю тему. Однак, щоб зрозуміти духовну науку Василя, ми бодай коротко розглянемо ті головні моменти з його життя, що могли посередньо чи безпосередньо вплинути на формування його духовності³⁶.

а) Християнське виховання

Св. Василій змалку одержав головне – християнське виховання. Його родина визначалася не тільки багатством і шляхетством, а й передусім глибокими християнськими традиціями, які створили в його родинному домі атмосферу побожності й святости. Родина Василя – це родина святих. Крім Василя, святими почитаємо його бабуню Макрину Старшу; його матір Емелію; його найстаршу сестру Макрину Молодшу та двох його молодших братів: Григорія Ніссійського і Петра Севастійського. Також і його батько Василій Старший і його брат-аскет Навкратій визначалися святістю і праведністю життя. Про батька Василя св. Григорій Богослов каже: “Своєю чесно-

³⁶ У нашій праці часто цитуємо фр. автора Д. Амана, *Чернеча аскетика св. Василя*, Маредсу 1948, с. 31-85.

тою він перевищував усіх". А про матір: "Вона була між жінками тим, чим її чоловік був між чоловіками"³⁷.

Отож, св. Василій зростав у атмосфері ревної побожності й правдивих християнських чеснот. За свідченнями того ж Григорія, в їхньому домі "дбали про бідних, приймали подорожніх, очищували свої душі повздержністю і постійно приносили Богові в офіру якусь частину свого майна"³⁸.

Св. Василій вирізьбив свій кришталево чистий характер на глибоких християнських традиціях під проводом своєї бабуні Макрини. В часи переслідування Діоклетіяна предки Василія воліли втратити свої великі маєтки, ніж зректися своєї віри. Протягом семи років вони поневірялися по понтійських горах і терпіли великі нестатки, щоби тільки не піддатися гонителям. Вони були правдивими ісповідниками святої віри. Бабуня вміла яскраво оповіда-ти ті страшні часи гоніння й тяжкі поневір'ян-ня християн³⁹. Вона розповіла Василієві також про життя і вчення славного нео-кесарійського єпископа св. Григорія Чудотворця⁴⁰, якого вона дуже почитала.

³⁷ ВВВ, с. 13.

³⁸ Там же, с. 10.

³⁹ Там же, с. 6-9.

⁴⁰ *Св. Григорій – нео-кесарійський чудотворець*. Пам'ять його спогадуємо дня 17 листопада. Навернувся до християнства під впливом Орігена бл. 238 р. Незабаром став нео-кесарійським єпископом у Понті. За велику ревність і святість Бог наділив його даром чудотворення. Під час переслідувань він радив християнам утікати в гори і не наражатися на муки. І сам так само зробив. Помер 270 р., залишивши по собі важливі писання. Див. о. Трух, *цит. тв.*, т. IV, с. 149-151.

Про вплив бабуні на своє виховання Василій згадує у своїм листі до нео-кесарійців: “Чи може бути ясніший доказ моєї віри від того, що мене виховала моя бабуня, та благословенна жінка, котра вийшла з-поміж вас?”⁴¹ Говорю про славу Макрину, яка навчила мене науки блаженного Григорія, якою вона сама дуже дорожила й, скільки пам’ятала, виховувала й формувала мене, хлопчину, в пізнанні віри й святости”⁴².

Бабуню заступала часто найстарша сестра Василя – Макрина. Вона теж мала великий вплив на духовний розвій Василя своїм невинним і святим життям. З Василієм вона часто мережила свої задушевні мрії – цілопально посягнута Богові, щоб досягнути досконалости євангельського життя. У своїх словах вона покликала на Святе Писання, головню ж на Книгу Мудрости і Псалтир⁴³. Захоплення аскетичним життям від Макрини згодом передалося і Василієві. Так вони обидвоє зачали снувати плани “правдивої філософії”, тобто посвяти себе Богові⁴⁴.

⁴¹ Йдеться про бабуню Василя – Макрину, яка походила з Нео-Кесарії в Понті.

⁴² Див. Св. Василій. *Лист 204, 6*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 751-754.

⁴³ Григорій твердить, що Емелія виховала свою доньку “на Святому Письмі, головню ж на книзі Мудрости Соломона”; див. *Життя св. Макрини*, с. 165.

⁴⁴ Під впливом Олександрійської школи в половині IV ст. настало велике зацікавлення грецькою філософією, проти чого виступили християнські аскети, покликаючись на “правдиву філософію життя”, тобто на Божу правду. Через те св. Василій у своїх писаннях теж часто утотожнює “філософію” з чернечим життям, називаючи його “*правдивою філософією*”. Саме слово “філософія” означає “любов до мудрости”.

Коли, повернувшись з Атен, 356 року, Василій зацікавився світською кар'єрою, то Макрина стривожилася. Вона вже тоді жила чернечим життям у батьківському домі в Анесії. При кожній нагоді вона пригадувала Василієві колишні їхні мрії про досконале життя. Нарешті Василій покинув світ і його славу. Він теж почав провадити аскетичне життя. Цю зміну свого життя Василій назвав *наверненням*⁴⁵.

Про вплив Макрини на Василія свідчить його брат Григорій: “Наш славний брат Василій саме тоді вернувся додому зі школи, де він довго вчився красномовства. Він дуже гордився своїми ораторськими здібностями й великою пошаною в людей. Він вважав себе найвизначнішим з усіх чільних мужів провінції. Але Макрина напосілася на нього і невдовзі здобула його для правдивої філософії. Тоді Василій зник із сцени світу й, погордивши своєю ораторською славою, віддався життю праці та крайнього убозтва, щоб без жодних перепон осягнути чесноту”⁴⁶.

Також благородно впливав на Василія його друг св. Григорій Богослов, який також піддержував у його серці іскорку чернечого покликання до досконалого християнського життя⁴⁷. Так в серці Василія зродилася ідея аскетичного життя, яку він пізніше успішно здійснив.

⁴⁵ Див. Св. Василій. *Лист 223, 2*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 823-824. Пізніше Василій писав: “Людина, що тверезо думає, не повинна від нічого так утікати, як від життя для пустої слави, оглядаючись на те, що скажуть люди”; див. *НВН*, с. 269.

⁴⁶ Див. його *Життя св. Макрини*, с. 167-168.

⁴⁷ *ВВВ*, с. 23-27.

б) Геленістична культура

Василій жив у часах, коли геленістична література і філософія були модні навіть серед християн. Тому не дивно, що кожен, хто тільки мав нагоду, намагався ознайомитися з грецькою культурою. Тією “гарячкою знання” був заражений і Василій та його друг Григорій. Велике бажання науки “заманило їх до чужих країв”⁴⁸. Насамперед у Кесарії, потім у Царгороді й нарешті в Атенах Василій голов-но вивчав класичну грецьку культуру, як каже Григорій: “Яких то лиш наук Василій не студював?”⁴⁹. Він насправду був сповнений “уче-ністю, наскільки це лише було можливе для людської природи”⁵⁰. Тому не дивно, що грецька культура, з якої Василій черпав для себе все, що тільки “приносило йому користь для побожності”⁵¹, відіграла таку важливу роль в становленні духа Василя.

Своє ставлення до поганських наук Василій пояснив пізніше у своїй розвідці: “До юнаків, як треба користати з геленської літератури”⁵². Головна думка криється в цих його словах: “Оскільки нам треба досягнути вічне життя при помочі чеснот, які прославили поети, не менше історики, а вже найбільше мудреці-філософи,

⁴⁸ Там же, с. 19.

⁴⁹ Св. Григорій згадує, що Василій студював риторику, граматику, літературу, поезію, історію, практичну і спекулятивну філософію (головно ж діалектику), математику, геометрію, астрономію і дещо з медицини; там же, с. 28-29.

⁵⁰ Там же, с. 30.

⁵¹ Див. Л. В. Джекс, *Св. Василій і грецька література*. Вашингтон 1922.

⁵² *НВН*, с. 250-271.

то до таких писань належить прихилити своє серце”⁵³. Водночас Василій радив уникати неморального й суєвірного вчення, як трудящі бджілки оминають отруту.

Вплив геленістичної літератури особливо помітний у проповідях і листах Василія, де він часто користується класичними висловами й порівняннями. Зате в його богословських творах більше помітний вплив тодішньої грецької філософії і Плотина. Аскетична наука Василія – суттєво християнська. Однак на вироблення аскетичної системи Василія мала вплив і геленістична філософія, передусім неостоїцизм і неоскептицизм, що були в часах Василія знову популярними⁵⁴.

Василій не був першим, хто застосував грецьку філософію до пояснень християнських понять. Впливи неоплатонізму помітні вже в Євангелії св. Йоана⁵⁵, а ще більше в листах св. Павла⁵⁶. Грецька філософія здобула собі право “горожанства” в християнській системі навчання через славну Олександрійську школу, головно ж через її великих корифеїв – Климента й Оригена. Останній з них своїми писаннями мав безпосередній вплив і на Василія Великого. Тому й не дивно, що Василій, як і інші Отці Церкви, застосовував філософські засади в тлумаченні правд християнської віри, а в духовнім житті

⁵³ Там же, с. 256.

⁵⁴ Аман, *цит. тв.*, с. 61-75.

⁵⁵ Напр., наука про “Логос-Слово” щодо Христа.

⁵⁶ Пор. Гал. 3:23; Флп. 4:13; I Кор. 3:18 тощо.

користувався геленістичною містикією⁵⁷. У виробленні аскетичної системи йому багато послужили твори неоплатоніків, передусім Плотина⁵⁸ й Порфірія⁵⁹.

Головною засадою неоплатонізму було “підходити до кожної дійсности розумово”⁶⁰. Під впливом неоплатоніків Василій старався сперти свої правила не тільки на авторитет Святого Писання, а й на здоровий розум, запозичивши від філософів деякі умотивування, спонуки. На підставі вчення Плотина, а ще більше Порфірія Василій розробив свої правила стосовно: 1) мовчання, 2) зосередження духа, 3) умертвіння, 4) чистоти тощо.

Хоч вплив геленізму на Василя був значним, однак його аскетика ґрунтувалася на Святому Письмі та християнських засадах.

в) Спадщина Орігена

Одним із найбільших богословів і тлумачів Святого Письма в перших сторіччях християнства був славний учитель Олександрійської школи Оріген († бл. 253), який зумів згармонізувати Боже об’явлення з грецькою мудрістю⁶¹. Деякі його учні, не зрозумівши тонкої геніальности свого вчителя, довели вчення Орі-

⁵⁷ Див. Б. Альтанер, *Патрольоґія*, Фрайбург 1938, с. 113-129; Е. Бреер, *Історія філософії*, Париж 1948, т. I, ч. 2, с. 487-523; Г. Кох, *Джерела до історії аскетички й чернецтва в старинній Церкві*, Тюбінген 1933, с. 1-22.

⁵⁸ Див. Бреер, *цит. тв.*, с. 449-465.

⁵⁹ Там же, с. 471-472.

⁶⁰ Там же, с. 449.

⁶¹ Див. Данієлу, *Оріген*, Нью Йорк, Н.Й. 1955.

гена до фальшивих висновків. Тому 543 року Царгородський Помісний Синод⁶², а згодом V Вселенський Собор, що відбувся 553 року також у Царгороді⁶³, засудили т. зв. "орігенізм", а з ним і самого Орігена.

Осудження Орігена та його системи було причиною того, що пізніше ніхто не цікавився його писаннями, хоч сам Оріген мав величезний вплив на розвиток християнської аскези й духовного життя⁶⁴. Оріген провадив суворе, аскетичне життя, яке сам назвав "*правдивою філософією*"⁶⁵. Він лишив по собі багато духовних писань, з яких Василій Великий черпав повними пригорщами. Треба пам'ятати, що першим аскетичним твором Василя була т. зв. *Філокалія*, в якій він зібрав найважливіші аскетичні засади і вислови з творів того ж Орігена. Тому годі заперечити вплив Орігена на Василя Великого. Зрештою, в тих часах орігенізм ще не був осуджений і кожен бажав читати Орігенові твори.

Василя, однак, не заторкнули чисто платонічні теоретичні ідеї славного олександрійця, які пізніше осудили⁶⁶. Зате, як і Оріген, Василій в своїй аскетичній науці спирався на прав-

⁶² К. І. фон Гефеле, *Історія Соборів*, Фрайбург 1873, т. II, с. 786-797.

⁶³ Агапій-Никодим, *Педаліон*, Чикаго 1957, с. 279-282.

⁶⁴ Див. П. Г. Крузей, *Оріген, Предтеча чернецтва*, Обієр 1961, с. 15-38.

⁶⁵ Про суворість аскетичного життя, яке практикував Оріген, згадує вже його учень Евзевій Кесарійський, *Церк. Істор.*, Гренд Репідс, Міч. 1961, VI, 3, с. 252: "Була небезпека, що він (Оріген) нервово зломиться і підірве собі здоров'я".

⁶⁶ Напр., наука за преекзистенцію душі.

ди віри. Для обидвох богослов'я було головним джерелом правдивого християнського життя. Основні правди віри, наприклад сотворення людини, упадок первозданних, вочлочення Божого Слова, навернення душі до Бога були для обидвох підґрунтям, на якому вони здвигнули цілу систему духовного життя.

Оріген надавав Святому Писанню духовного (алегоричного) значення. Відповідно до платонічної засади, він навчав, що кожна людина повинна змагати до пізнання й посідання правди. Оскільки Бог є *Вічна Правда*, яку він об'явив людям через Боже Слово у Святому Письмі, тому для Орігена дорога до правдивої філософії, тобто правдивого християнського життя пролягла через *розважання над Святим Писанням*. Звідси походить важливість Святого Писання в аскезі Орігена, а за ним – в аскезі св. Василія. Для обидвох єдиним правилом і дороговказом християнського життя було Святе Письмо.

Щоб осягнути *свободу духа* і дійти до *контемпляції правди*, людина мусить відірвати своє серце від дочасних, матеріальних речей і не дозволити пристрастям порушувати рівноваги її духа. Звідси християнська аскетика, названа *християнською філософією*, в самому почині вимагає від кожного християнина відречення од світу й умертвіння почуттів. Як для Орігена, так і для Василія, життя *філософа* (розумій *аскета*) – це постійна боротьба, що відбувається в душі кожного християнина. Ціль цієї боротьби – одуховлення себе, повернення собі первісного образу Божого, визволення сво-

го духа для пізнання правди. Така філософія остаточно лучить людину з Богом, бо Господь – це *Вічна Правда!* Під впливом слів св. Йоана: *Бог є Любов і Хто перебуває у любові, той перебуває у Бозі і Бог перебуває у ньому* (І Йоан 4:16), св. Василій замінив платонічне поняття пізнання християнським поняттям *любов*. Тому в аскезі Василя ми читаємо, що ціллю “правдивої філософії” життя є повна злука з Богом у любові⁶⁷.

Щоб бодай побіжно ознайомитися з системою духовного життя Орігена, нам треба прочитати його “Пояснення на Пісню Пісень”⁶⁸. Воно мало величезний вплив на всіх християнських містиків, починаючи від брата св. Василя Григорія. Оріген, під впливом жидівського платоніка Філона⁶⁹, описав у згаданих Поясненнях три ступені духовного життя. На основі цієї Орігенової трилогії пізніші аскети (передусім Псевдо-Дионісій з кінця V ст.) розвинули систему т. зв. трьох доріг духовного життя: а) дорога очищення – головні засади морального життя людини; б) дорога пізнання чи просвічення веде до розуміння основних таїнств святої віри і в) дорога з’єдинення доводить душу, через контемпляцію Вічних Правд, до злуки з Богом у любові.

⁶⁷ Оріген, під впливом платонізму утотожнював поняття: пізнання – любов – злука. Для нього – досконале пізнання Бога – означало неподільну любов до Нього, яка веде людину до досконалої алуки з Богом. Див. Крузей, *цит. тв.*, с. 36-37.

⁶⁸ Див. Мінь, *Гр. Патр.*, т. 10, бл. 54-198.

⁶⁹ Філон – олександрійський жид-платонік († 40), що стався погодити філософію Платона зі Святим Письмом Ст. Зап. Див. Бреер, *цит. тв.*, с. 438-440; П. Жені, *Короткий перегляд історії філософії* (лат.), Рим 1932, с. 120-121.

Однак Василій не прийняв цієї трилогії духовного життя й тому годі його аскетичну систему розглядати під кутом ориґенового вчення, як це роблять деякі модерні автори, бо це не відповідає історичній правді⁷⁰. Попри цю розбіжність, нема сумніву, що Ориґен мав таки значний вплив на формування аскетичного ідеалу св. Василя Великого.

г) Пустинне життя

Після свого “навернення” Василій подався на анесійську самоту до Понту, де почав вести суворе чернече життя. Однак, щоб зблизька пізнати практику християнської аскези, що в тих часах процвітала в пустинях Єгипту і Близького Сходу, він відбув туди 357–358 року. Пустинницьке життя саме переживало свою “золоту добу”.

Побачене в пустинях і чернечих скитах сильно вразило Василя Великого: “Я подивляв їхню (тобто пустинницьку) здержливість у їжі та їхню терпеливість у праці; їхню постійність у молитві; як вони перемагали сон і не піддавалися навіть людським потребам, як вони завжди зберігали знеслі побожні думки, навіть у голоді й спразі, в холоді й наготі (II Кор. 11:27), не звертаючи ніякої уваги на свою плоть і не думаючи про неї, живучи наче в чужому тілі. Тим вони доказали, що означає бути тільки подорожніми в цьому житті (Євр. 11:2), а свою батьківщину мати в небі (Флп. 3:20). Це все я подивляв і

⁷⁰ Напр. Гюмберклод.

щасливим вважав життя тих мужів, бо вони ділом довели, що значить мертвоту Ісуса носити в своєму тілі (II Кор. 4:10). Скільки було можливо, я теж бажав їх наслідувати”⁷¹.

На розквіт пустинницького життя у IV ст. вплинуло кілька обставин: 1) гоніння християн. Вірні, втікаючи від меча ката, відкрили таємницю життя в пустині; 2) Олександрійська школа проголосила “відречення од світу” головною умовою християнського життя, видвигаючи такі ідеали аскетів, як пророка Іллі та св. Йоана Хрестителя; 3) поява великих анахоретів – св. Антонія і св. Пахомія, які магнітом своєї святости просто залюднили пустиню Єгипту, а згодом і цілого Сходу; 4) живучість духа мучеників, що в половині IV ст. почав уже завмирати між християнами⁷².

Батьком пустинницького життя вважають св. Антонія Великого⁷³, хоч у Христовій Церкві від самого початку не бракувало анахоретів⁷⁴. Св. Антоній своїм святим життям і надхненними науками залюднив пустині Нижнього Єгип-

⁷¹ Див. Св. Василій. *Лист 223, 2*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 823-824.

⁷² Про початки і розквіт пустинного життя див. найдокладнішу історично-джерельну працю Д. Й. Читті, *Місто в пустині* (англ.), Оксфорд 1966.

⁷³ *Св. Антоній Великий (251-356)* – пустинник і засновник монашества. Людина великого самовідречення і чернечого духа. Прожив 105 років, ніколи не хворів і зберіг добру пам’ять до самої смерти. Його спогадуємо дня 17 січня. Див. о. Трух, *цит. тв.*, т. I, с. 103-108. Перший його життєпис написав св. Атанасій Великий, що появився в англ. перекладі у Вестмінстер 1950.

⁷⁴ Пустинників називаємо теж *анахоретами* (з гр. “*анахорео*” – відійти на самоту, в пустиню). *Пустинник* – *відлюдник* – *анахорет* мають тотожне значення.

ту⁷⁵, ставши ідеалом *еремітського життя*⁷⁶. Головною засадою еремітів було поконати себе, тобто своє тіло суворими постами, нічними чужаннями, тяжкою працею і постійними покутами, щоб так звільнити свій дух для цілковитого служіння Господу Богу. Ереміти були справжніми *“атлетами Христа”*, загартовані суворою аскезою⁷⁷, щоб наслідувати життя ангелів уже на землі⁷⁸. Пустиня, самота, тісна келія чи печера були ареною їхнього героїського подвигу. Постійна молитва (псалмоспів, розважання над Святим Писанням) і виснажлива праця були змістом їхнього життя. Суворим і умертвленим життям ереміти старались зберегти героїський дух мучеників, які вкрили св. Церкву безсмертною славою під час кривавих переслідувань⁷⁹.

Незабаром, ще за життя св. Антонія, стислий еремітизм почав уступати *анахоретизмові*⁸⁰,

⁷⁵ *Нижній Єгипет* – це північна частина Єгипту, в нижній течії ріки Ніл. Тут були славні пустині: Ніт-рія, Скитія і Келлія, заповнені пустинниками. *Верхній Єгипет* – це південна частина Єгипту при верхній течії Нілу, де знаходилася Теваїда, яку св. Пахомій заповнив своїми монахами.

⁷⁶ *Ереміт* (з гр. *еремао* – опустити, залишити, стати самітним) – це монах, що на самоті старається удосконалити своє життя, на противагу спільному життю у монастирі.

⁷⁷ *Аскеза* (з гр. *аскезіс* – вправа, тренування, муштра) – це суворе духовне життя.

⁷⁸ Пор. Мт. 22:29-30.

⁷⁹ Див. статтю о. М. (елетій) С. (оловій), *Дух Василянського монашества в минулому і сучасному*, у “Пропамятній Книзі Отців Василян у Канаді (1902-1952)” Торонто 1953, с. 42.

⁸⁰ *Анахоретизм* – це половинний еремітизм, коли монах перебував на самоті, але постійно контактував з іншими монахами, що разом творили т. зв. “скит” чи “лаву”. Про різні типи східного монашества див. Н. Ф. Робінзон, *Монашество у Православній Церкві* (англ.), Лондон-Мілвокі 1916, с. 4-11.

який під час подорожі Василя якраз процвітав у пустинях Нїтрії та Скітії. Згодом св. Іларіон Великий⁸¹ переніс анахоретський спосіб життя до Палестини, і звідти поширився по цілому Сході. Однак анахоретизм залишився тільки перехідною стадією до повного еремітизму, що назавжди залишився ідеалом чернечого життя на Сході.

У Єгипті Василій познайомився ще з іншим способом чернечого життя, який започаткував св. Пахомій Великий⁸². Це *киновіяльне*, тобто спільне життя⁸³, де монахи жили разом під послухом настоятеля⁸⁴, зберігаючи спільний устав, який уклав для своїх ченців авва Пахо-

⁸¹ *Св. Іларіон Великий* (291-371) родом з Гази в Палестині, вихований в Олександрії, де захопився подвигами св. Антонія Великого. Шукаючи спокійніше життя, він покинув св. Антонія і бл. 307 р. повернувся до Палестини, де коло Маюма почав організувати т. зв. монаші лаври. Він знову затужив за самотнім життям, тож помандрував до Єгипту, звідтіля на Сицилію, а відтак до Дальмації. Нарешті опинився на Кипрі, де й помер у великій святості. Його пам'ять спогадуємо дня 21 жовтня. Див. о. Трух, *цит. тв.*, т. IV, с. 97-101; Св. Єронім, *Життя св. Іларіона* (англ.), Вашингтон 1952, с. 241-280.

⁸² *Св. Пахомій Великий* (бл. 292-346) – римський воїн, який після свого навернення 313 р. зажив пустельним життям у пустині Теваїді, яку за короткий час залюднив тисячами монахів, життю яких надав форми вояцького життя. Активно боровся з аріянами і боронив св. Атанасія Великого. Помер під час пошесті. Його пам'ять спогадуємо дня 15 травня. Див. о. Трух, *цит. тв.*, т. II, с. 244-250.

⁸³ Киновітизм (киновіяльне життя) – з гр. “*κοινος βίος*” – спільне життя, що його започаткував св. Пахомій Великий, а вдосконалив св. Василій Великий. Киновітизм прийнявся як на Сході, так і на Заході як усталений спосіб чернечого життя у монастирях.

⁸⁴ Для св. Пахомія *послух* був головною умовою і підставою спільного життя. Див. Аман, *цит. тв.*, с. 50-51.

мій⁸⁵. Головне в уставі Пахомія є поміркованість у молитві, праці та умертвіннях.

Чернечий устрій Пахомія нагадував римський військовий табір, у якому Пахомій перебував свій молодечий вік, заки почав свій чернечий подвиг у Теваїдській пустині. Його монастир був обведений високим муром. При входовій брамі стояв малий будиночок для воротаря, а інший – для гостей, яких ніколи не бракувало в монастирях. Посередині загороди була простора зала для спільних молитов⁸⁶, розлога їдальня з кухнею, пекарня і шпиталь. Попри мур, довкруги цих головних будинків, стояли менші помешкання для ченців. Кожний дім гуртував у собі самостійну чернечу родину на чолі з настоятелем і його заступником – економом. В одному домі мешкало до 40 ченців, що містилися по два-три в одній келії⁸⁷.

Немає сумніву, що Василій детально познайомився з чернечим Уставом Пахомія, бо йому теж близьким було спільне життя ченців. Як Пахомій, так і Василій не розрізняв двох станів, тобто *світського* і *чернечого* християнського життя. В їхньому розумінні чернечий стан – це тільки досконаліший спосіб християнського життя, до якого, однак, зобов'язані всі християни. Ціль християнського життя – *це любов до Бога*, яка виявляється у точному зберіганні Божих заповідей і в практикуванні лю-

⁸⁵ Визначним анахоретам перших століть надано почесний титул "Авва", що по-євр. означає *отець*. Цей титул *вам* годі перекладати новітніми: Аббас, Архимандрит тощо.

⁸⁶ З гр. "сінаксис" – зала для зібрання.

⁸⁷ Див. Читті, *цит. тв.*, с. 22-23.

бови до ближнього, що можливе тільки в *спільному житті*. Так, за зразком св. Пахомія, Василій зрозумів потребу киновії, тобто спільного життя для ченців”⁸⁸.

г) Вплив Евстатія Севастійського

Хоч деякі дослідники заперечують вплив Евстатія на Василія⁸⁹, все ж таки нема найменшого сумніву, що між ними були тісні взаємини, як про це свідчить сам Василій в одному із своїх листів до Евстатія: “Пригадай собі, як часто ти відвідував мене в монастирі над річкою Іріс, де мій богобійний побратим Григорій⁹⁰ поділяв зо мною такий самий спосіб життя. Скільки днів ми провели разом на недалекому хуторі, на другому березі річки, у моєї матері, де ми разом, як приятелі цілими днями й ночами розмовляли між собою”⁹¹.

Постать Евстатія Севастійського заслонена таємничістю, бо про нього знаємо мало. Закінчивши студії в Олександрії, він відвідав анахоретів у Єгипті й Палестині. Повернувшись на свою батьківщину, він сам почав жити як аскет, заохочуючи до того й інших. Тож не

⁸⁸ Схему Уставів Пахомія подає проф. Л. Кларк, *цит. тв.*, с. 36-40; Г. Бахт, *Пахомій і його учні* (франц.), Обіре 1961, с. 39-71.

⁸⁹ Напр. Гіє, *цит. тв.*, с. 210-213: “Ми не віримо, щоб він (Василій) у своєму чернечому житті мав іншого вчителя, крім св. Євангелія”. Однак його аргументи дуже хиткі.

⁹⁰ Натяк на св. Григорія з Назіянзу (Богослова), що в рр. 358-359 перебував якийсь час з Василієм у монастирі в Анесії і помагав йому складати перші чернечі правила.

⁹¹ Див. *Лист 223, 5*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 827-830.

Василій, а Евстатій започаткував у Малій Азії чернече життя. Василій був радше організатором і розсадником чернецтва.

Історик Созомен так пише про Евстатія: “Евстатій⁹², який пізніше управляв Севастійською Церквою у Вірменії, перший започаткував чернечі спільноти у Вірменії, Пафлагонії й Понті. Він склав суворі приписи для аскетів стосовно того, які харчі їм вільно, а яких не вільно уживати; як їм треба зодягатися; які звичаї їм приймати і як їм поводитися. Деякі навіть твердять, що він був автором аскетичних творів, які загально приписують Василієві з Каппадокії”⁹³.

Нема найменшого сумніву, що Василій подивляв Евстатія за його суворе аскетичне життя⁹⁴. Вважаючи його “вищим від людей”⁹⁵, Василій спочатку мав велике довір’я до Евстатія й був під його духовним проводом.

⁹² *Евстатій Севастійський* – нар. на початку IV ст. у Севастії, Мала Вірменія. Під час своїх студій в Олександрії підпав під вплив Арія, з чого уже не зміг звільнитися ціле своє життя. Як провідник ченців допустив деякі дивацькі практики, за що був кілька разів осуджений помісними Синодами. Визначався красномовством і суворим аскетичним життям, що вплинуло на вибір його (бл. 359 р.) на єпископа Севастії. Св. Василій старався його утвердити у правовір’ї щодо особи Ісуса Христа і Св. Духа, однак не мав успіху і нарешті, 372 р., осудив його і зірвав з ним стосунки. Евстатій помер як аріянин бл. 379 р. Визначався ділами милосердя. Про нього див. статтю о. С. Салавія, *Евстатій із Севастії*, у французькому “Словнику Катол. Теології”, Париж 1913, т. V, кол. 1565-1571.

⁹³ Див. Созомен, *Іст. Церк.*, III, 14, с. 293.

⁹⁴ *Там же*; Созомен твердить, що Евстатій “визначався безсідництвом і невинністю свого життя”.

⁹⁵ Див. Св. Василій. *Лист 212, 2*. Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 781-782.

Правдоподібно, за порадою Евстатія Василій відбув свою студійну подорож по Сході⁹⁶. Зі слів Василія можна зробити висновок, що Евстатій своїми порадами допоміг Василієві укласти правила чернечого життя і надати їм канонічної форми.

Тепер годі дослідити, якою мірою Евстатій вплинув на аскетичний ідеал Василія, бо після нього лишилося тільки кілька листів та й то непевного авторства. Одне відомо, що цей вплив був великий, якщо вже з початком V ст. дехто приписував Евстатієві авторство аскетичних творів, які написав св. Василій⁹⁷. Тому й кажемо, що Евстатій мав значний вплив на аскетичне формування Василія і на витворення його чернечого ідеалу.

Про вплив правд віри та Святого Писання на Василія не варто і говорити, бо вони помітні на кожній сторінці його писань⁹⁸. Аскетичні твори Василія Великого – це головне джерело дослідження його аскетичного ідеалу.

3. АСКЕТИЧНІ ТВОРИ СВ. ВАСИЛІЯ

Св. Василій Великий залишив багату літературну спадщину, хоч він як практична людина писав тільки те, чого вимагав від нього його обов'язок. Вже коротко по його смерті вважали “за найбільш освіченого того, кому

⁹⁶ Кларк, *цит. тв.*, с. 24.

⁹⁷ Про автентичність *Аскетичних Творів* св. Василія нема найменшого сумніву, хоч можемо допустити частинний вплив Евстатія; *там же*, с. 160-161.

⁹⁸ Про це обширно див. Аман, *цит. тв.*, с. 75-85.

поцестило найкраще запізнатись з його творами”, – каже св. Григорій Богослов⁹⁹. Завдяки духовній величі та важливому значенні, яке св. Василій займав в історії св. Церкви, майже всі його твори збереглися до наших часів.

Писання Василя ділимо на: 1) догматичні праці; 2) аскетичні твори; 3) гомілії та бесіди; 4) листи¹⁰⁰. Тут коротко зупинимося на його аскетичних писаннях, а також на деяких його гоміліях і листах.

Українською мовою аскетичні твори св. Василя переклав слуга Божий митрополит Андрей Шептицький, ЧСВВ¹⁰¹. Однак це видання не було критичне, тим-то слід усунути з нього деякі неавтентичні писання, що їх приписують Василієві. Підставою для нашої праці були автентичні писання св. Василя, щодо яких нема найменшого сумніву. Але й сумнівні писання приймемо як писання св. Василя, бо в них, хоч їх писав хтось інший, все ж таки відчутні його думка й дух¹⁰².

⁹⁹ ВВВ, с. 77.

¹⁰⁰ Див. др. В. Лаба, *Патрольоґія*, Львів 1932, част. II, с. 55-59; І. Квастен, *Патрольоґія*, Вестмінстер 1960, т. III, с. 208-228.

¹⁰¹ Див. *Твори св. Василя Великого* у Бібліографії. Окремими відбитками вийшли: *Моральні Основи*, Апостолес 1951; *Аскетичні Бесіди*, Апостолес 1951.

¹⁰² Про критичну оцінку творів св. Василя див. Ґрібомон, *Інтродукція до тт. 29-32*, як теж його: *Історія тексту Аскетичних Творів св. Василя*, Лювен 1953. На думку Ґрібомона, із *Аскетичних Творів св. Василя*, перекл. і виданих Митроп. А. Шептицьким, ЧСВВ, треба відкинути як неавтентичні: II А.Б. *Про відречення світу* (с. 8-18); III А.Б. *Про аскезу* (с. 19-20); IV А.Б. (с. 129-134); *Монаші науки* (с. 378-429); *Листи*, 42-46 і 366 (с. 439-454, 455-456).

Крім аскетичних творів св. Василя, розглянемо також деякі його гомілії та бесіди, в яких він подає багато практичних вказівок щодо християнського життя. Українською мовою маємо окрему збірку 22-х наук св. Василя з-під пера різних перекладачів, яку видав 1954 року о. Сергій Фединяк, ЧСВВ¹⁰³. У цій збірці тільки бесіда "*На св. мученика Варлаама*" – неавтентична¹⁰⁴.

Не можемо оминати теж листування св. Василя, у якому натрапляємо на аскетичні перлини, які віддзеркалюють у собі велетенський дух святого. Деякі листи служать історичним тлом розвитку аскетичного ідеалу св. Василя; інші ж подають практичне застосування його чернечих засад. У цій ділянці також потрудився о. Сергій Фединяк, ЧСВВ, видавши 1964 р. частину листів св. Василя українською мовою¹⁰⁵. На жаль, автор не доглянув новіших критичних видань творів св. Василя і помістив кілька неавтентичних листів, якими не варто користуватися, хоч у них є багато аскетичного елемента¹⁰⁶.

Ось короткий список творів св. Василя, на підставі яких ми спробуємо викласти аскетичну науку святого:

¹⁰³ До перекладу *Науки св. Василя Великого для народу* (цит. НВН) причинилися: о. Й. Чепіль, ЧСВВ, о. Д. Дорожинський, о. М. Когут, ЧСВВ, і о. С. Фединяк, ЧСВВ.

¹⁰⁴ Див. Грібомон, *Інтрод.*, до т. 31, с. 5.

¹⁰⁵ Див. о. С. Фединяк, ЧСВВ, *Вибрані листи св. Василя Великого* (цит. ВЛВ), Нью Йорк, Н.Й. 1964, всього 74 листи.

¹⁰⁶ Неавтентичні листи у *ВЛВ*, на основі Грібомона: *Лист 10* (с. 32-3), 41-46 (с. 56-58), 50 (с. 88-9), 53 (с. 98-99), 81 (с. 116-118) і 366 (с. 209-211).

I. Науки *Про Божий Суд* і *Про Віру* подають догматичну підставу аскези св. Василя;

II. *Моральні Правила* (числом 80) окреслюють головні засади християнського життя, які св. Василій вибрав зі Святого Письма;

III. *Ширші Правила* (числом 55) і *Коротші Правила* (числом 313) обіймають приписи та спосіб чернечого життя у спільноті¹⁰⁷.

IV. *Епітимії* (Покути) торкаються правопорядку спільного життя у монастирях;

V. *Аскетичні Науки* й вибрані *Листи* прагують вірним високий ідеал християнського життя та заохочують їх практикувати євангельську аскезу.

Блаженної пам'яті митрополит А. Шептицький так оцінює згадані писання: "Аскетичні твори св. Василя – це дуже добрий підручник для духовного читання, дуже гарне представлення усіх тих наук, що їх у щоденному життю треба знати й пам'ятати кожному, хто хоче жити аскетичним чи чернечим життям. І за такі їх вважаємо, коли їх по монастирях читаємо як правила чи писання св. нашого отця. Занадто часто забуваємо, а часом і зовсім не здаємо собі справи, що ті аскетичні твори є поза тим усім, що в них бачимо, чимось безконечно ціннішим, що мають прикмети, яких часто і не спостерігає чоловік, що їх береться читати. Передусім це твори, написані більше ніж півтора тисячі

¹⁰⁷ Др. В. Лаба, *цит. тв.*, с. 57, неправильно називає чернечі правила св. Василя *Уставом*, бо це не органічний правильник для ченців, а радше "катехизм монаших обов'язків і чеснот". Стисло кажучи, "*Уставу св. Василя*" нема.

літ тому в часах розвою св. Церкви, в яких подібних писань було ще незвичайно мало, в часах, у яких церковна література була ще убога. Св. Василій – це перший християнський письменник, який зібрав усю християнську науку, яка належить до християнської обичайности й досконалости.

Крім того, ці твори мають ще й ту незвичайну прикмету, що християнську науку так представляють, що пізніші віки й церковні письменники нічого або майже нічого не могли опустити чи додати до них.

Твори св. Василя завжди будуть цінним, корисним і милим читанням для усіх тих, що в простоті серця хочуть пристосовувати своє життя до науки св. Євангелії”¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Див. АТВ, с. XIII-XIV.

Розділ I

КРИСТАЛІЗАЦІЯ ЧЕРНЕЧОГО ІДЕАЛУ У СВ. ВАСИЛІЯ

Після того, як християнська віра звела ідейну боротьбу з жидівством і поганством, вона мусила боронити своє правовір'я також проти еретиків, які фальшиво розуміли вчення св. Церкви. Внаслідок цієї ідейної боротьби почали розвиватися такі богословські науки, як: 1) *екзегеза* – тлумачення Святого Писання; 2) *догматика* – філософічне висвітлення і здефінювання поодиноких правд віри; 3) *аскетика* – систематичний виклад євангельських заasad християнського життя.

В часі кристалізації богословських наук, на видному місці між іншими великими Отцями Церкви, постає св. Василій Великий. Він на правду був “освічений у всіх сферах тодішнього знання, знаменитий бесідник, незрівнянний знавець Святого Письма, знаменитий догматик і полеміст у боротьбі проти аріян і перший церковний письменник”, що уклав “першу моральну аскетичку й тим заслуговує на назву першого християнського мораліста й аскета”¹.

¹ Див. АТВ, с. V-VI.

Та, заки перейдемо до систематичного викладу аскези св. Василя, вважаємо за корисне вказати на перші зародки його духовного життя, з яких св. Василій вивів свою систему аскези.

1. УСВІДОМЛЕННЯ ЧЕРНЕЧОГО ІДЕАЛУ

Покинувши світову кар'єру, Василій 357 року подався до родинного місця в Анесії, щоб там на самоті накреслити для себе новий життєвий шлях. Цю свою постанову – змінити спосіб життя, Василій назвав *наверненням*, однак не в тому значенні, як це було з наверненням св. Павла чи св. Августина, бо Василій змалку провадив чесне й побожне життя. Це було навернення зі світського способу життя до життя Божого. Осяяний промінням Божого поклику, Василій уповні зрозумів *нужденність* і *марноту* свого попереднього життя, тож він постановив шукати не людської, а Божої мудрости і віддатися лише на службу Богові².

У половині IV ст. ще не було виробленої системи аскетичного життя. Кожен аскет старався жити так, як уважав за найліпше, шукаючи за надхненням і новими ідеями у Святому Писанні або віддаючися проводові вже досвідченого аскета. Так само зробив св. Василій. Передусім він почав заглиблюватися у Святе Письмо, яке показувало йому дорогу на са-

² Див. Св. Василій. *Лист 223, 2*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 823-824.

моту, бо там він скоріше міг “позбутися усіх турбот цього життя”³.

Невдовзі Василій відчув теж потребу в духовному провідникові, який практично повчив би його “основ побожности”⁴. Так познайомився він з визначним аскетом тих часів, із своїм земляком Евстатієм Севастійським⁵, який і впровадив його в аскетичне життя. Однак Василій не цілком задовольнився аскетичним ідеалом Евстатія, доглянувши в ньому багато недоліків і деяку розбіжність із Святим Писанням. Учні Евстатія почали вже вдаватися до деяких дивацьких крайностей і забагато встрявали в справи громадського життя, через що терпіло їхнє духовне життя⁶. Тому Василій у 357–358 роках вибрався у довгу студійну подорож по Близькому Сході, щоби на місці ознайомитися з різними способами аскетичного життя.

Під час своєї подорожі Василій захопився суворим життям анахоретів і в своїй ревності почав наслідувати їхні суворі умертвіння і відречення. Але, будучи фізично незагартованим і слабкої будови тіла, Василій підірвав собі здоров'я і так дійшов практичного висновку, що суворе життя анахоретів не підходило для всіх, хто бажав провадити аскетичне життя. Васи-

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Евстатій, заки став севастійським єпископом, перебував у Нео-кесарії, недалеко від Анесії, де св. Василій почав поводитися у чернецтві.

⁶ Через сталі замішання громадського життя та деякі дивацькі практики ченці Евстатія були осуджені на Синоді у Ганграх; див. Гефеле, *цит. тв.*, т. 1, с. 777-792.

лій спостеріг також, що, віддалившись у пустиню, анахорет цілковито тратив контакт з людьми і природою, якою він дуже любувався.

Повернувшись додому, Василій роздав частину своєї спадщини бідним⁷ і почав шукати відповідне місце, де міг би зі своїми друзями започаткувати чернече життя. Він бажав, щоб до них приєднався і його вірний приятель Григорій з Назіянзу, з яким вони колись удвох мріяли “про побожне життя”. На жаль, через недугу стареньких батьків, Григорій мусив залишитись вдома⁸.

Василій знайшов ідеальне місце під монастир недалеко від батьківського дому в Анесії, на другому березі річки Іріс. Чутливий на красу околиці й захоплений бажанням аскетичного життя, він пізніше ідилічно описав свій затишний куток у листі до Григорія:

“Я вибрався до Понту, щоб підшукати місце для життя. І вказав мені Господь те місце, що відповідає саме моїй вдачі. Його ж ми, бувало, уявляли собі, перебуваючи разом у вільні хвилини. Таким справді бачу його тепер.

Там є висока гора, вкрита густим лісом, зрошувана з півночі холодними та кришталево чистими водами. Біля її підніжжя простягається похила рівнина, яку безперервно зволожує вода з гори. Кругом тієї долини тягнеть-

⁷ Див. Св. Василій. *Лист 223, 2*: “Я читав Євангеліє і спостеріг, що нема ліпшого середника до совершенства, як продати своє майно, розділити його поміж убогих братів і так позбутися всіх турбот земного життя”.

⁸ Див. Св. Григорій. *Лист 1, ВВВ, с. 111*.

ся дикорослий ліс, повний різноманітних дерев. Він служить їй майже за огорожу. Отож, порівнюючи з нею, либонь нічого особливого не являв собою навіть острів Каліпси, який Гомер, як читаємо, подивляє більше з усіх островів за його красу.

Та й небагато бракує цій долині, щоб вона була островом, бо її з усіх сторін оточують природні охоронні перешкоди. З двох боків прорізані глибокі яри, з третього – річка, що спадає з порога. Вона служить їй за суцільний і недоступний вал. А що гора розтягається в обидві сторони й лукуватими закрутами прилягає до самих ярів, то досягнути з підгір'я сюди неможливо. Далі простягається друге провалля, з якого підноситься стрімке узбіччя під саму гору так, що цілу рівнину можна охопити голим оком. З гори можна бачити й ріку, що клекотить поміж скелями. Відтак, пливучи вже повільніше, вона розливається як озеро й стає майже непорушною, немов перестає бути рікою. Однак з усіх рік, які я знаю, вона таки найшвидше й відразу біля сусіднього провалля вона знову стає неспокійною. Відбиваючись від того провалля, вона крутиться глибоким виром і творить для мене і всякого, хто її оглядає, чудовий краєвид. До того ж, тутешнім мешканцям ріка приносить велику користь, бо в своїх крутежах вона живить велику кількість риби.

Чи треба ще згадувати про охолоду від землі чи про той легіт, що несеться від річки? А множеством квітів і співучих птиць нехай уже любується-дивується хто інший, бо в мене

нема ні хвилиночки вільного часу, щоб звертати увагу на такі речі.

Найважливіше те, що це місце завдяки своєму вигідному положенню зрощує усілякі плоди. Для мене ж воно видає найсолодший плід із усіх плодів – спокій. Бо воно не тільки вільне від міського галасу, але ще й не допускає сюди нікого, навіть подорожнього, хіба тих, що з ними зустрічаємося під час ловів.

Попри все інше, тут водяться звірі, але не ведмеді чи вовки. Тут живуть отари оленів, диких кіз, зайці тощо”⁹.

У тому чарівному куточку Понту, на анесійській самоті, Василій разом зі своїми друзями молився, розважав над Святим Письмом й займався рукоділлям¹⁰. Такий був початок чернечого життя св. Василя.

2. ПЕРШІ КРОКИ НА ШЛЯХУ ДО ІДЕАЛУ

Щоб досконало жити, людина мусить злучитися з Богом, тобто постійно звертати свій ум до Бога й призадумуватися над ділами Божими. Тому головна обставина духовного життя – *спокій душі*. Його найлегше можна досягнути на самоті, де, як каже Василій Великий людина пам’ятає “про одне потрібне” (Лк. 10:42) і змагається за набуття вічних благ.

⁹ ВЛВ, с. 35-37.

¹⁰ Вони самі собі збудували помешкання (монастир) і обробляли землю. Св. Григорій згадує ще про рубання дерева, лупання каміння, висадку щеп і наводнювання поля. Див. його *Листи 5 і 6*, ВВВ, с. 112-117.

Свій високий ідеал аскетичного життя, що його називає “*правдивою філософією*”, Василій опер на повний спокій душі. Цей спокій душі, як його розуміє Василій Великий, має в собі повну свободу від турбот цього світу (зовнішній елемент) і повний контроль над пристрастями (внутрішній елемент). Тільки тоді, мовить святий Отець, коли “розум не розсівається на зовнішнє оточення і не розгублюється, а радше підноситься до розважання про Бога”¹¹, аскет зможе досягнути свою ціль.

Щоб вічно пам’ятати про Бога й жити своєю душею бажанням вічних благ, аскет повинен вчитуватися й розважати над Святим Писанням, що завжди підносить серце людини до Бога й молитовної злуки з ним. Перебуваючи на молитовній самоті з Богом, християнин мусить уважати на свої розмови та свою поведінку, щоб не заколочувати внутрішнього спокою душі. Він повинен завжди й усюди практикувати чесноту покори, навіть у своїй зовнішній поведінці.

Василій вчить, що кожен аскет повинен бути розумно поміркованим щодо потреб тіла (одягу, їжі, відпочинку тощо), аби тим послаблювати тілесні пристрасті й допомогти душі легше зноситися до Бога. Ось зміст та ідеал аскетичного життя, який дуже влучно описав св. Василій у листі до свого друга Григорія:

“Ти кажеш, що вигляд місцевости не має великої ваги, аби надихнути твою душу прова-

¹¹ Див. *Лист 2, 2, у ВЛВ.*, с. 21-22.

дити разом з нами життя, заки ти не довідаєшся дещо про його спосіб і порядок. Це справді притаманне твоєму мисленню і гідне твоєї душі, яка легковажить собі земні речі, порівнюючи їх з обіцяним нам вічним щастям.

Та мені аж соромно писати, що я роблю сам у цій самоті вдень і вночі. Я ж покинув життя в місті як нагоду до постійного зла, однак ще й досі не спромігся покинути себе самого. Що більше, я став подібним до тих, що не відчувають себе цілком добре на морі й слабують, бо не привикли до плавання. Вони невдоволені великим кораблем, бо ним дуже кидає і тому переходять на байдак чи човен, де й далі слабують і зле відчуваються, бо несуть за собою нудьгу й слабкість. Так і з нами.

Ми всюди носимо з собою вроджені пристрасті й нас мучить той самий неспокій душі, так що невелика нам користь з того відлюддя. То що ж нам треба робити і як іти за тим, що веде нас до спасіння? А ось що: *Коли хтось, – каже Христос, – хоче йти за Мною, нехай відречеться самого себе, візьме хрест свій і йде за Мною!* (Мт. 16:24).

Нам треба заховати свій розум у спокої, бо як око, блукаючи туди й сюди, не може ясно бачити перед собою предмети, так і розум людини, якщо безліч світових турбот його розсіває, неспроможний докладно приглянутися до правди.

Хто, наприклад, ще не взяв на себе обов'язків подружжя, того постійно непокоїть непогамована пожадливість, важкі до поконан-

ня пристрасті та злощасна любов. А того, хто вже зв'язаний подружжям, гнобить інша навала турбот. Коли, скажімо, немає дітей – бажання потомства; як діти є – журба за їхнє виховання, турбота про жінку, дім, лад на службі. А ще непокоять шкоди з невдалих контрактів, колотнечі з сусідами, процеси на судах, небезпечний ризик у торгівлі, клопоти з господаркою тощо. Кожна днина приносить щось таке, що каламутить душу. Ночі ж переймають журби дня і непокоять наш розум подібними снами.

На все це лиш одна рада – усунутися цілковито від світу. А покинути світ – це не тільки віддалитися від нього тілом, а й відірвати душу свою від тілесних пожадань, залишитись без міста, без дому, без власності, без товариства, без майна, без засобів до життя, без торгівлі, без людського мудрування, а натомість – бути готовим прийняти до серця науку Божу, всю мудрість її.

Приготування ж серця – це звільнення його від поганих звичок. Навіть на воску годі щось написати, поки не зітремо того, що на ньому було написано раніше. Подібно і в душу годі нам вложити правди Божі, якщо наперед не усунемо з неї тих упереджень, що в ній повстали із призвичаєння до лихого. У цьому чимало помагає нам самота. Вона втихомирює наші пристрасті і дає нагоду розумові викоренити їх цілковито з нашої душі. Усмиривши диких звірів, можна їх цілковито перемогти; так і пристрасті – гнів, страх, смуток – ці отруйні лиха душі, приспані спокоєм самоти й нерозбурху-

вані постійним подразненням, слабнуть, тож наш розум може легше перемогти їх.

Тому місце нехай буде таке, як оце наше – відокремлене від людей, щоб ніхто зі сторонніх не переривав постійности духовних вправ.

Аскеза побожности годує душу знеслими думками. Що ж дає більше щастя, ніж наслідувати на землі ангельські хори й раннім ранком спішити на молитву, щоб гимнами й піснями величати свого Творця? А коли вже сонце ясно засвітить – братися до праці, якій усюди товаришує молитва, і піснями, наче сіллю, заправляти свої заняття? Сама мелодійність гимнів викликає у душі веселий і радісний настрій.

Тому *спокій* є початком очищення душі. Язик тоді не говорить про людські справи; очі не зупиняються на принадних і гарних поста-тях; через слух не входить до душі таке, що ослаблювало б її силу, бо не слухаємо мелодій для приємности, ані дотепних бесід людей, що побуджують до сміху – все це звичайно ослаблює постійність душі. Коли ж розум не розсівається на докільля і своїми почуваннями не губиться у матеріальному світі, то входить сам у себе й звідти підноситься до розважання про Бога. Відтак, опромінений світлом Божої краси, він забуває навіть про свою природу й не дозволяє своїй душі турбуватися ані їдою, ані одежею, але, вільний від дочасних турбот, усією своєю силою набуває вічні блага, тобто: стриманість і мужність, справедливість і розсудливість та інші чесноти, пов'язані з ними.

Спокій ума піддає нашій душі теж спосіб, як нам найліпше виконати всі обов'язки життя.

Найліпша дорога до пізнання своїх обов'язків є роздумування над богонадхненими Писаннями. У них бо містяться вказівки для добрих діл; змальовані постаті блаженних мужів, наче живі ікони, повні Божого життя, щоб ми наслідували їхні добрі діла. І коли хтось спостереже, що йому чогось бракує, нехай старається наслідувати їх, нехай черпає з них (св. Писань), неначе з якоїсь спільної лікарні, відповідний лік на свою (душевну) недугу.

Отож хто любить невинність, хай часто перечитує історію Йосифа, роздумує про неї і від нього навчиться стриманости, не забуваючи теж, що Йосиф був не тільки стриманий щодо розкошів, а й постійно схилявся до чесноти. Мужности хай навчиться від Йова, який не змінився і зберіг рівновагу духа навіть серед важких життєвих допустів, коли за одну мить з багача став нуждарем, а з батька любих дітей – бездітним. Що більше, він навіть не розсердився на своїх приятелів, що прийшли його потішити, а замість того тільки докоряли йому, збільшуючи тим його біль. Коли хто бажає стати лагідним чи великодушним, щоб з великим запалом духа поборювати гріх і одночасно бути ласкавим супроти людей, той хай повчиться у Давида, завзятого у воєнних трудах, а притім лагідного й непоквапного до гніву, коли йшлося про помсту над ворогами. Таким був і Мойсей, що виступив з великою силою духа проти тих, що згрішили проти Бога, а наклепи проти себе зносив з великою лагідністю в

душі. Як малярі, що копіюють образ, часто споглядають на нього і стараються відтворити його характер і риси, так само і той, хто хоче стати вповні досконалим у чеснотах, повинен часто споглядати на життя Святих, немов на живі образи і, наслідуючи їх, повинен старатися здобути собі їхню доброту.

Після читання (Святого Писання) настає молитва, що чинить душу, в якій уже розбудилась любов до Бога, жвавішою та міцнішою. Добра є та молитва, що піддає душі ясну думку про Бога. В цьому саме криється те *мешкання Бога у нас*, тобто пам'ять про приявність Господа у нас самих. Так стаємо храмом Божим, якщо тільки нашу пам'ять не одвертають од Бога земні турботи, а пристрасті не збурюють нашого ума. А хто любить Бога й утікає від усього мирського, той звертається цілим своїм серцем до Господа, проганяє з нього пристрасті, які спокушають його до нестриманости, і триває у вправах, що ведуть до чеснот.

Передусім нам треба уникати нерозважності у розмовах, тобто запитувати – без сварливости, а відповідати без зарозумілости; не перебивати, коли хтось говорить про щось добре і не накидатися на нього, щоб вивищитись собі; також слід зберігати міру в говоренні й слуханні, без сорому приймати напімнення, а інших поучати без заздрости. Коли хтось навчився чогось від когось, не критися з тим, як це роблять жінки-покритки, підкидаючи іншим незаконних своїх дітей, а вдячно визнати, хто є батько поучення. Також голос треба використувати помірковано, щоб через зниження він

не губився, а занадто піднесений не напружався. Найперше треба подумати, що маємо говорити, а щойно тоді говорити.

З людьми будь чемний і ввічливий, у розмові милий. Не старайся приподобатися іншим дотепами, але старайся бути корисним лагідними напімненнями. Завжди уникай грубости, навіть коли треба когось картати. Бо коли ти, напоминаючи, понижиш себе, тоді той, що потребує лікування, прийме його. Часто корисним є той спосіб напімнення, що його вжив пророк супроти Давида, коли той згрішив. Він засудив царя не від себе, а навіть йому подав приклад іншої особи і тим його самого поставив суддею власного гріха. Коли Давид видав присуд сам на себе, не міг уже гніватися на того, хто скартав його.

Покірливому і розкаяному настроєві відповідає сумне і вниз, до землі, опущене око, нечепурний вигляд, ненамашчене волосся, вбога одежа. Годиться, щоб на нас самочинно виявлялося те, що роблять у жалобі ті, що сумують. Хітон має бути стягнений поясом: ані не вище стану, бо то по-жіночому, ані не дуже свобідно, щоб ряса спадала занадто вільно, бо це завигідно.

Хода повинна бути не лінивою, бо це вказує на недбайливість душі; не різкою й гордою, бо це виказує на невмертвлені в ній пристрасті. Ціль одежі одна – бути прикриттям тіла; вона має бути така, щоб її вистачало разом на зиму і на літо. Нехай вона не буде ані барвистою, ані вишуканою чи м'якою. Бо в одежі звертати увагу на барву прирівнюєть-

ся до пустоти жінок, що прикрашають різним квіттям свою голову й волосся. Тому ряса повинна бути груба, щоб крім неї ченцеві не було потрібно ще якоїсь додаткової одежі. Взуття теж має бути дешеве й зручне.

У всьому, як в одежі, так і в харчуванні, слід пам'ятати про потребу. Хліб заспокоює голод, а вода гасить спрагу; крім того, страви з городини підтримують силу тіла. Під час їжі не наслідуй зажерливих звірів, а зберігай скромність, лагідність і стриманість. Розум нехай і тоді буде зайнятий Божими справами. Нехай це буде йому нагодою до славослов'я чи природи страв, чи покріплення тіла, що споживає ці страви. Нехай він тоді роздумує, як треба пристосувати різні страви до потреб тіла.

Нехай молитва перед їдою буде гідна Божих дарів, які він дає нам у цю хвилину, а інші зберігає на майбутнє. Моління ж по їді нехай містять у собі подяку за одержані дари й просьбу про обіцяні. Одна година протягом дня нехай буде призначена на їду, щоб так із 24-х годин лиш та одна була присвячена потребам тіла, а під час усіх інших нехай аскет віддається праці для Бога.

Сон має бути легкий і неглибокий, що вже з своєї природи відповідає поміркованій дієті; його треба умисно переривати старанням про важні справи, бо дати опанувати себе глибокому сну й тим цілковито позбавити свої члени відчуття означає дати доступ нерозумним маренням. Хто так спить, той щодня зазнає смерті. Тому те, що для інших – ранок, для

аскетів – північ. Спокій ночі дає душі найкраще дозвілля, бо ані очі, ані вуха не проводять до серця шкідливих звуків чи образів. А розум, перебуваючи тоді сам-на-сам з Богом, кається у своїх гріхах і думає над тим, як йому найліпше стеретися зла. При тому випрошує собі у Бога помочі, щоб сповнити те, що собі намітив”¹².

3. НАРИС ПЕРШИХ ПРАВИЛ

Якщо наведений вище лист Василя є більше теоретичний, то 22-й його Лист подає цілком практичні вказівки для аскетичного життя і тому його сміло можемо назвати “Нарис перших чернечих правил”. Цим листом, що має назву “Про досконалість чернечого життя”, св. Василій Великий близько 364 року звернувся до всіх настоятелів своїх монастирів, щоб точно визначити головні завдання й обов’язки ченців. Пізніше ці свої початкові вказівки Василій розвинув у Ширших і Коротших Правилах¹³. Ось повний текст цього листа Василя:

“Багато є таких речей, які Богонадхненне Письмо радить заховувати тим, що бажають вгодити Богові. Наразі вам треба коротко пригадати тільки ті речі, щодо яких тепер між вами постали суперечки. Скажу про те, чого я навчився з Богонадхненного Писання. Вияс-

¹² Див. Лист 2, 2, *ВЛВ*, с. 19-25.

¹³ Проф. Л. Кларк у своїй праці *Аскетичні Твори св. Василя* (англ.), Лондон 1925, с. 14-15 порівняв 22 Лист св. Василя з його *Правилами*.

нення ж того, що не важко зрозуміти, лишаю тим, що вправляються в читанні Святого Письма. Зрозумівши це, вони відтак зможуть передати його іншим.

Отож треба, щоб християнин мав у своїй душі наставлення, гідне свого небесного звання, і жив, гідно Євангелії. Жодна дочасна річ не сміє відривати його від пам'яті про Бога, його волі й судів. Він повинен у всьому стати досконалим, як того вимагає закон.

Християнин не повинен клясти й говорити неправди. Не сміє ні хулити, ні злословити, ні сперечатись, ні мститися, ні відплачувати злом за зло, ні гніватися.

Треба бути терпеливим, зносити всі кривди й отямлювати того, що кривдить. А слід це робити не з бажання помсти, а щоб направити брата, як це Господь звелів.

Не вільно говорити принижуюче проти не-присутнього брата, бо це злословлення, хоч би воно й було правдою. Тому ми повинні відвертатися від того, хто говорить зле про свого брата.

Не можна розмовляти про пусте.

Не годиться вибухати сміхом і терпіти сміхунів.

Не говорити недбало, не говорити того, що некорисне для слухачів, лише для конечної потреби, як велить нам Бог. Тому нехай ті, що працюють, стараються по спромозі мовчати.

Підбадьорюють інших нехай ті, кому довірено розсудливо орудувати словом для збудування віри, щоб не засмучувати Святого

Духа. Також ніхто із захожих не повинен самовільно розмовляти з котримсь із братів, поки ті, кому повірений нагляд над порядком, не розсудять, чи це угодне Богові й буде корисним для загального добра.

Не можна ставати невільником вина, ані вживати надміру м'яса. І взагалі, ніколи не треба в їжі шукати приємности. Хто бореться, той повинен у всьому зберігати стриманість.

З речей, даних кожному для вжитку, не вільно нічого вважати за власне чи переховувати щось. Треба дбати про кожну річ як про Божу, і нічого не легковажити собі навіть з того, що викинене чи занедбане, якщо часом і таке трапиться. Тому кожен повинен уважати себе не паном, а слугою, відданим Богом на добровільне служення братам.

Не можна нарікати на нестачу і конечних речей чи на прикрі заняття, бо про все це повинні вирішувати ті, кому воно повірено.

Не треба зчиняти крику, робити якийсь жест чи рух, який виявляв би гнів і забуття про Божу присутність.

Говорити слід помірковано. Не годиться відповідати іншій людині з зарозумілістю чи погордою або в такому настрої їй слугувати. У всім і супроти всіх треба поводитися скромно і з пошаною.

Теж не личить підступно моргати очима і подавати хитрі знаки чи рухи, які завдають братові прикрости або означають легковаження ним.

В одежі та взутті не шукати краси, бо це ознака пустоти, а вживати для потреб тіла речі дешеві.

Не видавати нічого понад потребу або для самохвальби, бо це надужиття.

Також не годиться шукати своєї слави й гонитися за першістю. Кожний має уважати інших вищими від себе і завжди виявляти послух.

Хто може працювати, нехай даром не їсть. А ті, що працюють для слави Христової, повинні напружуватись з усіх сил і ревно трудитися.

Кожний повинен все робити за схваленням настоятелів, навіть коли їсть чи п'є, щоб усе було на славу Богові.

Не слід кидати одне заняття і братися до другого без схвалення тих, що поставлені рядити тим, хіба якась конечна потреба несподівано вимагає допомогти слабшому. Кожний нехай лишається там, де його призначено, і нехай не переступає визначеної міри. Нехай не втручається у справи, які йому неповірені, хіба ті, що їм це належить вирішувати, пошлють помогти комусь. Отож ніхто з одної робітні хай не переходить у іншу. Так само не годиться робити чогось ради суперництва чи пустого змагання з кимсь.

Не бути задрісним, коли іншого хвалять, і не тішитися з чужих помилок. З любови до Христа треба сумувати через немочі брата, а з добрих його діл – радіти.

Не можна бути байдужим супроти тих, що грішать, і мовчки потакувати їм. Але й перестерігати треба зі страху Божого, співчуваючи грішникові та з наміром його навернути. Остерезений чи покараний нехай радо приймає напіннення, вбачаючи в них особисту користь. Коли хто робить якийсь закид комусь, той не повинен противитися. Коли ж закид видається безпідставним, треба приватно вивідати про це в того, хто зробив закид і тоді або його переконати, або дати себе переконати.

Кожний, оскільки це в його силах, повинен бути услужний тому, хто його просить про якусь послугу.

Не треба пам'ятати образи тому, хто згрішив і покався, а треба йому з душі простити. Коли хтось твердить, що він кається з якогось гріха, то повинен не тільки жалувати про свій вчинок, а й чинити плоди, гідні покаяння. Покараний за свої гріхи, отримавши прощення, якщо наново згрішить, готує для себе засуд більшого гніву, ніж за першим разом.

Якщо когось остерігають перший і другий раз, а він далі грішить, про це треба сказати настоятелю, щоб остережений багатьма, таки навернувся. Як же й тоді не поправиться, то треба його усунути зі спільноти й уважати за поганина й митаря, щоб охоронити тих, які дбають про послух, як сказано: *Як множаться безбожні, та праведні побачать їх погибель* (Прип. 29:16). Однак треба над таким плакати, наче над членом, що його відтяли від тіла.

Не сміє заходити сонце в гніві на брата, щоб ніч не розділила їх обидвох і не залишила непростеної вини на день Суду. Не треба теж відкладати своєї поправи, бо завтрашня днина непевна (Лк. 12:40). Багато з многими задумами не діждало тієї завтрашньої днини.

Не сміємо розсіюватись надмірною працею і переступати межі достатности, як сказав Апостол: *Маючи поживу та одєжу, цим будемо вдоволені* (I Тим. 6:8). Усе що понад потребу є захланність, а захланність криє в собі за суд ідолопоклонства (Кол. 3:15). Тому не годиться бути захланним на гріш і нагромаджувати багатство безкорисних речей. Хто приходить до Бога, повинен у всьому зберегти убозтво і бути перейнятим страхом Божим, як сказано: *Тіло моє тремтить від страху перед Тобою, я присудів Твоїх боюся* (Пс. 119:120).

Дав би Господь, щоб ви, прийнявши сказане, приносили на Божу славу плоди, достойні Святого Духа, для Божого вподобання, з поміччю Господа нашого Ісуса Христа. Амінь”¹⁴.

4. ПОЧАТКОВІ ПІДСУМКИ

З наведених листів св. Василія можемо зробити деякі висновки, що так наочно характеризують його аскезу. Ці початкові підсумки можемо звести до трьох:

1) У своїх аскетичних поученнях св. Василій не робить суттєвої різниці між мирянином

¹⁴ Див. ВЛВ. с. 40-41. Щоб полегшити читання, ми поділили лист на менші уступи.

і ченцем, а зводить обидва стани в одне поняття – *християнин*. За вченням Василя, чернець – це досконалий християнин, який живе повним духовним життям, зберігає не тільки євангельський закон, а й євангельські ради. Тому Василій суттєво не розрізняє моральний закон і аскетичні правила¹⁵, заповідь і раду, легкий і тяжкий обов'язок. У нього це все – одне. Кожен з нас повинен якнай докладніше сповнити Божу волю, що її Господь об'явив у Святому Писанні, головню ж у св. Євангелії. “Треба, щоб *християнин* мав у своїй душі постанову, гідну свого небесного звання, і жив за Євангелієм”, – каже св. Отець¹⁶.

2) Тому не дивно, що Василій обґрунтував своє аскетичне правило *Святим Письмом*, яке він добре знав і до нього завжди звертався за порадою. Василій мав таке велике довір'я до Святого Писання, що завжди тримався тієї засади: “Усякий вислів і всяке діло треба ствердити свідоцтвом Богонадхненного Письма”¹⁷. Тому він у перших своїх нарисах чернечого правила¹⁸ покликався понад 60 разів на Святе Письмо¹⁹. Вважаючи Біблію, головню ж Новий Заповіт, єдиним правилом християнського, а значить й чернечого життя, Василій шу-

¹⁵ *Моральне богослов'є* – це наука про закони (заповіді) християнського життя; *аскетика* – це наука про християнську досконалість.

¹⁶ Див. *Лист 22, 1, ВЛВ*, с. 41.

¹⁷ МПр. 26, у *АТВ.*, с. 65.

¹⁸ Див. вище наведений *Лист 22*.

¹⁹ Дотичні цитати св. Письма подає Аман, *цит. тв.*, стор. 96-102.

кав у ньому теж зразок для організації свого чернецтва.

Св. Василій Великий приймав і тлумачив усі вислови Святого Письма “з великою простотою, без ніякого застереження чи хитання – так сказано й кінець. Він не допускав ніякого сумніву, ніякої вимівки; тим-то аскеза св. Василія робить таке могутнє враження і безпосередньо промовляє до душі словами Святого Письма”, – каже великий знавець аскези св. Василія блаженної пам’яті митрополит Шептицький²⁰. Під проводом св. Василія християнин “учиться передусім думати по-Божому, шукати й знаходити в Святому Письмі цінні скарби Божої глибини духовного життя”²¹.

Найяскравіше це виявляється у *Моральних Правилах* св. Василія, де він зібрав понад 1.500 висловів Святого Письма і систематично звів їх до 80 головних засад християнського життя, що їх заздалегідь описав у наведеному вище 22 Листі.

3) За св. Василієм, дорога злуки з Богом – це *дорога самовідречення*. Хто хоче жити, згідно зі св. Євангелієм, той мусить покинути світ, зректись своєї волі й опанувати свої пристрасті, щоб відтак могли практикувати християнські чесноти.

Ідея спокою душі та самовідречення спонукає правдивого християнина до життя на самоті, далеко від гамору світу. Однак Василій

²⁰ АТВ., с. XII.

²¹ Там же, с. XIII.

не розуміє чернечого життя як утечу в пустиню. Від свого ченця св. Отець вимагає всегранного життя і практикування усіх євангельських чеснот, між котрими чільне місце займає чеснота любови до ближнього²². Тож третя головна засада аскези Василія, – це *спільне життя* (киновія). Василій навчає: “Щоб осягнути святість, треба самоти, але разом з тими людьми, що вибрали собі такий самий спосіб життя”²³.

До ідеї спільного життя – життя чернечої родини ми ще повернемось. Однак уже на початку хочемо наголосити, що св. Василій завжди наполягав на кончності спільного життя, в якому “кожен повинен вважати себе не своїм власним паном, а слугою, відданим Богом на однозгідне служіння братам”²⁴.

Ці свої початкові ідеї християнської аскези св. Василій пізніше широко розвинув у своїх *Аскетичних Творах*, до яких пора нам звернутися.

²² Пор. *Лист 22, 1, ВЛВ*, с. 41: Чернець “повинен стати в усьому досконалішим, як того вимагає закон”.

²³ Пор. *АТВ*, с. XI-XII.

²⁴ Див. *Лист 22, 1, ВЛВ*, с. 42; пор. з *Листом 295, там же*, с. 202-203.

Розділ II

БОГОСЛОВСЬКІ ОСНОВИ ЧЕРНЕЧОГО ІДЕАЛУ

Аскеза св. Василія побудована на Святому Письмі, яке завжди було для нього головним правилом духовного життя. Тому підґрунтя, на якому Василій збудував свою систему аскетичного життя, чисто догматичне; в основі його – Боже Об'явлення. В цьому розділі розглянемо догматичні основи аскези, як їх розумів св. Василій.

1. ЛЮДИНА – ОБРАЗ БОЖИЙ

Згідно з вченням св. Василія, кожен чоловік за своєю природою змагає до того, що красне і добре. А що Господь Бог – це *невимовна краса і безконечне добро*, то кожний чоловік, силою вродженої схильности, стремить до Бога. Тому його призначення – осягнути Бога, на Якого “всі сотворіння споглядають і Його бажають”¹.

Людське тіло не є правдиве добро людини, бо воно матеріяльне й тому дочасне. Правдиве

¹ Пор. з ШПр. 2, 1, АТВ, с. 148-149; Гомілія на Пс. 1, 3, у Мінь, Гр. Патр., т. 29, кол. 213-218.

благо людини – душа, істота духовна і тому невмируща. Тож людина не повинна надміру прив'язуватись до речей дочасних, а радше змагати до набуття благ духовних. Що більше, з власного досвіду знаємо, що дочасні речі часто стають для нас перепорою в духовному житті. На цю тему Василій виголосив свою славну гомілію “*Уважай на себе!*”, у якій каже:

“Ми – це тіло й душа, ми сотворені на подобу свого Творця. Нашим є тіло, з усіма почуттями, а довкруги нас – майно, гроші, мистецтво й інші дочасні речі. Отже, не зважай на тіло, не шукай усіма можливими способами лиш добра для нього. Не зітхай за здоров'ям, красою, розкошами, довгим віком. Не подивляй грошей, слави чи влади. І все, що служить тобі тільки для туземного життя – не ціни занадто дорого, щоб, дбаючи про нього, ти не занедбав вищого життя.

Вважай радше на себе, цебто на душу свою! Її прикрашай, про неї дбай, щоб усунути з неї усякий бруд, який чіпляється до неї через гріх, щоб своєю дбайливістю ти очистив її від погані всякого гріха та прикрасив і прояснив її красою усякої чесноти. Приглянься до самого себе – хто ти? Пізнай свою природу, а саме: тіло твоє смертне, а душа безсмертна! Так само пізнай, що в нас є подвійне життя: одне *тілесне*, що скоро проминає, а друге *душевне*, що не знає кінця. Отже, уважай на себе!

Не прив'язуйся до смертного, наче б воно було вічне і не погорджуй вічним, наче б воно було проминаюче. Не оглядайся на своє тіло, бо воно минеться! Дбай про свою душу, бо вона

безсмертна! Всю увагу зверни на себе, щоб ти одному й другому зумів дати те, що кому корисне. Тілові – поживу й одержу; душі – науку побожності, розумний провід, вправу в чеснотах і усунення блудів!”².

Св. Василій далі навчає, що єдине зло людини – це гріх. Цю правду він широко виклав у своїй гомілії: “Бог не є спричинником зла”³.

Василій розрізняє моральне й фізичне зло. Моральне зло він називає *гріхом*. Гріх впливає із свобідної волі людини й тому залежить тільки від самої людини. Фізичне зло – це нещастя і всякого роду терпіння. Господь Бог зсилає його на нас як *допуст* або як лік на наші гріхи. Василій Великий доповнює, що фізичне зло часто буває карою за наші гріхи. Ось його слова:

“Одне мусимо собі добре запам’ятати, а саме, що ми є сотворіннями доброго Бога. Він зберігає нас і дбає за нас. Без Його волі нічого не може нам статися. Тому ніякий біль чи терпіння не є для нас шкідливим чи таким, від якого можна було б придумати щось краще. Правда, смерть походить від Бога, але вона не є чимось злим, хіба йдеться про смерть грішника, бо усунення дочасних кар для нього – це початок кар пекельних. А спричинником пекельних мук не є Бог, а ми самі, бо початок і корінь гріха міститься у нас самих, у нашій свобідній волі. Адже ж можна здержатися від гріха і не зазнати нічого злого. Та ми підда-

² Див. *НВН*, с. 34-35.

³ Там же, с. 109-124.

лися гріхові, то як тоді оправдаємось, що не ми самі стали причиною наших терпінь?

Зло є подвійне: перше постає через наші почуття, а друге – через нашу природу. Природне зло – несправедливість, розпуста, брак застанови, боязливність, зависть, убивство, отруєння, обман й багато інших гріхів постає і залежить від нас самих. Воно плямить нашу душу, сотворену на образ Творця й, звичайно, притемнює її красу. Злом називаємо також і те, що відчуваємо як прикре і що завдає нашим почуттям біль, наприклад, недуга тіла, завдані нам удари, брак конечних речей, пониження, втрата грошей, смерть в родині чи щось подібне. Кожне з цих нещасть посилає нам мудрий і добрий Господь для нашого добра”⁴.

Гідність людини, як вчить Василій Великий, у тому, що вона сотворена на образ і подобу Богу. Господь Бог наділив людину розумом, щоб вона могла пізнати свого Творця і свою подібність до Нього. Отож людина – вищена понад усі сотворіння на землі.

Та замість того, щоб іти за надхненням Божим і старатися уподібнюватися до свого Творця, людина радше догоджає своєму тілові й так стає рабом своїх пристрастей. Тим-то, скинувши з себе *образ небесного*, вона прибирає на себе *образ земного*, чим понижує себе до нерозумного звіряти.

Син Божий став чоловіком і приніс себе в жертву на хресті, щоб відновити в людині об-

⁴ Там же, с. 111-112.

раз небесного і так повернути їй первісну гідність. Величчю Своєї неоціненної жертви Божественний Спаситель показав людині її велику гідність і достоїнство. Тому Василій закликає нас пізнати своє достоїнство. Якщо нам тяжко пізнати свою гідність з самого сотворення, то пізнаймо бодай з відкуплення: хто ми є!⁵

Тут св. Василій заторкнув головне в своєму догматичному підході до християнської аскези. Завдання аскези, — каже св. Василій, — повернути первісний образ людині. Оскільки гріх нищить цей образ Божий у душі, то святий отець закликає до безпощадної боротьби з гріхом та з пристрастями, бо вони часто ведуть людину до гріха. Аскет повинен гартувати свій дух, бо терпіння звичайно знеохочують нас до боротьби зі злом і побуджують у нас надмірне бажання потіх, хоч би й заборонених⁶. Ось чому св. Василій називає аскетичне життя *духовною боротьбою*, а християнина — *борцем Христа*. Тому він закликає своїх слухачів:

“Зноси, друже, прикрощі життя, як добрий вояк, і борися за приписом, щоб ти здобув собі вінок. Будь свідомий того, що кожний борець мусить панувати над собою. Воякам цього світу збільшують харчі відповідно до їхнього труду, а в духовних борців — навпаки: той, хто споживає менше харчів, зазнає більшої честі... Отож очевидно, що не сама пожива дає

⁵ Див. Гомілія на Пс. 48, 8, Мінв, Гр. Патр., т. 29, кол. 449-452.

⁶ Пор. Гомілія “Уважай на себе”, 1, НВН, с. 32-33; Гомілія на Пс. 33, 12, Мінв, Гр. Патр., т. 29, кол. 377-382.

міць одним і другим. Нас зміцнюють засади побожності, а тим треба черево напихати.

Коли ж ви постите, не будьте сумні, як лицеміри..., а намастіть свою голову й умийте своє обличчя... (Мт. 6:16-17) і не сумуйте через нестачу в череві. Навпаки, радійте разом зі своєю душею духовною поживою. Ви ж знаєте, що тіло пожадає проти духа, а дух пожадає проти тіла (Гал. 5:17). Коли ж тіло й дух борються між собою, зменшуйте приємність для тіла й кріпім силу духа. Так завдяки постові переможете свої пристрасті й досягнете вінки здержливості”⁷.

Суть християнської аскези св. Василій бачить в боротьбі й перемозі душі над тілом. Тільки душа, звільнена від тиранії гріха й пристрастей та добре загартована в терпіннях, спроможна свobodно підвестися до Бога й постійно насолоджуватися в обіймах Божої любові. Тому він закликає: “Вчися жити згідно з Євангелієм, умирай для гріха, прибий себе з Христом до хреста, віддай усю свою любов Господеві! Скажеш, що це тяжко. А хіба щось добре приходить легко? Чи сплюх лишить по собі пам’ятку перемоги? Тільки той, хто бореться, досягне нагороду. *Через багато страждань нам треба ввійти в Царство Боже, – нагадує Апостол (Ді. 14:22). Я теж так кажу!”⁸.*

⁷ Див. Гомілію “Про піст”, 3, у НВН., с. 25-26. Св. Василій чудово примінив і розвинув “боротьбу” до душевного життя у своїй *Вступній А.Б.*, див. АТВ, с. 5-8, але до неї ми ще повернемося.

⁸ Див. “Напімнення до св. Хрищення”, 7, НВН, с. 155.

2. ВІРА – ШЛЯХ ДО БОГА

Підґрунтям християнського життя, а тим самим і аскези, св. Василій вважає святу віру, “яка діє через любов”⁹. Для Василя духовне життя – це ніщо інше, як тільки застосування правд віри до щоденного життя. Тому він звертається до своїх ченців так:

“Закликаємо вас над усе пам’ятати про віру Отців і не дати себе збаламутити тим, що стараються відвернути вас від самоти. Самі ж знаєте, що добре життя без світла віри в Бога не приносить користи, як і правдиве визнання віри без добрих діл не може поручити нас Господеві. Треба, отже, з’єднати обох їх разом, щоб віддана Богові людина була досконалою, а наше життя не кульгало з нестачі одного з них. Бо віра, що спасає нас, як каже Апостол, діє через любов”¹⁰.

Відгомін цих слів ми знаходимо також в кінці розвідки “*Про Божий суд*”, що її, правдоподібно, Василій адресував також ченцям:

“Ми всі маємо одне бажання: досягнути ласки Господа нашого Ісуса Христа і науки Святого Духа. Тому нам треба відступити від власної волі й людського передання, а поступати за Євангелієм Ісуса Христа, блаженного Бога, живучи в нинішньому віці так, як він бажає. Нам треба відступити від речей заборонених і ревно сповняти заповіді, щоб у будучому віці сподобитися безсмертного життя й уникнути гніву, що прийде на синів непослуху...

⁹ МПр. 80, 22, АТВ, с. 127-128.

¹⁰ Лист 295, ВЛВ, с. 202-203.

Я пам'ятаю слова Апостола: *У Христі Ісусі нічого не означають ні обрізання, ні необрізання, але – віра, чинна любов'ю* (Гал. 5:6), тож уважав за відповідне і кінцеве викласти передусім здорову віру й побожне передання про Отця, і Сина, і Святого Духа, і щойно опісля подати науку про звичаї¹¹.

Що ж розумів св. Василій під поняттям *віра*? На це питання він відповідає у своїй розвідці *“Про віру”*:

“Я вважаю за потрібне передати вам по Божій волі те, чого навчився з Богонадхненного Письма для спільного добра. Мушу дотримуватись Святого Письма, бо й Сам Господь каже: “Дав Мені заповідь, що Мені казати і що промовляти” (Йоан 12:49); і знов: “Те, отже, що Я кажу, кажу так, як Отець повідав Мені” (Йоан 12:50); а й Сам Святий Дух не від Себе промовляє, а говорить те, що почув від Нього (Йоан 16:13). Наскільки побожніше і безпечніше буде для нас так само думати й чинити в ім'я Господа нашого Ісуса Христа!

Віра – це прийняття і схвалення без найменшого сумніву того, що ми чуємо, бо воно голошене з ласки Божої. Таку віру виявив Авраам, як свідчить Святе Письмо: *Він не піддався зневірі, навпаки ж, скріпився вірою і, воздавши хвалу Богові, зовсім був певний, що Бог обіцяне спроможний виконати* (Рим. 4:20). *Коли Господь вірний у всіх Своїх глаголах* (Пс. 145:13), то й всі заповіді Його – непорушні, встановлені на віки вічні, закладені у правоті й правді (Пс. 119:8).

¹¹ Див. АТВ, с. 31.

Коли хто відкидає те, що написано або додає щось до того, впадає у гріх гордості, бо Господь наш Ісус Христос сказав: *Вівці Мої голосу Мого слухаються* (Йоан 10:27), а дещо раніше сказав: *Не підуть за чужим вони – втечуть від нього, бо не знають голосу чужих* (Йоан 10:5); та й Апостол строго забороняє що-небудь додавати або віднімати з Богонадхненного Письма, кажучи: *Навіть людського заповіту, укладеного, як годиться, ніхто не може скасувати чи до нього щось додати* (Гал. 3:15). Тому ми постановили тепер уникати всякого слова і всякої гадки, що далекі від Божої науки¹².

Згідно пояснень св. Василія, віра – це “певне й сильне пересвідчення у правдивості Божих слів”, що є “у Богонадхненному Письмі”¹³. Тому він бажає, щоби віра подвижника була повна, щира й оперта на Святому Писанні. Як зразок подає свою власну віру, яку визнав у згаданій розвідці “*Про віру*”:

“Віriamo і визнаємо, що є один-єдиний правдивий і добрий Бог Отець Вседержитель, що від Нього усе походить. Віriamo в Бога і Отця Господа нашого Ісуса Христа, і в Єдинородного Його Сина, Господа і Бога нашого Ісуса Христа, єдино правдивого, що через Нього все сталося, видиме і невидиме, і в Нім існує. Він споконвіку був у Бога і був Богом, а опісля, згідно з Писанням, з’явився на землі і жив з людьми. Він, маючи Божу природу, не вважав за здобич свою рівність із Богом, а применшив Себе

¹² Там же, с. 32-33.

¹³ МПр. 80, 22, АТВ, с. 127-128.

самого, прийнявши вигляд слуги, ставши подібним до людини (Флп. 2:6-7). Виповнивши все, що про Нього було написано, по заповіді Отця стався “слухняним аж до смерти, смерти ж хресної” (Флп. 2:8) і в третій день воскрес із мертвих, згідно з Писанням, і явився Своїм святим ученикам, і вознісся на небо, і сидить праворуч Отця, звідки при кінці цього віку прийде воскресити всіх і віддати кожному за його ділами. Тоді-то праведних візьмуть до вічного життя в Небеснім Царстві, а грішників засудять на вічну кару, *де черв'як їхній не вмирає і вогонь не вгасає* (Мр. 9:44).

Віriamo в єдиного Святого Духа Утішителя, що Ним ми назнаменовані на день відкуплення (Еф. 4:30), в Духа правди, в Духа синівства, в Якім ми кличемо: “Авва, Отче!”; в Святого Духа, Який творить і розділює Божі дари кожному, як Йому подобається; в Святого Духа, Який навчає і пригадує все, що чув від Сина; в доброго Духа, Який наставляє на всяку правду, утверджує всіх віруючих у певному знанні, в докладному визнанні, в побожному богочитанні та в поклонінні в душі і правді Богу Отцю, Єдинородному Його Синові, Господу нашому Ісусу Христу і собі.

Кожне ім'я являє нам прикмети названих: Отець посідає прикмету отця, Син – прикмету сина, а Святий Дух посідає Свою власну прикмету. Святий Дух сам від себе нічого не говорить, ані Син Божий сам від себе нічого не робить. Отець посилає Сина, а Син посилає Святого Духа.

Віriamo і хрестимося в Єдиносущну Трійцю, по заповіді Господа нашого Ісуса Христа: *Ідіть, отже, і зробіть учнями всі народи, християчи їх в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх берегти все, що Я вам заповідав* (Мт. 28:19-20).

Коли це заховаємо, виявимо свою любов до Господа і сподобимося перебувати в Його любові, як написано (Йоан 15:10). А коли цього не заховаємо, будемо оскаржені через брак любови, бо *хто не любить Мене, – каже Господь, – той і слова Мої не береже* (Йоан 14:24), і навпаки: *Хто має Мої заповіді і їх береже, той Мене любить!* (Йоан 14:21).

Тому-то прошу й заклинаю вас, нехай зникне між вами всяке зайве бажання і недоречні суперечки; будьте вдоволені тим, що сказали Святі й сам Господь; майте наставлення і бажання, гідні небесного покликання; живіть відповідно до Христового Євангелія, в надії на вічне життя й Небесне Царство, яке приготоване всім тим, що збережуть заповіді Бога Отця, за Євангелієм Господа і Бога нашого Ісуса Христа в Дусі Святим і правді!"¹⁴.

3. СТРАХ ГОСПОДНІЙ – ПОЧАТОК АСКЕЗИ

Кожен християнин, тим більше чернець, на думку св. Василя, повинен досконало сповняти Божі заповіді, і то з надприродної любови. Любов для св. Василя – це завершення аске-

¹⁴ АТВ., с. 35-36.

зи. А первочатком аскези св. Отець вважає *страх Господній*, який за Святим Письмом є *початком премудрости* (Прип. 1:7). Тому замість передмови до *Моральних Правил* св. Василій помістив свою науку *“Про Божий суд”*, щоб заохотити християн вірно зберігати євангельський закон:

“Коли б я хотів оповісти все, що знаходжу у Старому і Новому Завіті, то мені не вистачило б життя на це. Обмежившись лише одним висловом Євангелія Господа нашого Ісуса Христа й розважаючи Його слова, що Він має судити живих і мертвих, а їх усі вірні вважають достовірнішими від усякої іншої історії та всяких інших доказів, я знаходжу в них повну конечність слухати у всьому Господа Бога, бо нема ніякого помилування для тих, що не покаються зі свого непослуху”¹⁵.

У своєму *“Вступному слові до Ширших Правил”*¹⁶ Василій також покликається на страх перед судом Божим і закликає ченців *“розважати день Господній”*, щоб ревно й досконало зберігати свої правила. Він наполягає: *“Не пізнаваймо Бога односторонньо, щоб Його чоловіколюб’я не було причиною нашого недбальства. На те є блискавиці й громи, щоб ми не легковажили собі Його доброти. Той, що сонцю Своєму велить світити (Мт. 5:45), посилає й сліпоту. Той, що зсилає росу, зіслав із неба і вогонь (ІІ Цар. 1:12). Перший знак – доброти, другий – строгости. Бо й до нас може*

¹⁵ Там же, с. 29.

¹⁶ АТВ, с. 139-144.

бути сказане те слово: *Чи погорджуєш багатством Його доброти, поблажливості і довготерпеливості, не знаючи, що Божа доброта веде тебе до покаяння? Та ти жорстокістю своєю і нерозкаяністю серця збираєш гнів на себе в день гніву, коли об'явиться правдивий суд Божий* (Рим. 2:4-5).

Якщо не можна спастися без сповнення Божих заповідей і небезпечно легковажити собі щось із наказаного, то всі ми, борці за святість, що оцінили життя спокійне і віддалене од світу як допомогу в сповненні євангельських заповідей, спільно потрудімся, щоб ніщо з конечних речей не пройшло повз нашу увагу”¹⁷.

Василій навчає, що “пам’ять про страшний і неминучий суд” повинна зайняти значне місце в житті подвижника. “До євангельського життя належить також досконалість у покорі, щоб не пам’ятати ні про знатність своїх предків; чи коли з природи в нас є якась визначність: чи то тілесна, чи духовна – не гордитися нею; не годиться теж, щоб добра думка про нас стала підставою для вивищування себе і самохвальби. Сюди належить теж постійність у стриманості, невтомність у молитвах, братня любов, щедрість супроти потребуючих, смиренність у думанні. А ще – скруха серця, здорова віра, рівновага духа в смутку. Завжди пам’ятаймо про страшний і неминучий суд. До нього ми всі спішимо, хоч мало є таких, що пам’ятають про нього і думають, який буде вислід того суду”¹⁸.

¹⁷ Там же, с. 143-144.

¹⁸ Дяв. Св. Василій. Лист 173, ВЛВ, с. 152.

Страх Господній – це початок очищення душі. Християнин, пройнятий Божим страхом, старається за всяку ціну очиститися від душевного бруду, тобто від гріха. Призадумавшись поважно над судом Божим, він ні за що в світі не відважиться чинити те, що Бог заборонив, а, навпаки, старатиметься в усьому пильно сповняти волю Божу, постійно пам'ятаючи те, що Бог суворо судитиме його за всі його діла¹⁹.

В одній своїй проповіді про Псалми св. Василій у своєму заклику до вірних вжив слова псалмопівця: *Прийдіть, мої діти, послухайте мене, страху Господнього навчу вас!* (Пс. 34:12). Пояснюючи поняття страху, Василій наголосив, що він не каже про почуттєвий страх, що веде людину до боязливости, а про спасенний страх, що веде до святости. Почуттєвий страх, навчає святий Отець, походить із наших пристрастей і спричиняє неспокій в душі. Тому він шкідливий для духовного життя. Тільки такий страх, що постає з побожності, є корисний для подвижника: “Коли щось спокушує нас до гріха, то пригадаймо собі страшний і нестерпний суд Христа, де Суддя сидить на високому троні, а всяке сотворіння стоїть довкруги Нього і дрижить від Його ясного саява. Ось уже нас усіх ведуть по черзі на Суд, щоб ми здали звіт з усього того, що ми вчинили за життя.

¹⁹ Пор. гомілії св. Василія “*На початок Приповідок*”, 4-5, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 31, кол. 391-398; “*На Пс. 32*” і “*На Пс. 33*”, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 29, кол. 323-386.

Уявімо собі також лютих темних демонів, з уст і очей яких палахкотить полум'я, а їхнє лице закрите, ніби якоюсь темрявою через їхню гординю і ненависть до людей.

Уявімо собі ще й бездонну пропасть, непроглядну тьму, вогонь без світла, що має силу палити. Уявімо собі отруйних і ненажерливих червів, що роз'їдають, але ніколи не насичуються, лиш своїм гризінням завдають нестерпних болів. Врешті, пригадаймо собі ще й найтяжчу з усіх кару – вічне пониження і стид. Біймося того всього й, навчені цим страхом, стримуймо свою душу, наче вуздечкою, від усяких грішних пожадань!”²⁰

Св. Василій часто пригадував своїм вірним день Страшного суду, щоб вони гидували гріхом, навчаючи їх так: “Хто ясно бачить і знає, що гріх є причиною багатьох великих нещасть, той природно відчує у своїй душі ненависть до нього, яку мав Давид, коли казав: “Я ненавижду гріх і гидую ним!”²¹

Тому, за вченням святого Отця, Господній страх повинен наvertати грішника на праву дорогу: християнинові повинен додати сили й заохоти поборювати спокуси, а для ченця він повинен бути заохотою до ревного й досконалого сповнення євангельського закону. Однак Василій не бажає, щоб грішник впадав у розпуку, тим-то часто пригадує йому Боже милосердя: “І найбільші гріхи можна змити і порухувати, а Божого милосердя неможливо обій-

²⁰ Гом. на Пс. 33, 8. Мінь, Гр. Патр., т. 29, кол. 369-372.

²¹ Пс. 119:163; КПр. 11, у АТВ, с. 241.

няти, ані злічити його щедрот. Тому тепер не пора на розпуку, а на пізнання Божого милосердя”²².

Однак християнин не повинен залишатись у рабському стані страху, служити Богові тільки з боязні засуду. Християнин мусить підносити своє серце до неба та жити надією на прийдешнє життя. Ось як влучно Василій переходить від Господнього остраху до богословської чесноти надії, що також займає видне місце в його аскетичному вченні.

4. НАДІЯ – ЗАОХОТА ДО ПОДВИГУ

Хоч св. Василій представляє аскезу як духовну боротьбу, та все ж таки він бажає, щоб чернець підносив своє серце вгору, пам’ятаючи про нев’янучий вінець небесної слави, нагороду вічного життя й осягнення безмежного щастя. Одним словом, Василій хоче, щоб ченці підтримували себе надією Христових обітниць до ревнішого духового життя: “Кожному станові припадає в уділі труд і до нього нам треба братися не ради самого труду, а ради обіцяного добра. Бо сподівання, що підтримує і супроводжує ціле наше життя, осолоджує нам цей труд”²³.

Посилаючи одного свого кандидата до монастиря, Василій просив настоятеля не тільки вказати йому на всі “труднощі й невігоди” чернечого життя, а й утвердити його “в надії тих

²² КПр. 13, у АТВ, с. 242.

²³ Див. Св. Василя. Лист 18, ВЛВ, с. 38.

благ, яких ми тепер ще не бачимо, але вони дані нам в обітницях, які звістив Господь тим, хто буде достойний його”²⁴.

Класичним зразком вчення св. Василія про надію є його *“Вступна аскетична бесіда”*, яку подаємо тут майже повністю:

“Велике значення мають царські розпорядження для підданих його, але ще важніші й значніші вони для вояків. Хто бажає великого, високого достоїнства, хто хоче стояти завжди коло Христа, той, коли почує Його голос: *Хто служить Мені, хай іде слідом за Мною: і де Я, там і слуга Мій буде!* (Йоан 12:26), нехай повинується тому слову, як воїн вищому царському наказові.

Де Христос Цар? У небі! Туди й ти, воїне Христовий, повинен прямувати. Забудь про всякий відпочинок на землі – вояк не буде собі дому, не купує ріллі, не торгує задля зиску. *Ніхто, будши воїном, не втручається у справи цього життя, якщо хоче догодити тому, хто його найняв на службу* (II Тим. 2:4). Вояк одержує харч від царя, тож не потребує приготувляти собі їжу, це його не стосується. З наказу царя доми підданих йому відкриті, він не журиться про своє мешкання. Під час походу – шатро, харч – відповідно до потреб, вода – його напій, сон – скільки вимагає потреба. Походи – виснажливі, часто – нічні сторожі. Вояк мусить зносити спеку й холод, боротися з ворогом, постійно він у небезпеці смер-

²⁴ Див. Лист 23. ВЛВ, с. 45-46.

ти, але смерти славної. Вояків чекають почесні, дари від царя; на війні – життя повне трудів, під час миру – повне слави. Нагорода за мужність і вінець трудів – верховенство, приязнь царя, його товариство, володіння підданими.

Від тих земних прикладів перейди, воїне Христа, до роздумування про вічні блага. Вибери собі життя без дому, без міста, без власності. Будь свобідний, звільнися від усякої життєвої журби. Нехай тебе не в'яже бажання жінки, ні турбота про дітей – це неможливе у військовій службі Богові, бо *зброя нашої боротьби не тілесна, а сильна в Бозі* (II Кор. 10:4). Нехай не поконує тебе тіло, нехай воно тебе не зв'язує проти твоєї волі, нехай воно тебе, свобідного, не робить рабом. Не дбай про потомство на землі, а про духовні діти, щоб їх запровадити до неба. Не входи у зв'язки тілесного супружжя, а радше бажай духовних зв'язків, правління над душами і духовного вітцівства. Наслідуй Небесного Жениха, відбивай напади невидимих ворогів, воюй проти ворожих сил, відганяй їх передусім від власної душі, щоб вони не мали до тебе доступу, а відтак від тих, що будуть до тебе прибігати й виберуть тебе своїм вождем у боротьбі, щоб своєю наукою зберігати їх від злого. Проганяй розумування, противні Христовій вірі; наукою побожності розбивай міркування безбожних, як сказано: *Руйнуй задуми і всяку гордість, що повстає проти спізнання Бога* (II Кор. 10:4-5).

Усе своє довір'я покладай на всемогучу поміч Всевишнього Царя, що самою Своєю появою у мить приневолює ворогів до страху й

утечі. А коли Бог схоче, щоб ти вправлявся у небезпеках і щоби його військо зустрілося з військом противника, будь готовий на всякий труд непереможною силою своєї волі; в небезпеці будь незламний своєю душею й охоче переходи з краю до краю, з одного моря на друге, як каже Христос: *Як будуть вас переслідувати в тому місті, тікайте в інше* (Мт. 10:23).

Коли тебе покличуть на суд і тобі доведеться стати перед воєводами, зносити зневаги людей і суворий погляд ката, почути дикі лайки, зазнати тортури мук і боротися на смерть – не трать відваги, пам'ятай про Христа. Він за тебе перетерпів, тому й ти все за нього радо терпи і будь певний, що переможеш і серед мук. Ти йдеш за переможним Царем, що хоче й тебе зробити учасником своєї перемоги. Навіть умираючи, не будеш переможеним. Навпаки, саме тоді переможеш, бо збережеш правду ненарушеною і право її визнавати.

По смерті перейдеш до вічного життя – від пониження у людей до слави Божої, від горя і кар цього світу до вічної відради з Ангелами в небі. Земля не прийняла тебе за громадянина, а небо прийме. Світ переслідував тебе, зате Ангели візьмуть тебе і поставлять перед Христом. Ісус назове тебе своїм другом і тоді почувеш від Нього наймиліші похвали: “Славно, добрий і вірний слуго, воїне хоробрий, насліднику Господа, товаришу Царя, ось нагорода тобі – Мої дари. Я вислухаю твої просьби, бо ти слухав Мої слова. Будеш просити про спасення своїх братів, які ще лишилися у трудах, то й випросиш у Царя для своїх приятелів у вірі й

святій любові вічні блага. Будеш вічно радіти, будеш увінчаний серед Ангелів, царюватимеш над сотворіннями в імені Царя і так вікуватимеш у блаженстві з ликами Святих”.

Якщо ж Бог схоче ще лишити тебе на цьому світі, щоб ти здобув собі більше вінців переможних у видимій і невидимій боротьбі, то вже на землі буде велика твоя слава. Люди тебе шануватимуть, бо знайдуть у тобі опікуна, оборонця й посередника; славитимуть тебе як мужнього воїна; вважатимуть тебе як одного з перших і найліпших; вітатимуть тебе і радісно прийматимуть як Божого посланця, як самого Христа – каже апостол Павло.

Ось які взірці Божого воїнства. І не лише до чоловіків ця бесіда, бо й жіночий рід воює у Христі, зачислений через духовну хоробрість між воїнів і не відкинений через слабкість тіла. Багато невіст відзначилося у тій службі не менше від чоловіків. Не бракує й таких, що заслужили навіть більшої слави. До них належать діви мужні – ісповідниці й славні мучениці. Бо ж не тільки чоловіки, а й невісти товаришували Христові в цьому світі і служили Спасителеві.

Отож коли такі світлі нагороди призначені для Христового воїнства, то нехай батьки бажають їх для своїх синів, а матері – для своїх доньок. Нехай вони разом приводять своїх дітей і разом тішаться надією вічних благ, які одержать зі своїми дітьми. Нехай бажають мати своїх дітей заступниками і молільниками у Христа.

Не будьмо малодушні для своїх дітей, тішмося їхньою будучою славою, віддаймо Господеві те, що Він дав нам, щоб так і ми стали учасниками блаженства своїх дітей. Теж і себе разом з ними віддаймо на службу Христові.

Хто так буде жити, на тому сповниться слово Давида: *Щасливий той, в кого надія на Господа, Бога свого, що створив небо і землю* (Пс. 145:5-6) і Мойсея: *Благослови, Господи, його зусилля, і праця рук його нехай буде Тобі угодна; розторощи крижі його ворогам, і тим, що його ненавидять, щоб вони більше не встали* (Втор. 33:11).

Будьте мужні, біжіть до небесних вінців у Христі Ісусі Господі нашому, Якого слава навіки. Амінь”²⁵.

5. ЛЮБОВ – МЕТА ДОСКОНАЛОСТИ

Опершись на слова Божественного Спасителя і апостола Павла, Василій Великий вважає найважливішою справою кожного подвижника плекання любови, що має бути “знаменням кожного християнина”²⁶. Для св. Василія любов – це завершення аскетичного життя, бо вона тісно лучить християнина з Богом²⁷.

Сам Ісус Христос навчав, що “перша й найбільша заповідь” – це любити Господа Бога

²⁵ АТВ, с. 5-8.

²⁶ Пор. “Про віру”, 5, АТВ, с. 37 і МПр. 80, 22, АТВ, с. 127-128.

²⁷ Пор. о. В. Ковалик, ЧСВВ, *Обнова любови*, Буенос Айрес 1959, с. XXXVII-XLII.

всім серцем, всією душею і всією думкою (Мт. 22:37), а Його заповідь – це *життя вічне* (Йоан 12:50). Тому Василій не вагається твердити, що найсильніша заповідь нашого спасіння – це зберігання любови²⁸.

Хто не зберігає закону Божого, тому бракує любови до Бога. А доказ правдивої любови до Бога є “зберігання заповідей” і терпеливе “перенесення терпіння”, яке спадає на нас через заховання заповідей²⁹. Це підтвердив сам Спаситель словами: *Якщо любите Мене, то Мої заповіді берегтимете* (Йоан 14:15). Свісне зберігання заповідей звичайно заохочує нас точно сповняти наші обов’язки згідно з волею Божою. Подвижник, шукаючи лише волі Божої, завжди пам’ятає про Господа, через що він перебуває у постійній злуці з Богом, яку зродила в його серці Божа любов³⁰. Тим-то закон любови є заповіддю нашої злуки з Богом і постійною заохотою сповняти волю Божу. Отож св. Василій Великий називає любов “найдорожчим плодом Святого Духа”³¹, “найліпшим добром з усіх дібр”³², “сповненням закону”³³. Без любови, каже він, зберігання заповідей не має жодної вартости, ані значення³⁴. Недарма він вимагав від своїх кандидатів “доброї і похвальної любови”, щоб були спроможні “лю-

²⁸ КПр. 163, АТВ, с. 303-304.

²⁹ МПр. 3, 2, АТВ, с. 45.

³⁰ Пор. з ШПр. 5, 2, АТВ, с. 154-155.

³¹ Див. *Лист 65. ВЛВ*, с. 108.

³² Див. *Лист 9*, у *Мінь, Гр. Патр.*, т. 32, кол. 267-268.

³³ Див. *Лист 227, 1*, *Мінь, Гр. Патр.*, т. 32, кол. 851-852.

³⁴ Див. *Лист. 205*, *Мінь, Гр. Патр.*, т. 32, кол. 757-758.

бити Господа Бога з усього серця, з усіх сил і з усієї мислі”³⁵.

Про любов до Бога як завершення аскетичного подвигу св. Василій багато пише на початку своїх *Ширших Правил*. Щоб не послабити патосу і сили слів св. Василія, наводимо їх повністю:

“Любов до Бога не потребує учителя чи якоїсь особливої науки, як без науки ми тішимося, скажімо, світлом чи бажаємо життя. Сама природа навчає нас любити родичів і тих, що нас вигодували й виховали. Подібно, а радше тим більше нам не потрібно від когось іншого вчитися любови до Бога, бо з самого народження у нас захована, мовби насіння, якась духовна сила, схильність, хист до любови. У школі Божих заповідей та сила розвивається, живиться і з Божою поміччю дозріває до досконалости.

Отож треба знати, що любов до Бога – це одна чеснота, але своєю силою вона обіймає і сповнює усі заповіді. *Бо коли хтось Мене любить, то й слово Моє берегтиме*, – каже Христос (Йоан 14:23); і далі: *На ці дві заповіді ввесь закон і пророки спираються* (Мт. 22:40).

Сьогодні не будемо докладно говорити про це, щоби вже на початку не викладати всієї науки про заповіді, але скажемо стільки, скільки відповідає нашій цілі – про любов, яка належить від нас Богові. Вже у вступі скажу: щоб сповнювати дані нам заповіді, ми одержуємо від Бога також відповідну силу, щоб,

³⁵ Див. *Лист 23, ВЛВ*, с. 45.

з одного боку, ми не нарікали, начебто Бог від нас вимагає чогось надзвичайного, а, з другого боку, аби ми не величалися, що ми Богові даємо більше, ніж від Нього одержуємо. Поступаючи справедливо і совісно щодо Богом нам даних сил душі, будемо жити побожно життям чеснот. Коли ж нищимо силу Божих дарів, тоді ми звертаємося до злого.

Зло – це протилежне Божому закону ві використання того, що Бог дав нам на добро. Навпаки, чеснота – це добре використання Божих дарів за заповіддю Божою. Коли так воно є з усіма чеснотами, то те саме можемо сказати і про любов до Бога. Ми одержали заповідь любити Бога. У нас з природи вроджена сила любити, ми самі від себе вчимось любити і тому не потребуємо в цьому ніякого зовнішнього наставлення. Бо ж ми з природи бажаємо добра, хоч кожному може щось інше видаватися добром, так само, як з природи і без науки самі від себе виявляємо нашу зичливість до наших добродіїв.

Що ж гарніше від Божої краси? Яка гадка миліша від гадки про Божу велич? Чи може бути в душі сильніше і глибше бажання від того, яке Бог дає душі, очищеній від усякого гріха, коли душа на правду відчуває те, що сказано: *Я з любови знемагаю* (П.п. 2:5)? Дійсно, годі описати блиск Божої краси! Жодне слово не в силі її висловити, ані жодне вухо – вислухати. Згадаєш блиск ранньої зорі, ясність місяця, світло сонця – усе це темрява порівняно з Божою славою. Усе це більше віддале-

не від Правдивого Світла, ніж темна, глибока, сумна й безмісячна ніч від яскравого полудневого сонця.

Для очей тіла ця краса недоступна, лише душа й розум її осягають. Коли ж ця краса просвітила когось із Святих, то лишила в їхній душі несказанне бажання Бога, бо вони, виїшовши тоді зі свого тіла й переступивши границі земного життя, визнавали: *Горе мені, що я чужинець у Мешесі* (Пс. 120:5), *Коли бо прийду й побачу обличчя Боже?* (Пс. 42:3) або втварили слід за апостолом Павлом: *Хотілося б мені померти, щоб із Христом бути, бо так багато краще* (Флп. 1:23). *Умерти, щоб бути з Христом*, – найліпше від усього, *бо душа моя жадає Бога, Бога живого* (Пс. 42:3), *тож нині можеш відпустити слугу твого* (Лк. 2:29). Вони ледве зносили це життя, наче якусь в'язницю. Люди, яких діткнула Божа любов і сповнила їхню душу, не стримували пориву своєї любови. Переповнені прагненням оглядати Божу красу, вони благали, щоб їхнє споглядання Бога простягнулося на цілу вічність.

Отже, з самої природи люди прагнуть до гарного й доброго. І нема нічого кращого й милішого понад істинне добро. Бог же – це саме добро. Тому кожен, хто бажає добра, бажає Бога.

Тож добро, що походить з нашої волі, є у нас від природи, оскільки злість не зіпсула наших думок. Тому нашим кінечним обов'язком є любити Бога. Для душі людини найгіршим злом – є нестача Божої любови. Відчуження і

відвернення від Бога є гіршим нещастям для душі, ніж усі муки геєни. Зло трудніше знести, ніж коли б око, хоч би й без болю, позбавити світла чи живе позбавити життя.

Любов до батьків – вроджена з природи, як це ми можемо спостерегти у звірів чи немовлят, які ніжно люблять своїх матерів. Тож не будьмо дурніші від немовлят, ані дикіші від звірів, не будьмо чужі й байдужі до нашого Творця. Хоч би й не знали ми, який Він добрий, вже того одного, що Він сотворив нас, повинно вистачити, щоб любити Його понад усе і безнастанно пам'ятати про Нього, своєю пам'яттю тримаючись Його, наче діти тримаються своєї матері.

Між тими, кого любимо з природи, перше місце займають ті, від котрих ми одержали якесь добродійство. А це притаманне не тільки людям, а й усім майже звірам. Усі вони відчувають особливу прихильність до тих, що їм дали щось добре, як каже Святе Письмо: *Віл знає господаря свого, а осел – ясла пана свого* (Іс. 1:3). Не дай, Боже, щоб про нас хтось сказав: *Ізраїль не пізнав мене, народ мій не зрозумів мене* (там же).

Чи треба згадувати, як пес та інші звірі спонтанно виявляють своє прив'язання до тих, що їх годують?

Коли ж до своїх добродіїв маємо природне прив'язання і любов, стараючись відплатити їм, що ж можемо сказати про небесні дари? Їх так багато, що й не злічити. Вони такі величні, що навіть одного з них вистачить, щоб

зобов'язати нас до вдячності Благодателю нашому.

Можемо пропустити всі ті дари, хоч самі в собі є великі й приємні, однак порівняно з більшими тратять у вартості й красі, подібно як зорі бліднуть при сонці. Бо ж не можна мовчки оминати більших дарів і мірити доброту добродія тільки меншими.

Тому не згадуємо про схід сонця і зміни місяця; про зміну повітряних потоків і пори року; про дощ і водні джерела; про море й землю і все те, що видає земля; про рибу, про птицю, про міріяди різних звірів та й про все те, що служить людині для життя. Однак нам годі оминати одної ласки, якщо ми при здоровому глузді, хоч про неї теж тяжко говорити, як належить, а саме: що Бог сотворив людину на Свій образ і подобу; дав їй ласку пізнати Себе; украсив її розумом понад усі сотворіння; обдарував її несказаними розкошами і красою раю і поставив її паном усього земного створіння. Коли ж чоловік дався звести змієві й упав у гріх, а за гріх прийшла смерть і нещастя, рівні смерті, то Бог не погордив ним, але дав відразу йому до помочі закон, поставив для сторожі й опіки Своїх Ангелів, послав пророків, щоб показували людям їхню злобу і навчали їх чеснот. Своїми погрозами Бог стримував пристрасні порухи людини до злого, а Своїми обітницями побуджував волю до доброго. Для науки всіх, на прикладі деяких людей, Бог показав нам, до чого веде зло, а до чого добро.

Ба, навіть тоді, коли, зазнавши численних добродійств від нього, ми далі залишалися в непослусі, Бог не відвернувся від нас, благодать Божа нас не опустила. Зневажаючи Благодателю злегковаженням Його дарів, ми не відвернули Його любови до нас. Він двигнув нас із смерті, оживив нас у Христі, Господеві нашому. І тим дивніше стало те добродійство, бо Він, існуючи в Божій природі, не вважав за здобич Свою рівність із Богом, а принизив Себе самого, прийнявши вигляд слуги (Флп. 2:6).

Він наші недуги взяв на Себе, Він ніс на Собі болі наші. Він же був поранений за гріхи наші, роздавлений за беззаконня наші – і Його ранами ми вилікувані (Іс. 53:4-5). Він викупив нас від прокляття закону, ставши за нас прокляттям (Гал. 3:13) і прийняв на Себе найстрашнішу смерть, щоб нас привернути до життя слави. І не лише оживив нас мертвих. Він нам дав ще славу Свого Божества і приготував нам у вічності щастя, яке своїми розкошами перевищує усяке людське поняття.

Чим Господеві я віддячуся за всі Його добродійства для мене? (Пс. 116:12). Він такий добрий, що не домагається від нас взаємних дарів. Йому вистачає нашої любови!

Коли задумаюся над усім тим, то впадаю у страшну задуму, на мене знаходить якийсь страх. Відпавши від Божої любови через свою легкодушність чи через пусті справи, боюся, щоб не стати мені соромом і докором для Христа. Бо ворог ще й тепер усіляко старається, головню ж через жадобу світу, довести нас до

забуття нашого Благодателя на нашу власну погибель. Він – противник, що топче нас нашим легковаженням, висміює нашого Спасителя. Він чваниться нашим непослухом і відступством, мовляв, Господь не створив нас, ані не вмер за нас, бо ми таки пішли слідами диявола у непослусі й погорді Божих заповідей.

Ця зневага, заподіяна Господеві, цей триумф ворога видається мені чимсь страшнішим від усіх кар пекла – стати предметом хвали для ворога Христа, нагодою його вивищення проти Господа, що умер і воскрес ради нас, за що ми повинні Його ще більше благодарити, як написано.

Ми не намагалися сказати все про любов до Бога, бо це неможливо. Нашим бажанням було коротко пригадати, що було б вам захопую любови до Бога”³⁶.

З наведених слів Василія Великого бачимо, що любов займає головне місце в його аскезі. Любов до Бога повинна оживляти все життя аскета, повинна заохочувати його до усіх чеснот, а головне – тісно злучити свою душу з Богом. Тому аскет повинен з любови до Бога завжди “сповняти волю Божу, бажаючи як-найбільше прославити Його”³⁷.

Св. Василій уміло впроваджує християнина на дорогу Господнього остраху, щоб відтак завершив він свій духовний подвиг у любові: “Хто сповняє волю Божу, але не так, як Бог

³⁶ ШПр. 2, АТВ, с. 148-152.

³⁷ КПр. 211, АТВ, с. 324.

того хоче, ані не з любови до Бога, той марно трудиться, як сказав Христос: *Роблять, щоб показатися людям. Істино кажу вам: вони вже мають свою нагороду!* (Мт. 6:5).

Тому й апостол Павло часто повторював: *І якби я роздав бідним усе, що маю, та якби віддав моє тіло на спалення, але не мав любови, то я не мав би жадної користи* (I Кор. 13:3).

Є три стани душі, які ведуть нас до повного послуху Богові. Або оминаємо зло зі страху перед карою – це стан невільника; або сповняємо заповіді для власної користи, зиску чи нагороди – тоді ми подібні до заробітчани; або ж задля самих заповідей, з любови до Бога, що дав нам заповіді, і тішимося, що можемо служити такому славному й доброму Богові – тоді маємо вдачу синів... Третій стан – це любов!³⁸

Ось як логічно св. Василій пояснив кінечність “віри, що діє через любов” у житті християнина. І ця любов має відзначати кожного подвижника³⁹. Віра, острах Господній, надія, любов – це те богословське підґрунтя, на якому св. Василій Великий звів своє вчення про християнську аскезу.

³⁸ *Вступ до ШПр.*, 3, АТВ, с. 142.

³⁹ Пор. МПр. 80, 22 з *Листом 295*.

Розділ III

ОБСТАВИНИ І ВИМОГИ ЧЕРНЕЧОГО ПОДВИГУ

Подавши коротко догматичні основи аскези св. Василія, призадумаймося над тими обставинами чернечого життя, які допомагають аскетові злучитися з Богом у любові.

Св. Василій, як було вже згадано, не робить різниці між мирянином і ченцем, бо Ісус Христос дав один закон для всіх християн: *Будьте досконалі, як Отець ваш небесний досконалий!* (Мт. 5:48). Між обидвома станами Василій вбачає різницю хіба в силі стремління до святости і в ревності зберігання євангельського закону. Тому він називає монаха *християнином*, додаючи часом ще й епітет *правдивий* християнин, *досконалий* християнин, *дійсний* християнин, наче б хотів підкреслити, що чернець повинен бути християнином у повному розумінні цього слова.

Кожного монаха Василій вважає *воїном Христовим*, що вірно наслідує в усьому свого небесного Вождя. Святий отець переконаний, що аскетичне життя – це “єдина дорога, що веде до спасення”¹. Тому-то він так великодушно закликає всіх християн до аскетичного подвигу.

¹ Див. *Лист 117*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 533-534.

1. ГОТОВІСТЬ НА ЖЕРТВУ

Усі провідники духовного життя, починаючи від св. Йоана Христителя², свою науку зачинають закликком до покаяння. Св. Василій те саме зробив у своєму “*Вступному слові*” до “Ширших Правил”:

“Заклинаю вас любов’ю Господа нашого Ісуса Христа, що приніс себе в жертву за наші гріхи, почнімо нарешті дбати про свою душу, плачмо над марністю свого минулого життя і борімося за будучість свою, на славу Бога Отця, Його Сина Христа і Святого Духа.

Не лишаймося у тім недбальстві, не тратьмо через байдужість даного нам часу, не відкладаймо праці на завтра. Той, що жадатиме від нас рахунку з наших душ, може нас застати неприготованими, без добрих діл. Тим-то ми були б недопущені до радісної стрічі з Небесним Женихом. Тоді безуспішний був би наш плач і жаль за часом, зле використаним, тоді покаяння не матиме жодної вартости, як каже Апостол: *Ось тепер – сприятливий час; ось тепер – день спасіння* (II Кор. 6:2).

Сьогодні – час на покаяння, завтра – на нагороду; сьогодні – час праці, завтра – заплати. Сьогодні Бог – помічник для тих, що бажають повернутися зі злої дороги, завтра – страшний Суддя наших діл, слів і думок. Це Суддя, Якого ніхто не ошукає! Сьогодні відчуваємо на собі Його довготерпеливість, а завтра пізнаємо Його справедливість, коли всі ми

² Пор. МПр. 1, АТВ. с. 42.

воскреснемо: одні – на вічну кару, інші – до вічного життя. Кожний дістане те, що собі заслужив.

На який час відкладаємо послух Христові, що кличе нас до Свого Небесного Царства? Чи ж не пробудимося, чи ж не піднесемося із тілесного життя до євангельської святости?”³

Далі св. Василій вчить подвижника зберігати весь євангельський закон, заховуючи “все до подробиць і нічого не оминаючи з того, що написано”⁴. Цю свою засаду він пояснює так:

“Кажемо, що бажаємо Царства Небесного, а не дбаємо про дорогу, що веде до нього; не хочемо поступати у Божих заповідях, а надіємося досягнути таку саму славу, яку досягнули ті, що до крові противилися гріхові. Чи ж це не легкодушність?

Хіба той, що в часі засіву сидів удома чи спав, буде в часі жнив збирати обильний урожай? Хто ж збирає вино з чужої винниці, якої не садив, ані не управляв нею?

Плоди належать тому, хто трудиться. Лиш переможці увінчаються честю. Коли ж хто нагороджував чоловіка, що навіть не брався до боротьби? У цій боротьбі не вистачає тільки перемогти, а треба, як каже Апостол *законно боротися* (II Тим. 2:5), тобто з наказаного навіть найменшого не опустити і все робити так, як наказано. Тому Святе Письмо каже: *Щасливий той слуга, пан якого, прийшовши,*

³ АТВ, с. 139-140.

⁴ Див. Лист 173, ВЛВ, с. 152.

знайде, що він так робить (Лк. 12:43). Не каже “як-небудь”, а так!⁵

Зберігати Божий закон кожний чернець мусить надзвичайно совісно. Йому не вільно порушити хоч би й найменшої заповіді, бо порушення одної заповіді тягне за собою порушення цілого закону, а всякий гріх заслуговує на осудження:

“Коли ми сповнили одну заповідь, відразу очікуємо за добре діло нагороди, забуваючи про гнів, який ми викликали за невиконання інших наших обов’язків. Навіть не можна так сказати, що ми виконали одну заповідь, бо вони між собою так зв’язані, що хто переступить одну з них, тим самим переступає усі. Якщо хтось із повірених йому десяти талантів привласнить собі один чи два, а решту віддасть, чи ж буде він вважатися чесним тому, що віддав більшу частину? Кожний закине йому несправедливість і захланність, бо він украв, хоч би й меншу частину...

Коли б не всі заповіді були потрібні до спасення, то їх усіх не було б нам дано, не проголошено би було, що треба зберігати всі заповіді.

Що мені pomoже сповнення усіх інших заповідей, коли маю підпасти під вогонь пекельний за те, що назвав свого брата дурнем? (Пор. Мт. 5:22).

Яка користь зі свободи, якщо хтось звільнився від багатьох, а став невільником когось

⁵ Вступ до ШПр., 2, АТВ, с. 140.

одного? Святе Письмо каже: *Кожен, хто гріх чинить – гріха невольник* (Йоан 8:34). Яка ж користь бути свобідним від усіх недуг, якщо одна нищить тіло?”⁶

У наведених словах ми зауважуємо ригоризм – суворість Василя Великого щодо гріха та його наслідків. Для Василя кожен гріх – *тяжкий*. Він не розглядає матерію гріха: тяжка вона чи легка, а радше застановляється на самій суті гріха, тобто на тому, що кожен гріх – це бунт і непослух супроти Творця. А це для Василя – завжди порушення самих основ справедливості: “Непослух не через різницю між гріхами, а через переступлення заповідей заслуговує на кару”, – навчає Святий⁷.

Вбачаючи в заповідях Божих чудову структуру Божого правопорядку, Василій навчає, що порушення одної заповіді вносить нелад у весь правопорядок, який аскет повинен за всяку ціну зберігати непорушним. Василій каже: “Якщо Божий чоловік має бути досконалим, то конечно, щоб він у кожній заповіді доступив досконалости – до міри зросту повноти Христа (Еф. 4:13), бо в Божому законі не приймається жертва хоч би й чистого звіряти, якщо воно бодай трохи ушкоджене”⁸.

Тому Святий навчає, щоб ченці завжди й всюди старалися сповняти волю Божу і то з чистої любови до Нього, бо “хто сповняє волю

⁶ Там же, с. 140-141.

⁷ КПр. 293, АТВ, с. 360.

⁸ Вступ до ШПр., 4, АТВ, с. 144.

Божу, але не так, як Бог того хоче, ані не з любови до Бога, той трудиться надаремно”⁹.

Свій заклик до чернечого подвигу св. Василій завершує так: “Коли, отже, без сповнення Божих заповідей не можна спастися і дуже небезпечно злегковажити собі щось із наказаного, то всі ми, борці за святість, що оцінили життя спокійне й віддалене від світу, як поміч у сповненні євангельських заповідей, разом потрудімося, щоб ніщо з кінцевих речей не уникло нашої уваги”¹⁰.

2. ВІДОКРЕМЛЕННЯ І САМОТА

Уже в своєму другому листі св. Василій наголосив на потребі самоти для подвижника, щоб очистити і відповідно приготувати своє серце для збереження євангельського закону. На думку св. Василія, “приготування серця” й “очищення душі” вимагають повної самоти¹¹. У своєму листі до нео-кесарійців він пише: “Я навчився з власного досвіду, що для тверезого думання потрібні спокій і самота”¹².

У своїх *Ширших Правилах* св. Отець також вказує на кінцевість покинути світ як на вимогу аскетичного життя. Ідею самоти в духовному подвизі започаткували перші пустинники, а св. Василій був тільки однією ланкою у ланцюзі чернечої традиції. Наголошуючи про

⁹ Там же, с. 142.

¹⁰ Там же, с. 144.

¹¹ ВЛВ, с. 21.

¹² Див. Лист 210, 1, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 769-770.

важливість самоти для подвижника, він не впровадив нічого нового. Та послухаймо самого Василя Великого:

“Ми не можемо сповнити жодної заповіді, не можемо любити ані Бога, ані ближнього, якщо наша думка блукає то тут, то там. Бо ані мистецтва, ані науки не навчиться той, хто з одного на друге перескакує. Навіть чогось одного не навчиться той, хто не знає відповідних середників до цілі. Наше діяння повинно відповідати цілі, бо годі чогось осягнути без відповідних засобів. Ліплячи горшки, ніхто не стане мосяжником, грою ж на флейті не збудемо вінків атлета. Кожна ціль вимагає особливого і відповідного труду.

Досвіду в Богу милому житті за Христовим Євангелієм набуваємо через відречення від мирських турбот. Треба нам цілковито перестати блукати думками. Тому Апостол протиставляє дбайливості про Божі справи турботу про справи подружні, хоч подружжя дозволене і благословенне. Та, на думку Апостола, тих двох речей годі погодити: *Хто нежонатий, клопочеться про Господні справи, як подобатися Господеві; а хто жонатий, клопочеться про справи цього світу, як догодити жінці* (I Кор. 7:32-33).

Господь теж свідчить про Своїх Апостолів: *Ви не від світу!* (Йоан 15:19), бо ж світ не в силі пізнати Бога, ні прийняти Святого Духа: *Праведний Отче, світ не признав Тебе!* (Йоан 17:25) і далі: *Духа істини, Якого світ не може сприйняти* (Йоан 14:17).

Отже, хто хоче щиро служити Богові, му- сить увільнитися від усякого прив'язання до життя, цілковито зректися світу і забути давні звичаї. Нам треба відчужитися від усякого спо- ріднення крові, усунутись від громадського життя, наче перенестися душею до іншого сві- ту, як навчає Апостол: *Наше громадянство в небі!* (Флп. 3:20). Інакше ніколи не осягнемо своєї мети, тобто приподобання Богові. Це ж Христовий закон: *Так кожний з вас, хто не зречеться всього, що має, не може бути Моїм учнем* (Лк. 14:33)¹³.

Св. отець перераховує також причини, через які він радить своїм ченцям покинути світ і жити на самоті.

1) *Небезпека зіпсутого світу*: “Шкідливо жити з людьми, які не бояться Бога й легкова- жать собі повне заховування Божих заповідей. Того вчить нас і Соломон: *З гнівливим не дру- жи, з гарячим не заводься, щоб не навчився й сам стежок їхніх, щоб не поклав петлю на свою душу* (Прип. 22:24), і Апостол: *Вийдіть з-по- між них і відлучіться*, – каже Господь (II Кор. 6:17)”.

2) *Поконання спокус*: “Головне у чернечому житті – самотній дім, віддалений від людей. Це конечне для того, щоб через зір або слух ніщо не побуджувало нас до гріха, щоб ми поволі знову не повернулися до зла; щоб на шкоду і згубу душі не лишилися в ній образи і знаки всього того, що бачимо й чуємо; а го- ловне, щоб ми могли постійно молитися. Так

¹³ ШПр. 5, 1-2, АТВ. с. 153-154.

подолаємо давні звичаї тих часів, коли ми ще жили не по заповіді Христа”.

3) *Потреба самовідречення*: “У світі годі виконати оте слово: *Коли хто хоче йти за Мною, нехай себе зречеться!* (Лк. 9:23). Нам треба зректися себе, взяти Христовий хрест і піти слідом за Ним.

Відректися від себе – значить цілком забути минуле і позбутися власної волі. А це тяжко зробити, живучи в світі, а може, й взагалі неможливо! Жити в світі – велика перешкода для того, щоб узяти свій хрест і піти за Христом. Взяти свій хрест значить бути готовим на смерть за Ісуса Христа, умертвляти своє тіло з його пристрастями, за ім'я Господнє зносити всякі небезпеки і не прив'язуватись до дочасного життя. А життя в світі дуже перешкоджає нам у тому”.

4) *Збереження чуйної совісти*: “Крім багатьох злих сторін життя в світі, є й та, що коли душа бачить багато грішників навколо себе, не може спостерегти власних гріхів і за них сокрушеним серцем каятися. Навпаки, порівнюючи себе з гіршими від себе, починає думати, що посідає якусь чесноту”.

Свій виклад про потребу відокремлення і самоти св. Василій закінчує такими словами: “Серед замішання і турбот мирського життя душа втрачає пам'ять про Бога, найцінніше в духовному житті. Вона тратить радість, яку давніше знаходила, тратить смак побожності й уподобання в Божому слові; поволі втрачає той настрій, який описують Псалми: *Як згадав*

Бога – втішився (Пс. 77:4); Які солодкі Твої слова для мого піднебіння, для уст моїх солодші від меду (Пс. 119:103). Так душа з часом звекає до легковаження і забуває про Божий суд. Не може бути більшого зла і страшнішої шкоди”¹⁴.

3. ОЧИЩЕННЯ УМА І СЕРЦЯ

Засадою аскета не може бути практикування якоїсь одної чесноти, сякого-такого умертвіння, вправляння в чомусь одному, а тільки повне очищення ума і серця, освячення цілого себе. Ось як про це пише святий наш Отець:

“Господь наш Ісус Христос по багатьох науках і прикладах так сказав: *Коли хтось хоче йти за Мною, нехай зречеться себе самого, візьме хрест свій і йде за Мною* (Мт. 16:24); і далі: *Так і кожний з вас, хто не зречеться всього, що має, не може бути Моїм учнем* (Лк. 14:33). Думаємо, ці слова стосуються багатьох речей, яких нам треба відректися. Передусім ми відрікаємося від диявола і пристрастей тіла, стаємо чужими всякому змисловому пожаданню, зв’язкам крові і товариству людей, усякому звичаєві, що противиться повному дотриманню Євангелія для нашого спасіння. Але найбільше нам треба зректися самих себе, щоб ми скинули із себе *стару людину з її ділами* (Кол. 3:9), *яку розтлівають звабливі пристрасті* (Еф. 4:22); покинути всі світові прис-

¹⁴ Усі подані вище цитати з ШПр. 6, 1-2, АТВ, с. 156-157.

трасті, які можуть бути перешкодою для досягнення мети побожного життя”¹⁵.

Для св. Василя аскеза не є ціллю самою по собі, але радше засобом до християнського освячення, тобто зодягненням у *нового чоловіка* (Еф. 4:24). Та щоб християнин зміг зодягнутися в цього *нового чоловіка*, повинен спочатку, згідно з навчанням св. Павла, скинути із себе *стару людину*.

“Як той, хто входить у купіль, скидає з себе всю одягу, так і той, хто приступає до чернечого життя, повинен скинути з себе все, що має спільного зі світським життям, щоб так увійти в життя Божої Премудрости. Найважливіше, про що християнин повинен дбати – це те, щоб скинути із себе всі природні нахили до злого, що оскверняють нашу душу”¹⁶.

Згідно з навчанням св. Василя, найлегше і найскоріше можна очистити свій ум і серце та злучитися з Богом шляхом постійного сповняння волі Божої. Тому він пригадує своїм ченцям: “Пильнуймо, щоб серце наше не відпало від думки про Бога і не сплямило пам’яті про Божі чудеса примарами пустих речей. Постійно леліймо у серці нашому чисту гадку про Бога, витиснену на душах наших, наче яку незатерту печать. Так дійдемо до Божої любови, яка буде заохочувати нас завжди сповняти Божі заповіді, а любов ця, через виконання заповідей, буде взаємно й постійно піддержувана.

¹⁵ ШПр. 8, 1, АТВ, с. 161.

¹⁶ 5 А.Б., АТВ, с. 135.

Господь виразно на це вказує, кажучи: *Якщо любите ви Мене, то Мої заповіді беріть тимете* (Йоан 14:15); Коли заповіді Мої будете зберігати, перебуватимете в Моїй любові і додає вагому причину: *Як і Я зберіг заповіді Мого Отця і в Його любові перебуваю* (Йоан 15:10).

Так Христос вчить нас, щоб ми в кожному ділі за мету ставили собі волю Законодавця і до неї прямували всіма своїми бажаннями¹⁷.

На питання, яка ціль тих, що вибрали собі побожне життя¹⁸, св. Василій відповідає: “Усе наше життя має лиш одну ціль й одне правило – сповнити Божі заповіді по Божому вподобанню. Тож і досконалість поодиноких діл буде залежати від однозгідности з волею Божою. А коли будемо старатися совісно сповняти кожне діло по Божій волі, то будемо завжди злучені з Богом постійною пам’яттю про нього”¹⁹.

Пам’ять про Бога, навчає Василій Великий, помагає ченцеві виконувати його обов’язки і заохочує його до чернечої ревности: “Усе, що робимо, робімо немов перед очима Божими. Кожна наша думка нехай буде такою, якби сам Бог її оглядав. Тоді будемо мати безнастанний страх Божий і ненависть до гріха, а також і те почуття, про яке каже Давид: *Я ненавиджу кривду і гидую нею* (Пс. 119:163). Так

¹⁷ ШПр. 5, 2, АТВ, с. 154-155.

¹⁸ Цю дефініцію ченця подав св. Василій у своїм *Листі 18*, див. ВЛВ, с. 38.

¹⁹ ШПр. 5, 3, АТВ, с. 155.

ми сповнимо заповідь любови і виконаємо те, що Христос сказав: *Я шукаю не Своєї волі, лише волі Того, Хто послав Мене* (Йоан 5:30). Тоді душа пересвідчиться, що добрі діла є милі Тóму, Хто буде нас судити і дасть нам за них нагороду; і навпаки, злі діла заслуговують на Боже осудження”²⁰.

Тільки постійною пам'яттю про Бога чернець може неподільно віддатися Богові і знестися до *небесного способу життя*, як навчає Апостол: *Наше громадянство в небі!* (Флп. 3:20). Таке життя, пише св. Отець, це – “початок наслідування й уподібнення себе до Христа”²¹.

Із сказаного можемо зробити висновок, що св. Василій у своїй аскетичній системі надавав великої ваги *очищенню ума й серця*. Тільки такий християнин ніколи “не злегковажить, ані не занедбає хоч би й найменшого закону Божого”²².

4. СПІЛЬНІСТЬ ЖИТТЯ

Однією з характерних засад аскетичної системи св. Василія є киновія, потреба спільного життя: “Людині, – навчає Василій, – яка з любови до Бога сповняє заповіді Христа, не притаманно віддалятися від спільноти братії”²³.

Ідеал спільного життя св. Василія Великого почерпнув зі Святого Писання, з прикладу пер-

²⁰ Там же, с. 155-156.

²¹ ШПр. 8, 3, АТВ, с. 164.

²² КПр. 280, АТВ, с. 355.

²³ Див. Св. Василія. Лист 65, ВЛВ, с. 108-109.

шої християнської спільноти, про яку мовиться у *Діяннях Апостолів* (2:44-46; 4:32-35). Головний мотив спільного життя – це *конечність практикування братньої любови*, що є другою найважливішою заповіддю²⁴. Тому Василій нагадує: “Наслідуймо перше зібрання християн, у яких все було спільне: життя, душа, погляди, спільний стіл, неподільне братерство, щира любов, що багато тіл злучила в одне і різні душі – в одну”²⁵.

Сьоме Ширше Правило св. Василія можемо сміло назвати “*Похвальним словом*” спільному життю. В ньому св. Отець вказав, з одного боку, на небезпеки пустинного життя, а з другого – на користі спільного життя. Щоб не послабити сили доказів св. Василія, наводимо його слова повністю:

“Спільне життя з багатьох причин корисніше від пустинницького, передусім тому, що для заспокоєння потреб тіла ми потребуємо взаємної помочі. Як нога без помочі інших членів не може робити того, що їй бракує, так само і в самотньому житті – те, що маємо, стає безкорисним, а того, чого не маємо, годі нам замінити.

Бог Творець так постановив, що ми повинні взаємно собі помагати, щоб ми були злучені між собою, як написано: *Усе живе любить собі подібне, і кожна людина – ближнього свого;*

²⁴ ШПр. 1, АТВ, с. 167.

²⁵ Гомілія “*Під час голоду й посухи*”, 8, НВН, с. 106.

кожне тіло до свого роду приєднується, а чоловік пристає до собі по дівно (Бир. 13:15).

Крім того, закон християнської любови не дозволяє шукати лиш власної користи: *Любов не шукає свого* (I Кор. 13:5). Пустинне життя має дуже часто лиш одну ціль – заспокоєння своїх власних потреб, а це виразно противиться законові любови, як зазначає Апостол: *Не для себе шукаючи користи, лише для багатьох, щоб вони спаслися* (I Кор. 10:33).

Крім того, у повній самоті нелегко пізнати свої помилки, бо нема кому напімнути і лагідно виправити. А догана, хоч би й ворога, стає для розумного нагодою до поправи. Наскільки ж більше догана того, хто щиро любить і свідомо старається зцілити ближнього: *Хто любить, той завчасу карає!* (Прип. 13:24). А такого тяжко знайти в пустині, хіба б жили кілька пустинників разом. Тим то сповняється слово Святого Письма: *Горе одному, як упаде, і нема кому, щоб його підвести!* (Проп. 4:10).

Коли кілька людей живе разом, то їм легше виконати більшість Христових заповідей. Одному важко все сповнити, бо виконання чогось одного може бути перешкодою для виконання іншого. Наприклад, відвідуючи хворих, не можна одночасно приймати подорожніх; а роздаючи милостиню – ревно працювати. Так можна порушити найважливішу заповідь, яка стосується нашого спасіння: не накормити голодного, не зодягнути нагого.

І хто ж вибрав би собі безплідне життя замість життя, повного плодів і впорядкованого Божими заповідями?

Покликані до одної надії, ми всі є одним тілом, голова якого – Христос, а ми всі собі взаємно – члени. Якщо любов'ю не будемо зв'язані в одну спільноту у Святому Дусі, тоді кожен з нас буде жити своїм власним життям, а не тим, яке Богові миле, тобто служіння спільним потребам. Якщо кожен буде йти за власною пристрастю, за своїм самолюбством, як зможемо тоді зберегти одну спільноту, любов, взаємну поміч? Як же заховаємо послух для Христа, якщо між собою будемо поділені й роз'єднані? Як будемо тішитися з прославленим, співчувати з терплячим, коли через брак єдності не пізнаємо свого ближнього?

Крім того, одна людина не може мати всіх духовних харизм, але кожному даються дари Святого Духа по вірі його (Рим. 12:6). У спільному житті окремі дари кожного стають властністю цілої спільноти: *Одному бо дається через Духа слово мудрости; іншому, згідно з тим самим Духом, слово знання; іншому віра у тім самим Дусі; іншому дар зцілення у тім єдинім Дусі; іншому сила творити чуда; іншому дар пророкування; іншому розпізнавання духів; іншому різні мови; іншому ж тлумачення мов* (I Кор. 12:8-10). Кожний з тих дарів людина дістає не для себе, а для інших.

У спільному житті сила Святого Духа, що є в одному, переходить на всіх. Хто ж живе самотньо, той хоч і має якийсь дар Святого

Духа, робить його безкорисним; безчинністю наче закопує його в собі. А ми всі, читаючи св. Євангеліє, знаємо, яка в тому криється небезпека. В спільному житті кожний має можливість використовувати й помножувати свій дар, уділяючи його іншим. Так кожен збирає плоди з чужих дарів, немовби зі своїх.

Спільність життя має ще багато добрих сторін, які важко всіх перерахувати. Спільне життя корисніше від самотнього, коли йдеться про зберігання дарів Божих і про збереження себе самого від засідок ворога. Добре мати коло себе людей, які стережуть і будять нас, коли ми впадаємо, наприклад, у смертний сон, про який каже Давид, молячись: *Просвіти мої очі, щоб не заснути смертю!* (Пс. 13:5).

У спільноті легше підноситься той, що впаде, бо боїться нагани й осуду спільноти. До нього стосується слово Апостола: *Досить такому тієї кари, яку наклала більшість!* (II Кор. 2:6). А той, хто чесноливо живе, набирає у спільноті певности підтвердження й признання багатьох. Бо якщо на слово двох або трьох свідків вирішується усяка справа (Мт. 18:16), то оскільки більшої підтримки заслуговує добре діло за свідченням багатьох.

Крім згаданих небезпек, самотнє життя криє в собі ще й інші. Перша й головна – це уподобання в собі. Коли нема того, хто б напоумляв людину, тоді вона легко уявляє собі, що вже осягла досконалість. Також у самотньому житті відчувається брак вправи в чеснотах.

Людина тоді не розпізнає ані своїх схиблень, ані свого поступу, бо просто усунена всяка нагода до сповнення заповідей. Як такий може виявити покору, якщо нема перед ким упокоритися? Супроти кого виявить милосердя, якщо зірвав зв'язки з усіма людьми? Як же йому вправлятися у терпеливості, коли йому ніхто ніколи не противиться?

Якщо хто скаже, що для святости вистачає знати Святе Письмо, то уподібниться до того, що вчиться будувати, ніколи нічого не будуючи, або ковальського діла, не беручи до рук кувалди. Апостол каже такому: *Не слухачі закону справедливі перед Богом, а виконавці закону оправдаються* (Рим. 2:13).

Дивись на Господа. З безмірної любови до нас, не задовільняючись лише наукою слова, він дав нам високий і явний приклад покори – підперезався й умив ноги своїм учням. Кому ж уміє ноги самітник? Кому буде служити? Як зможе бути останнім, коли живе сам? Як знайде в самотньому житті красу й добро життя “братів укупі”, яких Святий Дух порівнює до мира, що спливає з голови архиєрея? (Пс. 133:1-2)

Тож, спільне життя братії – це на правду поле духовної боротьби, певна дорога поступу, безупинна справа і розважання над Божими заповідями. Ціль такого життя – слава Божа за заповідями Господа нашого Ісуса Христа, Який сказав: *Так нехай світить перед людьми ваше світло, щоб вони, бачивши ваші добрі*

вчинки, прославляли вашого Отця, що на небі (Мт. 5:16). Таке життя захоче ознаки Святих, про яких в Діянні Апостолів сказано, що всі віруючі були вкупі й усе мали спільним (2:44); і ще: Громада вірних мала одне серце й одну душу, і ні один не називав своїм щось з того, що кому належало, але все в них було спільне (4:32)²⁶.

З наведених слів бачимо, як добре св. Василій поєднав потребу самоти зі спільним життям²⁷, показавши меншеартість пустинного життя²⁸. Щоби жити за Євангелієм, християнин мусить покинути світ з його турботами. Однак йому не вільно жити самотно, без братії; він повинен підшукати собі духовну спільноту, в якій віддався б чернечому подвигові: “Коли знайдеться більше таких, що змагають до тої самої мети спасіння, – каже св. Василій, – тоді нехай зачинають спільне життя”²⁹.

Формулюючи ідею спільного життя, св. Василій керувався не дочасними, а надприродними мотивами. Він був певний, що лише в духовній спільноті чернець зможе успішно боротися проти своїх пристрастей і самолюбства, ліпше практикуватиме євангельські чесноти, досконаліше сповнить заповіді Божі й так постійно зростатиме у християнській любові. Для Василя Великого “практикування усіх

²⁶ ШПр. 7, АТВ, с. 157-161.

²⁷ Про це гарно висловився св. Григорій Богослов: див. ВВВ, с. 71-73.

²⁸ Див. Аман, *цит. тв.*, с. 127.

²⁹ 5 А.Б., АТВ, с. 135.

чеснот” і “зберігання всіх заповідей” – це головна вимога подвижництва. В нього нічого нема половинного чи частинного. В нього є тільки “всецілий християнин”, “всецілий чернець”³⁰. Таким всецілим ченцем був св. Василій, такими він бажав бачити усіх своїх послідовників.

³⁰ Див. Аман, *цит. тв.*, с. 263-269.

Розділ IV

ЧЕРНЕЧІ ВІДРЕЧЕННЯ І ПРИРЕЧЕННЯ

Одна з головних засад аскези св. Василя – це закон відречення, який св. Отець вивів з науки Ісуса Христа: *Коли хтось хоче йти за Мною, нехай зречеться себе самого, візьме хрест свій і йде за Мною* (Мт. 16:24)¹. Св. Василій не забув також слів св. Павла: *Умертвлюйте ваші земні члени: розпусту, нечистоту, пристрасті, лиху пожадливість, зажерливість – що є ідолопоклонство. За все це падає гнів Божий на неслухняних. Ви самі нещодавно поводитися так само, коли жили в тому. Тепер же відкиньте й ви все те геть від себе: гнів, лютість, злобу, наклеп, сороміцькі слова з ваших уст! Не говоріть неправди одне одному, бо ви з себе скинули стару людину з її ділами й одягнулися в нову, що відновлюється до досконалого спізнання, відповідно до образу свого Творця* (Кол. 3:5-10).

Тому не дивно, що відречення посідає таке важливе місце в аскетичній системі св. Василя, який за апостолом Павлом також пригадує своїм ченцям: *Ті, що є Ісус-Христові, розп'яли своє тіло з його пристрастями і пожадливістями!* (Гал. 5:24).

¹ Пор. Мр. 8:34 і Лк. 9:23.

В цьому розділі подаємо головні віхи науки св. Василія про відречення. Передусім розглянемо його загальні погляди на відречення, а опісля, в окремих уступах, розберемо навчання св. Василія стосовно потрійного чернечого відречення від: 1) світу, 2) сім'ї і 3) волі.

Врешті, призадумаємося над чернечими приреченнями, які для святого Василія були канонічно-аскетичним фундаментом постійности чернечого покликання.

1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ВІДРЕЧЕННЯ

Спираючись на слова Святого Письма, Василій Великий вимагає від аскета повного відречення, заки він почне справжнє чернече життя. Цю свою науку св. Отець виклав у восьмому *Ширшому Правилі*, яке наводимо тут майже повністю:

“Господь наш Ісус Христос по багатьох науках і прикладах так взиває до всіх: *Коли хтось хоче йти за Мною, нехай зречеться себе самого, візьме хрест свій і йде за Мною* (Мт. 16:24); і далі: *Так і кожний з вас, хто не зречеться всього, що має, не може бути Моїм учнем* (Лк. 14:33). Думаємо, що те слово стосується багатьох речей, яких треба нам відректися. Передусім відрікаємося від диявола й пристрастей його, стаємо чужими всякій пристрасті тіла, зв'язкам крові і товариству людей, усякому звичаєві, що противиться повному виконанню Євангелія для нашого спасіння.

Але найбільше треба нам самих себе зректися, щоб скинути зі себе стару людину з її ділами (Кол. 3:9), яку розтлівають звабливі пристрасті (Еф. 4:22). Відкинемо всі світові пристрасті, які перешкоджають осягнути мету побожного життя. Хто так робить, вважатиме за своїх родичів тих, що зродили його в Христі наукою Євангелії; за братів тих, що сподобились того самого духа дітей Божих; а до земного добра буде ставитися, як до чужого собі, бо воно справді так є.

Кому для Христа світ розп'ятий, а він світові, той не може вже бути учнем світових турбот, бо Христос доводить відречення до найдальших його границь, тобто до ненависти власної душі: *Коли хтось хоче йти за Мною, нехай зречеться себе самого і візьме свій хрест (Мт. 16:24); і далі: Коли хтось приходить до Мене й не зненавидить свого батька й матір, жінку, дітей, братів, сестер, та ще й своє життя, той не може бути Моїм учнем (Лк. 14:26).* Отож повне самовідречення в тому, щоб не мати прив'язання навіть до свого життя, а носити в собі засуд смерти: *Ми мали самі в собі присуд смерти, щоб надіялися не на самих себе, а на Бога (II Кор. 1:9).*

Таке відречення починається з зовнішніх речей: власности, пустої слави, життєвих звичок, прив'язання до всього житейського, як навчили нас того Христові учні, Яків і Йоан. Вони покинули свого батька Заведея і рибацький човен, який був для них єдиним джерелом утримання. Так само вчинив Матей, який

пішов за Христом, покинувши митарську службу, з якої жив. Він не лише позбувся своїх прибутків, а й злегковажив небезпекою, яка грозила йому та його родині за те, що він покинув невідповідними службові справи. А Павлові світ був розп'ятий, а він світові (Гал. 6:14).

Хто щиро бажає йти за Христом, не може дбати про щось таке, що належить до цього життя. Не може любити родичів і друзів більше від Бога. Не може прислухатися до людського. Не може зі страху занехаяти те, що корисне. Так робили всі Святі, кажучи: *Слухатися слід більше Бога, ніж людей!* (Ді. 5:29). Хто йде за Христом, не зважає на людський сміх, який висміює добрі діла, не уступає перед погордою.

Якщо хтось хоче глибше і докладніше зрозуміти, як далеко може дійти самовідречення тих, що йдуть слідом за Господом, нехай пригадає собі слова Апостола, які він сказав про себе самого для нашого поучення: *Коли хтось інший думає поклатися на тіло, то я ще більше: обрізаний восьмого дня, з роду Ізраїля, з коліна Веніямина, єврей з євреїв, фарисей за законом; щодо горливості – гонитель Церкви, щодо справедливості в законі – бездоганний. А те, що було мені зиском, через Христа я вважав за втрату. Ба, більше: я вважаю за втрату все задля найвищого спізнання Христа Ісуса, Господа мого, заради Якого я все втрапив і вважаю все за сміття, аби Христа придбати* (Флп. 3:4-8).

Коли Апостол порівнював від Бога дані привілеї закону з тим, що є найбруднішим відпадком тіла (“за сміття” – це евфемізм у нашому перекладі Святого Письма), яким бридимось і чимскоріш відкидаємо від себе, якщо ті привілеї були йому на заваді до пізнання Христа і християнської праведности, бо не дозволяли йому йти за прикладом Христової смерти, то що ж сказати про людські установи чи звичаї?

Але нащо ж нам утверджуватися в тій правді через наше розумування, покликаючись на приклад Святих, коли самим повторенням Христових слів ми можемо викликати у своїй душі острах. Христос так ясно говорить, що не лишає місця на ніякий викрут чи сумнів: *Так і кожний з вас, хто не зречеться всього, що має, не може бути Моїм учнем!* (Лк. 14:33); а в іншому місці: *Якщо хочеш бути досконалим, піди, продай, що маєш, дай бідним... а потім приходь і йди за Мною* (Мт. 19:21).

Сюди також належить притча про купця, яку кожен може легко збагнути: *Подібне Царство Небесне до купця, що шукає добрих перел. Знайшовши одну дорогоцінну перлину, йде, продає все, що має, і купує її* (Мт. 13:45-46). Царство Небесне порівнюється з дорогоцінною перлиною. Нам годі його осягнути, як вказує Христове слово, не покинувши все, що маємо: багатство, славу, рід і все, що тільки високо цінить світ.

Нарешті, неможливо, добре сповняти свої обов'язки, якщо ум зайнятий різними кло-

потами, як сказав Христос: *Ніхто не може двом панам служити – не можете Богові служити і мамоні!* (Мт. 6:24). Ми повинні вибрати лиш один – небесний скарб у який би вложили ціле своє серце: *Бо де твій скарб, там буде і твоє серце!* (Мт. 6:21). Тим-то, коли зберігаємо собі на цьому світі якусь власність чи якесь дочасне багатство, наш розум буде в ньому закопаний, наче в якійсь ямі, а наша душа не зможе піднятися до богоговійного життя. Наша душа чутлива до бажання вічних дібр і обіцяної в небі нагороди. А цих дібр неможливо набути. Тільки постійним усильним бажанням можна їх досягнути, що й полегшує нам усякі труди.

Отож, *відречення* – це зірвання усіх людських зв'язків з матеріальним, дочасним життям і звільнення себе від усіх обов'язків супроти нього. Через відречення ми здатні вступити на дорогу, що веде до Бога і є кінцевою умовою до набуття дорогоцінного каменя, *дорожчого від золота найщирішого* (Пс. 19:11). Таким чином, *відречення од світу* – це знесення людського серця на небеса, як сказав Апостол: *Бо наше громадянство в небі* (Флп. 3:20). А що найголовніше – це початок наслідування й уподібнення себе до Христа, *Який задля нас став бідним, будши багатим* (II Кор. 8:9).

Без такого відречення неможливо жити за Христовим Євангелієм. Бо як же можна – серед багатства і життєвих турбот, серед прив'язання до світу і життєвих звичок набути скрухи серця, покори, свободи від гніву, смутку,

турбот і від усіх небезпечних хвилювань в душі?”²

З цього ми ясно бачимо, що Василій Великий навчав своїх ченців далеко не формально-го відречення, а відречення *правдивого, повного і постійного* як головної умови наслідування Христа і вимогу євангельського закону. Цю засаду св. Василій так зрозуміло виклав, що неможливо до цього щось більше додати. Тому переходимо до поодиноких відречень, які св. Василій витлумачив своїм ченцям.

2. ВІДРЕЧЕННЯ ВІД СВІТУ

Чернець, що постановив іти слідом за Христом, не повинен нічим іншим хвалитися, тільки *хрестом Господа нашого Ісуса Христа*, що ним для нього *світ розп'ятий*, а він світові (Гал. 6:14). *Розп'яття для світу* означає відречення од світу, перед яким нас остерігає св. Йоан Євангелист: *Не любить світу, ні того, що у світі. Коли хтось любить світ, в того немає любови Отця; бо все, що у світі, – пожадливість тіла, пожадливість очей і гордия життя, – не від Отця, а від світу. А світ проминає і його пожадливість; той же, хто чинить волю Божу, перебуває повіки* (I Йоан 2:15-17).

Тому чернець мусить покинути цей світ і не клопотатися справами його, щоб міг понад усе шукати *Царство Боже та його справедли-*

² ШПр. 8, АТВ, с. 161-164.

вість (Мт. 6:33). Не дивно, що й св. Василій навчав, щоб чернець “зрікся усього, що має, бо клопоти і журба про дочасні речі для душі – це причина великого розсіяння”³.

Шукаючи свій ідеал, св. Василій взяв за взірець першу християнську громаду. Про неї св. Лука свідчить, що *всі віруючі були вкупі й усе мали спільним. Вони продавали свої маєтки і достатки та роздавали їх усім, як кому чого треба було* (Ді. 2:44-45). А в іншому місці: *Громада вірних мала одне серце й одну душу, і ні один не називав своїм щось з того, що кому належало, але все в них було спільне* (Ді. 4:32). Тому ніхто з них не був у злиднях, бо ті, що були власниками земель або мали дома, їх продавали, приносили гроші за продане та й клали в ноги Апостолів, – і роздавалось це кожному за його потребою (Ді. 4:34-35).

Св. Василій Великий, звернувши свій орлиний взір на ідеальну спільноту християн, навчав своїх ченців добровільного “убозтва”, тобто: а) зречення своєї власності; б) спільного користування добрами по потребі кожного; в) практикування особистого убозтва. Ось його слова: “Нехай нічого нікому не належить як власність; за особисту власність нехай нічого не служить: ані одежа, ані посудина, ані жодна річ, потрібна у житті. Нехай усі ті речі служать потребі, а не власникові”⁴.

³ 5 А.Б., АТВ, с. 135.

⁴ Пор. КПрр. 85, 92, 93, АТВ, с. 273, 275-276.

Чернець відречення, на думку св. Василя, має починатися від зречення дочасних дібр. В цьому він часто покликається на Христові слова, які Божественний Спаситель сказав до багатого юнака: *Якщо хочеш бути досконалим, піди, продай, що маєш, дай бідним і будеш мати скарб на небі; потім приходь і йди за Мною*⁵; або на слова св. Луки: *Продайте ваше майно і дайте милостиню*⁶. Св. Василій навіть склав окреме правило про розподіл власності, заки кандидат вступить до монастиря, вважаючи його добра “посвяченими Богові”⁷.

У монастирі чернець не може нічого посідати і тому не може ніщо назвати “своїм”, бо це “суперечить свідочтву Діянь Апостолів, де написано: *Ні один не називав своїм щось з того, що кому належало* (Ді. 4:32). Тому коли хтось називає щось своїм, то відчужується від Божої Церкви і від любови Христа, що нас навчив словом і ділом класти своє життя за друзів (Йоан 15:13). А коли навіть життя треба віддати, то скільки більше – дочасні речі”⁸.

Зрікшись дочасних дібр, чернець позбувається багатьох турбот, що могли б перешкодити йому в обов’язках супроти Бога, як навчає Христос: *Не можете Богові служити і мамоні*⁹.

Хоч св. Василій заохочував своїх ченців до крайнього убозтва, та водночас зобов’язував

⁵ Пор. ШПрр. 8, 2; 9, 1; КПр. 205.

⁶ Пор. ШПр. 9, 1 з КПр. 101.

⁷ Пор. ШПр. 9, 1 з КПр. 92.

⁸ КПр. 85, АТВ. с. 273.

⁹ Див. Мт. 6:24; ШПр. 8, 3, АТВ. с. 163.

настоятелів охоче й щедро задовольняти всі конечні потреби своїх підданих, покликаючись на Святе Письмо: *Роздавали кожному за його потребу*¹⁰. Однак розсуд, що кому потрібне чи корисне, належав не підданому ченцеві, а його настоятелю¹¹.

Головні засади убозтва, які св. Василій Великий уклав для своїх ченців, можна звести до таких:

1) Кожен, хто вступає до монастиря, повинен передусім позбутися всіх своїх дочасних дібр¹².

2) Розподіл цих дібр треба зробити розважно і совісно, бо такі добра – вже “посвячені Богові”¹³.

3) Св. Василій припускає *обіт убозтва*, пояснюючи в *К. Пр. 93* таке питання: “Як повинен користуватися потрібними речами до життя той, хто покинув усяке майно і склав обіт нічого не мати?” Тож зрозуміло, що по вступній пробі кандидат обітом убозтва зрікався усього майна і вже не міг нічого назвати “своїм”¹⁴.

4) Якщо якісь добра припали ченцеві вже по складенні професії, то треба було віддати їх місцевому єпископові, щоб він ними розпорядився¹⁵.

¹⁰ ШПр. 34, 1, *АТВ*, с. 194.

¹¹ КПр. 132, *АТВ*, с. 293.

¹² ШПр. 8, 3, *АТВ*, с. 163-164.

¹³ ШПр. 9, 1-2, *АТВ*, с. 164-165.

¹⁴ Пор. КПрр. 85 і 93, *АТВ*, с. 273, 275-276.

¹⁵ КПр. 187, *АТВ*, с. 314-315. У часах св. Василя всі монастирі були під наглядом місцевого єпископа.

5) Св. Василій зобов'язував настоятелів не приймати ніяких дарунків “на монастир” від кривних чи близьких своїх підлеглих¹⁶.

6) Чернець повинен також своїм зовнішнім виглядом визнавати євангельське убозтво. Чернеча ряса мусить бути “свідомством обіту жити по-Божому”¹⁷.

7) Чернець повинен задовольнятися тим, що йому дають¹⁸; коли ж є вибір, повинен “вибирати послідне”¹⁹.

8) Завідателем спільних дібр був настоятель, тому йому належало право розподілу дібр і дозволу на вживання дочасних речей. Цей свій обов'язок настоятель повинен був виконувати у душі “доброго батька”²⁰.

Уклавши такі правила чернечого убозтва, св. Василій дотримувався їх особисто ціле своє життя. Тому він сміло міг сказати: “Я нічого власного не маю і тому цілком залежний від моїх приятелів і кривних”²¹. Про його крайнє убозтво свідчить і св. Григорій Богослов: “Хвалить хтось убозтво і життя самовідречене і просте? А в нього (Василія) що було, крім тіла й вкрай потрібного покриття? Його багатством було – не мати нічого. Зате хрест він вважав дорожчим від найбільших скарбів. Посісти всі добра, хоч як би хтось того й бажав, неможливо. Зате можливо погордити всім і так ста-

¹⁶ КПр. 304, *АТВ*, с. 365-366.

¹⁷ ШПр. 22, 3, *АТВ*, с. 183.

¹⁸ КПр. 168, *АТВ*, с. 306.

¹⁹ ШПр. 22, 1, *АТВ*, с. 182.

²⁰ Пор. ШПрр. 30, 34; КПрр. 101, 132 і 302; Лист 150, 3.

²¹ Див. Вас. *Лист. 36*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 323-324.

ти вищим понад усе... Св. Василій не бажав слави, жив убого і просто. Відкинувши добровільно від себе все, що давніше посідав, він легко переплив море життя”²².

3. ВІДРЕЧЕННЯ ВІД СІМ'Ї

Повна посвята ченця Богові – це і відречення від сім'ї і від родинного життя, бо “хто щиро бажає іти за Христом, той не може дбати за те, що належить до земного життя. Не може любити батьків та родичів, коли ця любов противиться любові до Бога, бо саме тоді доречні ці слова: *Коли хтось приходить до Мене і не зненавидить*²³ *свого батька й матір, жінку, дітей, братів, сестер та ще й своє життя, той не може бути Моїм учнем*”²⁴.

Про наставлення ченців щодо родини св. Василій навчає: “Прийняті до монастиря не повинні вагатися і хилитися на всі боки. Настоятель не повинен дозволяти їм покидати монастир, щоб відвідати свояків, ані жити з ними без свідків, ані втручатися у їхні справи чи опікуватися ними.

Слово Боже не дозволяє братам говорити, що це – моє, а це – твоє: *Громада вірних мала одне серце й одну душу; і ні один не називав своїм щось з того, що кому належало, але все в*

²² Див. ВВВ, с. 70.

²³ “Зненавидіти” – семітизм, що означає “менше любити”. Значення того уступу Святого Письма таке: Хто хоче служити Христові, повинен зректися родинного життя і жоден сімейний зв'язок не може йому бути перешкодою.

²⁴ Лк. 14:26; ШПр. 8, 2, АТВ, с. 162.

них було спільне (Ді. 4:32). Тому нехай всі ченці вважають за батьків і кривних своїх братів, якщо вони по-Божому живуть, як каже Христос: *Бо хто чинить волю Мого Отця, що на небі, той Мій брат, сестра і мати* (Мт. 12:50). А настоятель монастиря про них подбає.

Наше діло – сповнити все те, що Христові миле, без найменшого розсіювання на непотрібне. Ми не принесли б їм (кривним) ніякої користи, а в своє життя внесли б замішання і неспокій, чим би стягнули на себе нагоду до гріха. Навіть коли хтось приходять відвідати своїх свояків у монастирі, то ми не повинні його приймати, якщо він не захоче Божих заповідей і легковажить собі побожним життям. Бо тоді в ньому нема Божої любови, як каже Христос: *Хто мене не любить, той і слова Мої не береже* (Йоан 14:24). Який же зв'язок між правдою і неправдою? *Що спільного між світлом і темрявою?.. Яка участь вірного з невірним?* (II Кор. 6:14-15).

Передусім треба стерегтися нагод до гріха тим, що перебувають ще в школі чеснот (у новіціяті), бо згадка про колишнє життя є найбільшою нагодою до гріха. Треба пильнувати, щоб вони, як написано, своєю душею не повернулися до Єгипту (Чс. 14:4). А через розмови із свояками таке звичайно стається.

Не треба дозволяти розмовляти своякам чи гостям із ченцями, хіба б настоятель був певен, що розмова буде второпною і з користю для душі²⁵.

²⁵ ШПр. 32, у АТВ, с. 191-192.

Чернець, шукаючи “ангельського способу життя”²⁶, повинен добровільно зректися подружжя і родинного життя. Безженність і аскеза з початків християнства так тісно були злучені між собою, що неможливо собі взагалі уявити “жонатого ченця”. Чернече життя і безженність ішли завжди в парі. Кожен, хто вступав до монастиря, тим самим зрікався подружнього життя, хоч на початках не було ще виразного обіту дівственності, як тепер. У давнину кожен, хто приступав до чернечого подвигу, вирікався світу з його розкошами, природної любови й сім’ї, добровільно запрягаючи свою волю в ярмо чернечого послуху²⁷.

Щодо дівства і чернечої чистоти св. Василій пішов дорогою церковного передання і християнського звичаю. Він навіть не пише окремого правила про безженність, а мовить про неї тільки під загальними засадами умертвіння: “про скуплення духа” і “про самовідречення”²⁸. Накресливши дорогу побожного життя, св. Василій вказує на конечність звільнення від подружніх обов’язків: “Старанню про Божі речі Апостол протиставляє клопоти подружнього життя, хоч саме подружжя дозволене і має своє благословення. Але, як каже Апостол, ці дві речі неможливо погодити: *Хто нежонатий, клопочеться про Господні справи, як подоба-*

²⁶ Див. Лист 2, 2, де св. Василій каже: “Чернець наслідує на землі ангельські хори”; у ВЛВ., с. 21. Пор. із словами Христа: “У воскресенні ані не виходять заміж, а є як ангели на небі” (Мт. 22:30).

²⁷ Як це подав сам Божественний Спаситель у т. зв. *євангелських радах*; пор. Мт. 19:27-29; Лк. 18:28-30; I Кор. 7:25-35.

²⁸ Див. ШПрр. 5 і 8.

тися Господеві; а хто жонатий, клопочеться про справи цього світу, як догодити жінці (I Кор. 7:32-33). Отож хто хоче щиро служити Богові, мусить увільнитися від усякого прив'язання до життя”²⁹.

Вказуючи на вимоги “вищого способу життя” подвижника, св. Василій бажає, щоб чернець зрікся “усього” (Лк. 14:26), покинув “усі світові турботи”, і жінку також (Лк. 24:26), бо цього вимагає від подвижника євангельський закон³⁰. Для св. Василя відречення од світу – це “перенесення людського серця до небесного способу життя”³¹.

Розуміючи чернече життя як *духовну боротьбу*, а кожного ченця в ній як воїна Христа, св. Василій напоумляє: “Вибери собі життя без дому, без міста, без власности. Будь свобідний й увільнися від усякої життєвої журби. Нехай тебе не зв'язує бажання жінки, ні журба про дітей – це неможливе у військовій службі Богові, бо *зброя нашої боротьби не тілесна, а сильна в Бозі* (II Кор. 10:4).

Нехай тебе не перемагає тіло, нехай не зв'язує тебе проти волі, нехай воно не робить тебе, вільного, невільником. Не дбай про потомство на землі, а про духовні діти, щоб ти міг їх провадити до неба. Не входи у зв'язки тілесного подружжя, а радше бажай духовних зв'язків, проводу над душами і духовного вітцівства, наслідуючи Небесного Жениха!”³²

²⁹ ШПр. 5, 1, АТВ. с. 154.

³⁰ Пор. ШПр. 8, 1 з ШПр. 33.

³¹ ШПр. 8, 3, АТВ. с. 163.

³² Вступна А.Б., 2, АТВ. с. 5-6.

Опершись на науку св. Павла (II Кор. 11:2), св. Василій говорить, що чернець повинен бути, як та “невіста Христа, що зберігає свою непорочність”. Будучи “обручницею Христа”, чернець повинен жити тільки єдиним неподільним бажанням – “сповнити волю свого Небесного Жениха”³³.

За звичаєм своїх часів, Василій дозволяв також одруженим вступати до монастиря, однак тільки за тієї умови, якщо подружки обопільно погодилися на розлуку і це своє рішення висказали перед кількома свідками. Інакше св. Отець забороняв приймати одружених до монастиря³⁴.

Науку про знеслість дівственнього життя св. Василій доказував своїм власним життям. Він бажав впровадити новий закон, яким накладав обов’язок обіту дівства для ченців-чоловіків. До того часу такий закон був тільки для дівиць. Св. Василій попросив свого молодшого брата Григорія написати твір “Про дівство”. Цей твір тим цінніший, що Григорій був жонатий і до монастиря вступив щойно по смерті своєї дружини.

Нема найменшого сумніву, що св. Василій був глибоко переконаний в конечності духовної і фізичної безженности як суттєвої умови чернечого подвигу. Тому передусім він зідеалізував дівство прикладом свого невинного жит-

³³ МПр. 80, 5, АТВ, с. 123. Ідею душі як “обручниці” Христа слід шукати вже в Орігена, від якого її перейняв теж і Василій; див. Данієлу, *цит. тв.*, с. 304-307.

³⁴ ШПр. 12, АТВ, с. 167-168.

тя, про що свідчить його друг Григорій: “Великі це речі – дівство і безженність, бо завдяки їм ми поставлені в один ряд з Ангелами, не смію сказати з Христом, що воплотився ради нас, народжених, від Діви. Тим він узаконив дівство як стан, що відриває людину від землі і переносить її до неба або, радше, людина через дівство вирікається одного світу – теперішнього, задля іншого – майбутнього. Хто більше від нього (Василія) цінував невинність? І не тільки своїм власним прикладом, а й турботою про інших? Хто збудував обителі для дівиць? Хто уклав писані правила, що опановують почуття, належно укладають кожний член тіла і так настроюють людину зберегти справжнє дівство, спрямовуючи її увагу на внутрішню красу, переходячи від речей видимих до невидимих?”³⁵

За часів св. Василія багато ченців і черниць покидало монастирі та вступало у подружній стан. Тому він наполягав, щоб єпископи не визнавали важними шлюби таких осіб³⁶, а радше старалися таких подругів розлучити, проголошуючи їх “чужоложцями”. Св. Василій подавав подвійну причину такої настанови: 1) щоб не зневажати авторитет і пошану духовного стану; 2) щоб не дати згіршення еретикам, боцїмто св. Церква “дозволяє на гріх”³⁷.

³⁵ Див. ВВВ, с. 71.

³⁶ Св. Василій називає чернечий і світський клир “канонічними особами”, бо вони підчинені канонічному праву; див. Агапій-Никодим, *Педаліон*, с. 793.

³⁷ Див. Св. Василій. *Канонічний Лист 188*, кан. 6, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 673-674. З тексту виходить, що навіть еретики подружжя екс-ченців і черниць вважали “гріхом”.

Щоб не помножувати гріхи і не побільшувати згіршення, Василій наказав настоятелям не приймати нових кандидатів до монастиря, поки вони не досягнуть “зрілого віку” і ділом докажуть “витривалість у побожному житті”³⁸. Від старших, коли ті складали чернечі приречення, св. Василій домагався також приречення безженства³⁹.

Близько 371 року брат св. Василя Григорій Ніссійський написав перший свій аскетичний твір “*Про дівство*”. Це насправду величний пеан ангельській чистоті й безженності, а брав він передусім вірець свого брата, бо тільки Василія за його науки і високий приклад можна було назвати “*віртуозом*” дівственного життя⁴⁰.

Уже на початку своєї праці Григорій наголосив на *Чернечих Правилах* свого брата Василя, називаючи їх “*Вступом до побожного життя*”. Для Григорія *дівство* було чеснотою-посередником, через яку християнин “удосконалював себе і осягав мету свого життя, тобто участь в Божій святості та ненарушеності”⁴¹. Хоч сам і був жонатий, Григорій душевно закликав молодь обидвох статей до дівственного життя, ставлячи їм за вірець до наслідування

³⁸ Див. *Канонічний Лист 199*, кан. 18; там же, кол. 717-720; ШПр. 15, АТВ, с. 169-171.

³⁹ Див. *Кан. Лист 199*, кап. 19, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 719-720; ШПр. 12, АТВ, с. 167-168.

⁴⁰ Див. Мінь, *Гр. Патр.*, т. 46, кол. 317-416. Св. Василієві Великому деякі автори приписують твір “*Про правдиву чистоту дів*”, який подає Мінь, *Гр. Патр.*, т. 30, с. 669-810. Однак цей твір належить еп. Василієві Анкирському († бл. 364), як каже Квастен, *цит. тв.*, с. 201-203.

⁴¹ Див. Вступ “*Про дівство*” Григорія.

свого брата Василя, бо він для усіх немов “маяк Божого життя”⁴².

У творі Григорія “*Про дівство*” відчувається дух і думка св. Василя про цю ангельську чесноту, яка завжди була, є і буде прикрасою та відзначенням чернечого стану.

4. ВІДРЕЧЕННЯ ВІД ВОЛІ

Як Христос прийшов на землю, щоб чинити “не Свою волю, а волю Того, Хто Його послав” (Йоан 6:38), так і християнин вступає до монастиря не на те, щоб сповняти свою власну волю, а волю Божу. Відречення від себе і своєї волі – це найкраща, а притім і найтяжча жертва, яку св. Василій вимагає від своїх ченців. Св. Отець переконаний, що тільки такий чернець, який зможе досконало виректися своєї власної волі, зможе також досконало сповнити волю Божу. Отже, *послух* в аскезі св. Василя займає дуже важливе місце, бо послух – це “заміщення власної волі волею Божою”⁴³.

Будучи наочним свідком страшного упадку, який заподіяли Христовій Церкві непослух і сваволя не лишень вірних, а головно клиру, св. Василій наклав на своїх ченців як протидію залізний закон послуху. Занепад церковно-релігійного життя і авторитету Церкви⁴⁴ св. Василій описав у своєму трактаті “*Про Божий суд*”:

⁴² При кінці трактату.

⁴³ Пор. ШПр. 5, 3 з КПрр. 1, 60, 74.

⁴⁴ Про сумний стан Церкви в часах св. Василя див С. Маргарета Фокс, *Життя і часи св. Василя Великого на тлі його творів* (англ.), Вашингтон 1939, с. 155-165.

“В Божій Церкві, за яку помер Христос і на яку обильно вилив Святого Духа, я спостеріг великі суперечності. А що найстрашніше, я бачив, що самі провідники Церкви дуже відрізняються між собою і наукою, і поглядами; вони самі часто живуть всупереч заповідям Господа нашого Ісуса Христа, немилосердно роздирають Божу Церкву і безоглядно розбивають Христове стадо”.

Застановившись над таким станом Церкви, св. Василій дійшов висновку: “Ця велика незгода і взаємна боротьба в Божій Церкві походить з усунення одного, великого, правдивого й єдиного Царя всіх – Бога. Кожний відступає від науки Господа нашого Ісуса Христа і вибирає собі власні думки і правила по своїй вподобі. Кожний радше хоче рядити проти Господа, ніж мав би піддатися Господній владі. Застановляючись над тим і вражений надміром безбожності, коли я глибше роздумував і порівнював те все із світським життям, я переконався, що насправду це – причина нашого зла. Я зрозумів, що лад і гармонія у кожній спільноті доти панує, доки триває послух членів одному зверхникові, а кожний нелад і розбрат в управі спільноти походить з браку одного управителя, з анархії”⁴⁵.

Щоб відновити церковно-релігійне життя і повернути християнській спільноті Божий закон і лад, св. Василій задумав виховати загартоване і строго здисципліноване чернецтво, яке було б послухне своєму настоятелеві. Звідси і

⁴⁵ АТВ, с. 21-22.

суворість правопорядку, і вимога беззастережного послуху в аскетичній науці святого.

Св. Василій Великий розумів чернечий послух як підкорення людської волі Божій волі у всьому. Бог об'явив нам Свою волю у “*Богонадхненному Письмі*”, тож для св. Василя єдиним “*правилом*” чернечого життя було Святе Письмо. Стисло кажучи, св. Отець не мав свого “*Монашого Правила*”, тобто *Уставу Василя*, як інші великі засновники чернечих Чинів⁴⁶. Св. Василій бажав, щоб його ченці придержувалися головно засад Святого Письма: “Ми постаралися зібрати в розділи для полегшення читачам все те, що є в Новому Завіті як заборона чи наказ. До кожного правила додаємо покликання на Святе Письмо чи то з Євангелія, чи з Апостолів, чи з Діянь, щоби кожний, читаючи правило, міг опісля взяти Святе Письмо і там знайти той пункт, з якого складене правило... Хто тільки схоче, може скористати з наведених прикладів Нового Завіту, взяти Старий Завіт і самому пізнати схожість усієї науки Святого Письма. А втім, віруючим і переконаним у правдивості Господніх слів вистане й одного прикладу”⁴⁷.

Василій Великий від самого початку чернечого життя звертався до Святого Письма як до єдиного “*правила*” свого духовного життя. Пізніше він радив своїм ченцям так само ро-

⁴⁶ Тут ми вповні погоджуємося із С. Мирфі, *цит. тв.*, с. 41.

⁴⁷ *АТВ*, с. 38. За свідочством св. Атанасія Великого, св. Антоній теж почав свої поучення до анахоретів такими словами: “Святе Писання вистачальне для нашого поучення”; Див. Св. Атанасій Вел., *цит. тв.*, с. 33.

бити, подаючи їм за зразок свої *“Моральні Правила”*. Якщо чернець, через брак виховання, не був спроможним застосувати Святе Письмо до щоденного життя, мав знайти собі відповідного провідника, який пояснював би йому волю Божу на основі Святого Письма і помагав йому *“жити за Євангелієм”*⁴⁸.

Тлумачити Святе Письмо в спільноті св. Отець довірив не поодиноким ченцям, а настоятелям. Тому кожний чернець повинен був слухати свого настоятеля, як *тлумача волі Божої*. Ось характерний приклад бесіди св. Василя: *“Поміж людьми є різні настроєння. Не всі однаково думають про те, що корисне. Щоби не було непорядку і замішання, коли кожний жив би по своїй волі, треба, щоби той, що перевищує усіх мудрістю, повагою і святістю життя, був поставлений настоятелем інших... Коли один буде вибраний настоятелем, тоді уступить особиста воля усіх і всі будуть підкорені вибраній і найліпшій волі, йдучи за наказом Апостола, яких навчає: *Кожна людина нехай кориться владі вищій..., а ті, що противляться, самі на себе суд стягають* (Рим. 13:1-2).*

Справжній і досконалий послух настоятелеві виявляється в тому, що не тільки від злого здержуємося за порадою настоятеля, але без його думки не зробимо навіть того, що похвальне. Здержливість і умертвіння тіла є корисні, але хто йде за власною волею і робить те, що йому подобається, не слухаючи ради

⁴⁸ Див. *Вступ, до КПр., АТВ, с. 236.*

настоятеля, то для нього це буде радніш прогріхом, ніж заслугою, бо *хто противиться владі, противиться Божому велінню* (Рим. 13:2). Тому чеснота послуху має більшу нагороду від здержливости”⁴⁹.

Зразком тлумачень Святого Письма для чернечої братії можемо вважати і *Ширші Правила* св. Василія, про що він сам каже у вступі: “Ви і я маємо ту саму ціль – святість життя. Ви бажаєте йти дорогою спасіння, а я маю обов’язок *проповідувати слово Боже*”⁵⁰. З наведених слів виходить, що *Ширші Правила* св. Василія були “*проповіддю*”, тобто тлумаченням Святого Письма щодо засад спільного життя в монастирі. А чернече життя, за вченням св. Василія, має тільки одне правило – “сповнити Божі заповіді по Божому вподобанню”⁵¹.

Коротші Правила Василія Великого, на думку проф. Л. Кларка – це тільки короткі нотатки чи записки, які св. Василій занотовував, даючи ченцям відповіді на різні їхні запитання щодо застосування Святого Письма до вимог чернечого подвигу⁵². Те саме завдання – тлумачити Святе Письмо і заохочувати братію до сконало сповняти Божу волю Василій Великий повірив настоятелям своїх монастирів. Вони самі мали бути “правилом чернечого життя”⁵³ і “добрими провідниками для братії”⁵⁴:

⁴⁹ 5 А.Б., *АТВ*, с. 135-136.

⁵⁰ *Вступ до ШПр.*, 1, *АТВ*, с. 139.

⁵¹ ШПр. 5, 3, *АТВ*, с. 155.

⁵² Кларк, *цит. тв.*, с. 72-74.

⁵³ ШПр. 27, *АТВ*, с. 187.

⁵⁴ ШПр. 29, *АТВ*, с. 190.

“Той, кому повірена спільнота, повинен завжди пам’ятати, що він буде відповідати за кожного зокрема. Якщо котрийсь з братів грішить тому, що настоятель не повчив його у законі Божому, або не виправляється з гріха тому, що настоятель не навчив його способу поправи, то Бог домагатиметься крові упавшого з рук настоятеля, як каже Пророк (Єзк. 3:20). Головно ж, коли настоятель занедбає щось із того, що Богові миле з бажання піддобритися до своїх підданих, тоді він починає пристосовуватися до прогріхів їхніх, чим підкопує чернечу карність. Бо Святе Письмо каже: *Правителі твої на манівці тебе зводять, руйнують дорогу, якою ти простуєш* (Іс. 3:12), однак *хто заколюче вами, буде засуджений, хто б він не був* (Гал. 5:10).

Щоби уникнути засуду, мусимо все робити за таким апостольським правилом: *Не було в нас ніколи лестивого слова, як знаєте, ані таємної зажерливої думки. Бог тому свідок! Ми не шукали від людей слави, ні від вас, ані від інших* (I Сол. 2:5-6).

Хто свобідний від цього пороку, може провадити братію на спасіння їй і власну нагороду. Не для людської слави, не для приподобання грішникам, не для того, щоб уникнути їхніх образ, а в дусі правдивої любови настоятель повинен сміло й щиро напоумляти і поучувати. Нехай він ніколи не сходить з простої дороги щирости і правди. Нехай усе робить так, щоб про нього можна було сказати словами Апостола: *Ми були лагідні між вами. Як годувальниця піклується про своїх дітей, так і*

ми, з палкого до вас почуття, раді були передати вам не лише Боже Євангеліє, а й власні душі (I Сол. 2:7-8).

Хто не так чинить, той сліпий провідник, що сам іде в пропасть та й інших туди веде.

З того всього ясно слідує, яке то велике зло – бути для брата не провідником, а приводом для блукання. Це ознака несповнення заповіді любови, бо коли дитина стоїть над пропастю, то жоден батько не буде дивитися байдуже на це або коли та впаде – не підніме її. Чи ще треба казати, наскільки страшнішим є не порятувати душі, що впала у пропасть гріха?

Тому настоятель повинен стерегти душі братії, журитися спасінням кожного з них як той, що відповідатиме колись за них. Настоятель завжди повинен бути готовим вмерти за довірених йому”⁵⁵.

Головні засади науки св. Василія про послух знаходимо у його *Коротких Правилах*, які частково подаємо: “Апостол у розподілі духовних дарів установив для кожного з них порядок, кажучи: *Бог наділив кожного мірою віри* (Рим. 12:3). А на прикладі членів тіла він ясно показав, що кожний, хто говорить, повинен знати своє місце. Звідси зрозуміло, що не все дозволене всім. Кожний повинен працювати там, до чого покликаний і старанно сповняти те, що йому Господь повірив. Тому настоятель над усіма повинен наказувати розважно – про всіх дбати з любов’ю і старанністю, щоб при-

⁵⁵ Уривки з ШІПр. 25, у АТВ, с. 185-186. Пор. з КПр. 1, там же, с. 237-238.

подобатися Богові. Даючи розпорядження й накази, мусить брати під увагу спільне добро, а також здібність і силу кожного зокрема:

“А братія, для утримання доброго ладу і послуху, повинна знати міру своїх обов’язків, пам’ятаючи слова Господні: *Вівці Мої голосу Мого слухаються і Я їх знаю; вони за Мною сліду-ють, і даю Я їм життя вічне* (Йоан 10:27-28). Братія повинна пам’ятати і слова Апостола, що сказав: *Коли хтось навчає інакше і не дотримується здорових слів Господа нашого Ісуса Христа і побожної науки, той засліплений гордістю, нічого не розуміє і, показавши наслідки цього, напоумляє: Ти ж, чоловіче Божий, уті-кай від цього* (I Тим. 6:3-4,11).

Тож коли хтось щось наказує за заповіддю Господньою, треба повинуватися, хоч би з небезпекою для життя. Однак коли щось є поза заповіддю або проти заповіді, не можна того слухати, хоч би наказував Ангел з неба чи хтось з Апостолів, обіцяючи життя або погрожуючи смертю, бо св. Павло каже: *Коли б ми самі чи Ангел з неба проповідували щось більше, ніж ми вам були проповідували, нехай буде анатема!*⁵⁶

Щодо послуху чернець повинен брати приклад з Ісуса Христа, як напоумлює св. Павло: *Плекайте ті самі думки в собі, які були в Христі Ісусі, що був слухняним аж до смерти, смерти ж хресної* (Флп. 2:5, 8). Таку саму межу послуху, “аж до смерти”, св. Василій

⁵⁶ КПр. 303, АТВ, с. 364-365.

ставить своїм ченцям⁵⁷, навчаючи їх абсолютного, повного виречення своєї волі: “З наказаних речей і найменшої не пропустити, а все робити так, як наказано!”⁵⁸

Непослушного ченця, “недбалого щодо виконання Божих заповідей, – пише св. Отець, – брати повинні уважати хворим членом тіла, а настоятель мусить старатися вилікувати його хворобу своїм поученням і напімненням.

Якщо ж той чернець і далі тривав би в непослусі і даних йому напімнень не приймав, такого треба суворо покарати при всіх братах, примінюючи з усією пильністю і старанням лік на його недугу. А коли він і тоді не навернувся б і не поправив би своєї поведінки, то його треба позбутися, як грішника. За прикладом лікарів, зіпсутий і невиліковний член тіла треба відтяти, бо він став сам для себе руїною. Однак це треба робити із сльозами в очах і великим смутком.

Коли лікарі пересвідчаться, що котрийсь із членів не можна вилікувати, вони не допускають, щоб гангрена ширилася дальше на здорові частини тіла, тож скоро випалюють чи вирізують його. Так і ми мусимо чинити з тими, що противляться Божим заповідям або стають перешкодою для їхнього виконання. Тоді треба нам так робити, як Господь наказав: *Коли твоє праве око спокушає тебе, вирви його і кинь геть від себе* (Мт. 5:29).

⁵⁷ КПрр. 116 і 119, АТВ, с. 285-286.

⁵⁸ АТВ, с. 140. Пор. до КПрр. 114-125.

Лагідність до таких людей подібна до нерозважної слабкості Елі до своїх синів, що противиться Божому закону, бо через неї Святе Письмо ганить (I Сам. 3:13). Мати завелику доброту для злих – це значить зраджувати правду, шкодити монастиреві та призвичаювати ченців до легковаження гріхів. Тоді діється те, що написано: *Хіба не знаєте, що трохи закваски заквашує усе тісто?* (I Кор. 5:6). Апостол же наказує: *Тих, які грішать, картай перед усіма, щоб і інші страх мали* (I Тим. 5:20).

Одним словом, хто не приймає від настоятеля ліку, той сам собі противиться. Коли не хоче слухати настоятеля і йде за власною волею, то чому ж лишається з ним? Чому ж називає його настоятелем, тобто провідником життя? Коли хтось уже рішився належати до братії і знає, яка праця чекає на нього, тоді він повинен слухати, хоча б і виглядало, що наказ перевищує його сили. За це відповідатиме той, що понад сили наказує, а чернець нехай зберігає послух аж до смерти. Нехай пам'ятає про Христа, що був *слухняний аж до смерти, смерти ж хресної* (Флп. 2:8).

Бунт і непослух – це ознака багатьох пороків, слабкої віри, хиткої надії, зарозумілості і гордості. З непослухом у парі йде легковаження євангельських рад, бо хто вірить у Божі обітниці та має непохитну надію на Боже слово, той не ухиляється від сповнення наказу, хоча б і дуже тяжкого. Бо знає, що *страждання нинішнього часу негідні майбутньої слави, яка має нам з'явитися* (Рим. 8:18). Хто пере-

свідчився, що наше легке горе готує нам понад усяку міру вічну вагому слави (II Кор. 4:17), той своєю доброю волею перевищує усякі сподівання свого настоятеля”⁵⁹.

Призадумуючись над наукою св. Василія про послух, нам легко збагнути, що св. Отець ставить послух на вершку драбини чернечого відречення, уважаючи його головним чинником спільного життя. Св. Василій беззастережно боронив свобідну волю людини перед світом і людьми⁶⁰; однак, коли йшлося про ченця, що з любови до Бога добровільно вирікався своєї волі, то накладав на нього “солодке” ярмо Христового послуху. Для св. Василія *послух* – це той цілопальний вогонь, що постійно очищує ченця від гріхів і перемінює його життя в одну безперервну жертву.

Василій Великий, поставивши послух на такий високий щабель чернечої досконалости на підставі геройського прикладу Божественного Спасителя, уважав послух головною вимогою спільного життя, а його межі – смерть⁶¹. Смертю чернець завершував благовонну жертву свого життя з любови до Бога, бо тоді він спокійно міг взивати до свого Творця: *Отче, у Твої руки віддаю духа мого!* (Лк. 23:46), щоб злучитися з Ним в Його безконечній любові. Сам св. Василій це досконало сповнив.

⁵⁹ ШПр. 28, АТВ, с. 187-189.

⁶⁰ Досить ознайомитися з листуванням св. Василія.

⁶¹ КПр. 119, АТВ, с. 287.

5. ВСТУПНЕ ВИПРОБУВАННЯ

Про тих, що склали чернечі обіти, а потім бажали їх уневажнити, св. Василій каже: “Кожного, хто прийнятий до монастиря, а опісля відкликає свої обіти, треба вважати за чоловіка, що грішить проти Бога, перед Яким і Якому він зложив свої приречення: *Коли хто-небудь проти Господа згрішить, то хто за нього заступиться?* (І Сам. 2:25). Бо хто посвятився Богові, а потім вернувся до світського життя, стає святокрадцем: неначе сам себе викрадає у Бога і відбирає від Нього те, що зложив Йому у жертві”⁶².

З наведених слів слідує, що вже за часів св. Василя прийняття до монастиря відбувалося зложенням *приречення*, яке згодом розвинулося у чернечі обіти, як їх знаємо сьогодні. Та заки хтось *міг* зложити приречення, мусив перейти довге випробування, як радив св. Отець:

“Коли Господь Бог наш і Чоловіколюбєць Ісус Христос запрошує до Себе всіх словами: *Прийдіть до Мене всі втомлені й обтяжені, і Я облегшу вас* (Мт. 11:28), то нам не вільно відпихати від себе тих, що через нас приступають до Христа і бажують прийняти Його солодке ярмо і тягар Його заповідей, які нас ведуть до неба. Однак не можна дозволити, приступити їм до науки святости з неумитими ногами. В тому нам треба йти за прикладом Ісуса Христа, що перше випитав юнака про

⁶² ШПр. 14, АТВ, с. 168-169.

його попереднє життя і щойно тоді дозволив йому приступити до свого товариства, коли переконався про невинність його минулого життя, поручаючи йому доповнити ще те, що йому бракувало до досконалости. Так само і ми повинні добре пізнати минуле життя тих, що хочуть вступити до монастиря.

Тим, що побожно, по Божому законі жили, треба подати правила досконалішого життя. А про тих, що навернулися з грішного життя або вели байдуже життя, треба розвідати, хто якої вдачі, чи він не хиткий або скорий до осуджування.

Чоловік, скорий до осуджування, звичайно сам не має ніякої користи з того, а й для інших спричинює шкоду, оббріхуючи, обмовляючи і хулячи їхні подвиги. Однак і до обмовників не треба зразу тратити всяку надію, бо нема пороку, якого не можна було б виправити запопадливістю. Нема такого гріха, що його не можна було б викоренити страхом Божим. На таких треба накласти відповідні вправи: випробувати їхнє рішення і витривалість довгими і важкими трудами. Коли ж виявлять постійність, то сміло можемо їх прийняти. Інакше треба їх відпустити, доки ще не пристали до нас, щоб не принесли монастиреві якоїсь шкоди.

Треба також пересвідчитися, чи грішник стидається і признається у своїх давніх, тайних і соромних гріхах, оскаржуючи себе самого. Треба також перевірити, чи він усунув від себе давніх товаришів грішного життя, чи не боїться їх завстидати, кажучи з Давидом: *Ідїть від мене геть, усі лиходїї!* (Пс. 6:9). Нарешті,

треба переконатися, чи є надія на майбутнє, що він уже не повернеться до давніх своїх пристрастей.

Загальний спосіб випробування новика – пересвідчитися, чи готовий він прийняти всяке упокорення і найнижчі роботи, які йому накажуть. Коли ж настоятель переконався, що новик готовий до всякого доброго діла, наче той сосуд на службу Господеві, нехай прийме його в ряди тих, що посвятилися Богові”⁶³.

У *Ширшому Правилі 15* св. Василій, говорячи “про посвяту Богові”, дає деякі вказівки для виховання новиків:

“Прийнятих не можна відразу зачислити і допустити до братів, бо їхнє зле поведення могло б зашкодити нашому способу життя. Треба їх виховувати у побожності як дітей монашої суспільности. Однак їхнє помешкання і спосіб життя повинні бути цілком відділені, як у чоловічих, так і в жіночих монастирях, бо молодь не повинна жити разом зі старшими. Коли молоді будуть рідше із старшими зустрічатися, то будуть їх більше поважати. Так молодь остережеться від небезпеки злого прикладу чи гордості, коли вона спостерегла б, що старші недомагають у речах, в яких новики поступають добре.

Треба відділити помешкання юнаків від старших. Так у монастирі не буде порушений спокій через науку і вправи, конечні для молодих. Молитви ж нехай будуть спільні для молодих і старих, бо приклад старших звичай-

⁶³ ШПр. 10, АТВ, с. 165-167.

но служить для молодших захоотою до побожності і сокрушення серця. А й старшим у молитвах багато помагають молоді.

Новики повинні мати свої осібні вправи і порядок: щодо сну і встання, щодо часу й поживи. Хтось із старших нехай буде їм наставником. Він повинен визначатися досвідом, лагідністю, терпеливістю і розумом, щоб у батьківській доброті виправляв хиби молодих і шукав на кожную помилку відповідний спосіб поправи. Покута ж повинна бути не тільки карою за гріх, а й вправою у поконуванні пристрастей.

Новики повинні мати і відповідну школу. Нехай вивчають Святе Писання замість видуманих переказів, звикають оповідати й роздумувати, вчаться приповідок Соломона.

Від самого початку, доки душа ще проста і податна, як м'який віск, що легко приймає кожную форму, треба її направляти до усіх добрих діл. Коли розум розвинеться і стане критично дивитися на світ, передані норми побожності залишаться, тож людина буде звертатися до того, що корисне. Так звичка дасть легкість доброї поведінки.

В тому віці людини можна дозволити на обіт дівства. Він буде важний, бо впливатиме з переконання й розвинутого вже ума. В тому віці праведний Суддя віддає вже по заслuzі нагороду чи кару. На свідків такого наміру треба запросити настоятелів церков (єпископів). За їхнім посередництвом освятиться жертва цілого дочасного життя, яке приноситься як

дарунок Богові; їхнє ж свідощтво підтвердить діло, як сказано у Святому Письмі: *Щоб усяка справа вирішувалася на слово двох або трьох свідків* (Мт. 18:16).

Так поступки братів не будуть наражені на докір чи наклеп, а тим, що дали Богові свої обіти, не лишиться ніякого викруту безстыдності, якщо пізніше старалися б їх відкликати. А хто не хоче прийняти життя у дівстві, такого відпустити при тих самих свідках як людину, що не в силі цілковито посвятитися Христові.

Коли по довгих пробах і роздумуваннях, які вільно йому буде робити протягом багатьох днів на самоті, чернець складе обіти, тоді треба його прийняти в ряди братії. З тої хвилини він і мешкає, і їсть, і працює зі старшими”⁶⁴.

На підставі наведених цитат можемо зробити такі висновки щодо прийняття кандидатів в монашу спільноту за часів св. Василія.

1) Кожний кандидат мусив пройти час проби і навчання засад аскетичного життя. Про це св. Василій ясно висловлюється в одному зі своїх листів:

“Треба конечно, щоб ви напоумили його (кандидата) згідно з наставленням Отців і їхніх писань. А ще потрібно йому викласти все, що стосується чернечого способу життя”⁶⁵.

2) Виховувати новиків повинен “старший”, тобто *досвідчений чернець*, що визначався б “лагідністю, терпеливістю, розумною бесідою”. Він мав виховувати кандидатів “совісно, із суво-

⁶⁴ ШПр. 15, АТВ, с. 169-171.

⁶⁵ Див. Лист 23, ВЛВ, с. 46.

рою і святою дбайливістю”, щоб викресати з них загартованих воїнів Христа⁶⁶.

3) Про реченець (термін) вступної проби св. Василій нічого не згадав. Однак він вимагав “довшого часу”⁶⁷, щоб настоятелі мали змогу докладно пересвідчитися, чи кандидат був “готовий на всяке добре діло, наче той посуд на службу Господеві”⁶⁸.

4) Св. Василій не зазначає також віку, коли кандидат може скласти чернечі приречення, тільки загально вимагає “вповні розвинутий ум”. Зате в *Канонічному Листі*, в якому він говорить про вік дівчат, св. Василій виразно зазначає 16-17 років⁶⁹. З того можемо зробити висновок, що принаймні такого віку св. Василій чекав і від хлопців, заки їх допускав до обітів⁷⁰.

5) Складення чернечих приречень відбувалося торжественно при свідках з-поміж клиру, по спроможності – місцевого єпископа. Обов'язком свідків було не тільки *прийняти* обіти від імени св. Церкви, але й *освятити* жертву новика відповідними молитвами і благословеннями.

Св. Василій детально не описав обрядів складення чернечих обітів, однак на підставі його писань і пам'яток IV ст. можемо відтворити повний “чин” – обряд чернечої професії у часах св. Василія.

⁶⁶ Там же.

⁶⁷ Див. К. Пужол, Т. І., Про Східних Монахів (лат.), Рим 1957, с. 254-255. Св. Пахомій вимагав три роки вступної проби.

⁶⁸ ШПр. 10, 2, у АТВ., с. 166.

⁶⁹ Кан. Лист 199, кан. 18, Мінь, Гр. Патр., т. 32, кол. 719-720.

⁷⁰ Див. Пужол, *цит. тв.*, с. 317-318.

6. ЧЕРНЕЧІ ПРИРЕЧЕННЯ

Заки приступимо до опису літургічного обряду обітів, треба підкреслити, що в часах св. Василя Великого ще не було розрізнення між обітами “Малого Образу” і “Великого Образу”; між облечинами, тимчасовими обітами і вічною професією чи хоч би малої різниці між *рясофорними, христофорними і схи-монахами*. Ці всі розрізнення постали значно пізніше, правдоподібно на переломі VIII і IX стт. Ще св. *Теодор Студит* († 826), хоч і безуспішно, протестував проти введення т. зв. *малої і великої схими-образу*⁷¹. За свідомством вп. *Симеона Солунського* († 1429), деякі Отці робили це розрізнення “щойно в новіших часах”⁷². Тому в описі обряду чернечих приречень в часах св. Василя ми звернемо увагу тільки на одну, тобто на первісну його форму⁷³.

“*Чин Монаших Приречень*” на основі джерел IV ст. складався з трьох головних частин: 1) відречення, 2) постриження, і 3) облечинченця.

1) ВІДРЕЧЕННЯ звичайно відбувалися у формі літургійного діалогу між настоятелем (єпископом) і кандидатом. По вступній молитві

⁷¹ Д. П. де Местер, ЧСВ, *Візантійський Трєбник благословень* (італ.), Рим 1930, с. 22 і 24.

⁷² Мінь, *Гр. Патр.*, т. 155, кол. 103-104.

⁷³ Арх. Іннокентій, *Постриженіє въ монашество* (моск.), Вильна 1899, с. 36-88. Найстарший літургійний пам'ятник з VIII ст., т. зв. “*Барберинський Кодекс*” (тепер у Ватиканській Бібліотеці) має тільки *один обряд* (чин) чернечої професії. Див. Гоар, *Евхологіон*. Грац (фотостат з 1730 вид.) 1960, с. 393, чис. 1.

настоятель звертався до кандидата з таким питанням: “По що ти прийшов, брате, приступивши до св. вітваря і цієї святої дружини?”

Кандидат: Бажаю чернечого життя, Всечесний Отче!

Настоятель: Істинно, добре і благе діло вибрав ти собі, аби тільки довершити його. Бо ж добрі діла можна набути тільки трудом, а довершити їх можна лише жертвою. Чи ти свідомо і добровільно приступаєш до Господа?

Кандидат: Так, по милості Божій, Всечесний Отче!

Настоятель: Чи не через якусь конечність або заподіяне тобі насилля?

Кандидат: Ні, Всечесний Отче!

Настоятель: Чи перебуватимеш у монастирі й чернечому подвизі аж до останнього твого віддиху?

Кандидат: Так, по милості Божій, Всечесний Отче!

Настоятель: Чи берегтимеш себе у дівстві, тверезості й побожності?

Кандидат: Так, по милості Божій, Всечесний Отче!

Настоятель: Чи зберігатимеш до самої смерти послух настоятелеві й усій братії у Христі?

Кандидат: Так, по милості Божій, Всечесний Отче!

Настоятель: Чи задля Царства Небесного терпітимеш усяке горе і нужду чернечого життя?

Кандидат: Так, по милості Божій, Всечесний Отче!

Після цього вступного діалогу, настоятель звертав увагу кандидата на труднощі, обов'язки й обітничі чернечого життя, про що йдеться у восьмому *Ширшому Правилі* св. Василя:

“Гляди сину, що прирік ти нашому Владиці при невидимих Ангелах Його. Вони собі записують твої приречення, на підставі яких ти будеш суджений у день другого приходу Господа нашого Ісуса Христа.

Тож ставлю тобі перед очі вимоги досконалого життя, що є образом життя Господнього, і пригадую тобі, що треба робити, а від чого оберігатися, бо ти, сину, заявив, що приступаєш до Господа, щоб йому служити.

Якщо ти на правду постановив стати ченцем, то передусім очисти себе від усякого тілесного і духовного осквернення, щоб усяке діло ти сповняв побожно і в страхі Господньому. Набувай покору, бо через неї станеш наслідником вічних благ. Відкидай геть від себе гордість світського життя; будь усім послухний. Не нарікай у трудах, будь терпеливий на молитві, не лілуйся під час нічних чувань, не упадай на дусі у спокусах, у постах, пам'ятаючи про те, що молитвою і постом нам треба приподобатися Богові.

У недугах не знемагай; розпізнавай думки, що походять від злого, бо ворог твого спасення безупину пригадуватиме тобі минуле твоє життя і старатиметься збудити в тобі відразу до суворого життя. Коли ти вже вступив на

дорогу, що веде до Царства Небесного, не оглядайся за тим, що лишив за собою, бо інакше не дійдеш до мети.

Нічого не став понад Бога. Не люби ні свого батька, ані когось із свояків, ні себе, ні світу, ні якогось задоволення чи слави понад Бога. Не втікай від убогства, від суворого життя, від погорди у людей, від усяких труднощів, бо інакше не зможеш наслідувати Христа. Радше мрій про ті блага, на які уповали угодники Божі. Пригадуй собі перших мучеників і святих, які своєю кров'ю і смертю, тяжкою працею і потом їх собі здобували. Будь здержливий і, як вірний воїн Христа, витривалий. Господь наш Ісус Христос, будучи багатим на милосердя, задля нас зубожів, щоб у Його Царстві ми збагатились, тож треба нам Його наслідувати, задля Нього усе перетерпіти, завжди як удень, так і вночі сповняти Його заповіді.

Сам же Господь сказав: *Коли хтось хоче йти за Мною, нехай зречеться себе самого, візьме хрест свій і йде за Мною!* (Мт. 16:24). Це означає, що нам треба бути готовими сповняти Його заповіді аж до смерті. Мусиш бути готовим до голоду, спраги, наготи, мусиш терпеливо зносити кривду, очорнення і погорду; тебе будуть також ганити і всіляко тобі перешкоджати в побожному житті. Якщо ти все те перетерпиш, тоді й до тебе скаже Господь: "Радуйся, бо твоя нагорода велика у небі!"

Потім *настоятель* ставив останнє питання: "Чи прирікаєш те все з Божою поміччю, зне-

сти і витримати у своїх приреченнях аж до смерти?”⁷⁴

Кандидат: Так, по милості Божій, Всечесний Отче!

2) ПОСТРИЖЕННЯ – це друга складова частина чернечих приречень, *духовна печать*, урядове підтвердження посвяти, яку кандидат пообіцяв Богові своїм життям у монастирі. Стрижучи хрестовидно волосся на голові кандидата, настоятель каже:

“Наш Брат Н. Н. постригає волосся на своїй голові в ім’я Отця, і Сина, і Святого Духа. Тож молімся за нього, кажучи: Господи, помилуй!”

Постриження ченців таке давнє, як давнє саме чернецтво. У грецькому світі чоловіки плекали на голові волосся: воно було ознакою шляхетства і визнання. Невільникам, робітникам і простолюддю не вільно було плекати волосся, тому стриження волосся означало пониження і погорду. Тому ченці стригли собі волосся, виявляючи тим “погорду світу”. Наприклад, про імператора Юліяна Відступника († 363 р.) читаємо, що він, удаючи аскета-ченця, “обстриг свою голову до гола”⁷⁵.

Хоч св. Василій у своїх писаннях не згадує про постриження ченців, однак із загальної практики IV ст. можемо впевнено зробити висновок, що він теж практикував обряд постриження як складову частину чернечих приречень⁷⁶.

⁷⁴ ШПр. 8, АТВ, с. 161-164.

⁷⁵ Сократ, *Іст. Церк.*, III, 1, с. 76.

⁷⁶ Див. Пужол, цит. тв., с. 313.

3) ОБЛЕЧИНИ, зодягнення кандидата у чернечу рясу, від самих початків монашества були суттєвою частиною чернечих приречень. Про них виразно каже св. Василій Великий:

“Будемо мати всі однакову одягу, по якій, неначе за якоюсь окремішньою відзнакою, можна буде пізнати християнина (ченця). Спільна мета життя вказує на єдність середників. Чернеча одяга, відмінна від одягу світських людей, є корисна тому, що стала для ченців *свідоцтвом обіту* жити по-Божому, а зустрічні будуть вимагати від них справді чернечого життя.

Не однакова міра пристойности для світських людей і для тих, що посвятилися життю досконалому. Тому, наприклад, ніхто не дивується, коли якийсь, неосвічений чоловік б'ється, лається, сидить допізна у корчмі тощо. Але коли той, що визнає досконалість і святість життя, щось невелике занедбає із своїх обов'язків, тоді відразу усі це спостережуть, закидають це йому і повсдіяться, як написано: *Обернувшись, вас роздеруть!* (Мт. 7:6).

Отже, звичай носити монашу одягу для слабих є наче школою, яка здержує їх від злих діл навіть проти їхньої волі.

Тому як воїни мають свою одягу, а сенатори свою (кожен відповідно до свого стану і достоїнства), треба, щоб і християнин (чернець) мав свою відмінну одягу”⁷⁷.

⁷⁷ ШПр. 22, 2, АТВ, с. 183. Про символіку і рел. значення чернечої одяги див. основну працю Ф. Опенгайм, *Символіка і рел. значення чернечої одяги у христ. старинності* (нім.), Мюнстер 1932.

Чин чернечих обітів звичайно завершувався облечинами, коли кандидат ставав “повноправним” ченцем і його зачисляли до братії. На знак прийняття до чернечої спільноти братія підходила до новооблеченого, обмінюючись *братнім поцілунком*.

На думку св. Василя, чернеча професія в очах св. Церкви і в совісті ченця була *вічною*, тобто зобов'язувала його жити в чернечому подвизі до кінця свого життя. На цьому виразно наголошується аж у двох місцях наведених вище приречень⁷⁸.

У часах св. Василя багато ченців і черниць, серед загального морального упадку християн, покидало монастир, а відтак одружувалися. Тим вони давали велике згіршення мирянам, головно ж поганам. Відгомін цього сумного явища знаходимо у словах св. Отця, в Другому *Ширшому Правилі*:

“Коли задумуюсь над усім тим, що бачу довкруги себе, то впадаю в якусь страшну задуму, страх огортає мене. Боюся і я стати для Христа сідом і докором, відпавши від Божої любови через свою легкодушність чи марні сподівання. Ворог нашого спасіння намагається усілякими оманами, передусім пожаданням світу, попровадити нас до забуття про нашого Благодателя, про нашу власну загибель”⁷⁹.

⁷⁸ Чин монашого приречення ми відтворили на основі обряду, який подає Гоар, *цит. тв.*, с. 382-388. Див. Робінзон, *цит. тв.*, с. 24-60; де Местер, *цит. тв.*, с. 15-26, 32-63.

⁷⁹ ШПр. 2, 4, АТВ, с. 151-152.

Св. Василій наполягає на постійності чернечих приречень “аж до смерти”, бо для нього “послух не має іншої межі”⁸⁰. Тому він вчить щоб докладно випробовувати кандидатів у їхніх постановах: “Треба випробувати їхнє рішення і витривалість довгими і тяжкими трудами. Коли ж знайдемо в них постійність, то сміло можемо їх прийняти. Інакше треба їх відпустити, доки ще не пристали до нас, щоб не принесли монастиреві якоїсь шкоди”⁸¹.

Св. Василій домагається також, щоб кандидати складали чернечі приречення при свідках, щоб мати доказ складення обітів і могли визвати ченців-апостатів на церковний суд⁸². Аби припинити легкодушне відступство ченців, св. Отець старався впровадити до чернечої професії *поняття обіту*. До обов’язку “обітниці” він бажав долучити ще й обов’язок чернечої “присяги”⁸³. Таке “приречення під присягою” існувало вже у церковному правопорядку для дівиць, а саме *обіт дівства*, тож св. Василій бажав впровадити його і для своїх ченців:

“Ми не признаємо приречень мужчин, – каже святий, – хіба що вони приступили до чернечої спільноти і, як нам виглядає, зобов’язалися, бодай приватно, жити в безженнім стані. На нашу думку, годиться їх наперед за-

⁸⁰ КПр. 152, АТВ, с. 300.

⁸¹ ШПр. 10, 2, АТВ, с. 166.

⁸² ШПр. 15, 4, АТВ, с. 171.

⁸³ З висловів св. Василя: “Така моя думка”, “я не знаю”, “воно так виглядає”, “на мою думку” стосовно обіту дівства у *Кан. Листі 199*, канн. 18 і 19 можемо зробити висновок, що він змагав запровадити новий правопорядок, якого ще в тих часах не було.

питати⁸⁴, щоб вони дали ясне і виразне приречення (*дівства*). Тоді, якщо вони повернулись би до світського життя, їх можна буде карати тими самими покутами, що й чужоложників”⁸⁵.

Услід за професором Л. Кларком ми сміло можемо твердити, що початків *вічних обітів*, які загально тепер практикують майже всі чернечі згромадження, треба шукати в св. Василя Великого, хоч його науку не прийняли відразу, а спочатку навіть поборювали⁸⁶. Звідси нам легше зрозуміти, чому св. Василій наполягав тільки на обіті дівства, бо годі припустити, щоб у “*Чині чернечих приречень*” бракувало інших суттєвих частин, які ми описали вище⁸⁷.

⁸⁴ Св. Василій бажав, щоб у *Чині черн. приречень* було виразне питання: “Чи зберігатимеш себе в дівстві?”, тому ми його вставили за Гоаром.

⁸⁵ Див. *Кан. Лист 199*, кан. 19, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 719-720. Агапій-Никодим, *Педаліон*, с. 499-501 подає пояснення згаданого канону і робить висновок, що св. Василій вважав шлюб ченців неважним. Своїми приреченнями чернець віддає себе цілковито Богові. Якщо він уже не належить собі, а Богові, то він не може знов віддати себе цілковито подругові, бо він уже власність Божа.

⁸⁶ Кларк, *цит. тв.*, с. 83-85, 107-109.

⁸⁷ ШПР. 15, АТВ, с. 171.

ЧЕРНЕЧІ ЧЕСНОТИ І ЇХНЯ ПРАКТИКА

До благородної жінки, яка бажала вступити до монастиря, св. Василій писав так: “Вибрати собі спосіб життя згідно з Євангелієм може кожний, але зберегти в ньому все до подробиць і нічого не оминати з того, що в ньому написано можуть далеко не всі. Тобто, щоб вони послуговувались опанованою мовою і вивченим за вимогами Євангелія оком, щоб працювали лише з думкою приподобатися Богові, щоб вони ходили й використовували кожний член тіла так, як це наш Творець постановив на самому початку. До того слід ще додати скромність в одежі, обережність у розмові, поміркованість у їжі й усунення від себе зайвих речей, задовольняючись тільки конечним. Все це, коли говорити отак загально, виглядає малим. Однак, щоб це виконати, треба докласти великого труду, про що, без сумніву, кожен з нас знає з досвіду”¹.

З наведених слів бачимо, що св. Василій вповні розумів труднощі аскетичного життя. Тому він дуже наполягав на тому, щоб християни плекали євангельські чесноти, які помага-

¹ Лист 173, ВЛВ, с. 152.

ють “використовувати дари Божі по Божій заповіді”². Головні ж чесноти, якими повинен визначатися кожний досконалий християнин (чернець), є: *покора, любов до ближнього, поміркованість і терпеливість*. У цьому розділі ближче розглянемо ці чернечі чесноти, як їх розумів св. Василій.

1. ПОКОРА – ШЛЯХ ДО НЕБА

Свою бесіду “*Про покору*”³ св. Василій закінчує словами: “Дбай про покору. Люби її – і вона принесе тобі славу. Тим шляхом щасливо дійдеш до правдивої слави у Бога й Ангелів”.

Святий отець Церкви високо цинив чесноту покори і назвав її “чеснотою всіх чеснот”. У своїх писаннях він часто говорив про красу, користь і конечність покори в духовному житті. Однак найбільше він звеличив її у згаданій бесіді. Він вважає покору *правдивим наслідуванням Христа* і радить прикрасити нею свою душу кожному християнинові, а зокрема ченцеві. Ось головне в науці св. Василія про покору:

“Оскільки чоловік виявився постійним у бажанні Божої слави і, надіючись на щось буцімто більше, пішов за тим, чого не міг досягнути, він втратив і те, що міг мати. Відтоді єдиним

² Св. Василій подає таку дефініцію *чесноти*: “Добре використання Божих дарів по Божій заповіді”; знову ж – *зла*: “Противний Божому законіві ужиток того, що нам Бог дав для нашого добра”; див. ШПр. 2, 1, АТВ, с. 148.

³ Див. НВН, с. 213-223.

спасінням і найліпшим ліком на недугу, а водночас і поверненням до первісного стану, є звільнення від зарозумілості, тобто від того переконання, що людина сама себе може вкрити славою без того, щоб шукати її в Бога. Так людина виправить свою помилку, вилікує свою недугу і повернеться до святої заповіді, яку раніше покинула”.

Згадуючи про велич людини св. Василій навчає: “Ніхто розумний не буде гордитися ні своєю мудрістю, ні іншими згаданими речами. Навпаки, він слухатиметься перестороги блаженної Анни і пророка Єремії: *Хай не хвалиться мудрий мудрістю своєю, хай не хвалиться сильний силою своєю, хай не хвалиться багатий своїм багатством!* (Єр. 9:22).

Отже, якою є справжня хвальба і в чому людина велика? *Нехай хвалиться чоловік тим*, — каже пророк, — *що він розуміє і знає Мене, що Я — Господь!* (Єр. 9:23). Ось у чому велич людини! Це наша велич і слава, коли ми пізнаємо велич Божу, держимося її і шукаємо своєї слави у Господа Слави. Апостол мовить: *Хто хвалиться, нехай у Господі хвалиться* (I Кор. 1:31).

Тоді є та досконала і повна хвальба у Бога, коли чоловік не виноситься своєю справедливістю, а свідомий того, що він оправданий через свою віру у Христа. Тому й Павло хвалиться тим, що він погорджував своєю праведністю, шукаючи натомість її у Христа. А ціллю тієї праведности є пізнати Христа і *силу його воскресіння і участь в Його муках, уподібнюю-*

чись Йому у смерті, аби якось осягнути воскресіння з мертвих (Флп. 3:10-11).

Тут якраз проявляється всяка чванливість гордості. Нема чим хвалитися тобі, чоловіче, бо твоя надія і слава лише в тому, щоб ти умертвив усе те, що твоє, та шукав прийдешнього життя у Христі”.

Тому святий питає: “Чоловіче, чому виносишся, скажи мені, чому? Пізнай самого себе, ким ти є, ти – як Адам, прогнаний з раю; як Савло, якого покинув Дух Божий; як Ізраїль, що його відтяв Бог від самого кореня. Ти скажеш, що стоїш вірою. Тож і *не несися високо, а бійся!* (Рим. 11:20). Бо за ласкою йде суд, а Суддя слідкує за тим, як ти використовуєш ту ласку”⁴.

Св. Василій навчає у дусі Ісуса Христа, що тут, на землі, нам треба полюбити все те, що “*последне і найгірше*” та здобути собі покору малих дітей, якщо хочемо бути гідними Царства Небесного⁵. Нам треба уникати всякого вивищення⁶ і слави в людей⁷ та ніким “з тих малих” не погорджувати⁸. Василій Великий сам про себе говорить: “Я завжди стараюся, щоб мене не знали. Це роблю з більшою заповідливістю, ніж ті, що гоняться за людською славою і змагаються заблистіти”⁹. Коли хтось занадто нас хвалить і величає, – навчає

⁴ Усі вищі цитати – там же, с. 213, 216-217, 217-218.

⁵ МПр. 45, 1-2, АТВ, с. 74-75.

⁶ КПр. 216, АТВ, с. 325.

⁷ КПрр. 33, 34 і 36, АТВ, с. 250-251.

⁸ МПр. 57, АТВ, с. 86.

⁹ Лист 210, Мінь, Гр. Патр., т. 32, кол. 767-768.

св. Василій, – такого треба присікти, бо інакше в нас витвориться високе поняття про себе, що є початком гордості¹⁰.

Св. Василій далі навчає, що покору “набувають пам’яттю про заповідь Господа: *“Навчіться від Мене, бо Я лагідний і сумирний серцем”* (Мт. 11:29). Господь вчить своїм прикладом, часто і різними способами. Набувають покору сильною надією на Христову обітницю: *“Кожний, хто виноситься, буде принижений, а хто принижується, буде вивищений”* (Лк. 14:11). Набувають її ревним і постійним повторюванням актів покори, через застанову і вправу в кожному нашому ділі. Як це буває у всіх мистецтвах, покору можна здобути тільки трудом і постійним вправлянням у ній”¹¹.

Тому св. Василій пригадує: “Понижаймо себе, щоб ми були вивищені. Наслідуймо тим Христа Господа, що зійшов із неба на крайне пониження, щоб відтак знову піднятися на ту висоту, яка йому належить. Науку покори ми бачимо в усіх ділах нашого Господа – від коліски аж до гробу. Тільки після крайнього впокорення він остаточно заблистів славою, до якої допускає лиш друзів свого знеславлення.

Першими з них були блаженні його учні, що вбогі й нагі пішли по всьому світу. Вони пішли не в мудрості слова, ані в гурті послідовників, а самітні, немов ті опущені подорожні, які проходять сушу і море, а їх б’ють, каменують, переслідують і, врешті, убивають. Ось свідо-

¹⁰ МПр. 59, АТВ, с. 88-89.

¹¹ КПр. 198, АТВ, с. 319.

цтво наших Отців і самого Бога. Йдім їхніми слідами, щоб і нам з покори припала в уділі вічна слава – той досконалий і справжній дар Христа.

А як дійти до спасенної покори, відкинувши згубну надутість гордості? Треба постійно вправлятися в покорі і не занедбати жодної нагоди до неї, пам'ятаючи, що через покору ми не потерпимо і найменшої шкоди.

Наша душа пристосовується до наших занять. Вона формується відповідно до нашого поступовання. Тому нехай ваш зовнішній вигляд і одежа, хода і сидіння, харч, ліжка, помешкання й обстановка хати будуть достосовані до простоти. Подібно і ваша мова, спів, розмова з ближнім нехай будуть радше скромні, ніж пусті. В бесіді не послуговуйтеся софістичними викрутками чи надмірною солодкавістю, уникайте зарозумілості й отяжілости, в усьому держіться осторонь нездорової великості.

До приятелів будьте услужними, до хатньої прислуги – лагідними, супроти зухвалих – терпеливими, для покірних – людяними, а для нещасних – повними потіхи. Відвідайте тих, кого діткнув якийсь біль; ніколи ніким не погорджуйте. Будьте лагідними у розмові з іншими, погідними у відповідях, чемними і доступними для всіх. Ні самі не розповідайте про свої похвальні вчинки, ні інших не змушуйте до того. Не допускайте у своїй присутності негідних бесід, приховуйте наскільки можливо всі свої визначні дарування.

Навпаки, звинувачуйте себе у своїх гріхах, не чекайте, щоб інші їх вам витикали. Обвину-

вачуйте самі себе, щоб іти нам слідами того праведника, що вже на початку своєї бесіди обвинувачував сам себе. Старайтесь у тому бути подібними до Йова, який не соромився міської юрби, але явно визнав перед нею свій упадок.

Не будьте прикрими, коли даєте комусь нагану. Не картайте ні заскоро, ні з обуренням, бо це знак зарозумілості. Ані не винуйте інших через дрібнички, наче б ви самі були досконалими у праведності. Помагайте тим, що зійшли з правдивої дороги, піднесіть їх на душі, пильнуючи, як нагадує Апостол, щоб і собі не впасти у спокусу (Гал. 6:1).

Не збирайте собі слави в людей, як це роблять інші, пам'ятаючи Христові слова про тих, що добровільно висувають себе на показ людям і чинять добре тому, щоб вони їх хвалили: *Вони вже мають свою нагороду* (Мт. 6:2). Тому не завдавайте самі собі шкоди бажанням блистіти в людей. Якщо Бог є тим, що все докладно знає, то старайтесь про славу в Нього. Його ж нагорода царська!"¹²

Цю велику чесноту покори ченці повинні плекати "задля Христової заповіді" і "до перебільшення" вистерігатися всього того, що могло б бути хоч би тільки "привидом пустої слави"¹³. Кожен аскет повинен не тільки мати цю чесноту, а й визначатися нею.

Міра покори – послух. Св. Василій завжди тісно поєднував покору з послухом. Нагадуючи своїм ченцям, щоб вони завжди боролися

¹² Див. Гомілію "Про покору", 6, НВН, с. 220-222.

¹³ ШПр. 20, 1, АТВ, с. 178.

проти *гордості, пустої слави, себелюбства*, додає: “І проти *власної волі*”, вважаючи їх головними ворогами покори¹⁴. Тому він бажає, щоб кличем кожного ченця було: “*Усе на славу й уподобання Боже!*”

2. БРАТНЯ ЛЮБОВ – ХАРАКТЕРНА РИСА ЧЕНЦЯ

Первісні християни плекали між собою не тільки добровільне убозтво, а й геройську любов: *Громада вірних мала одне серце й одну душу* (Ді. 4:32). Св. Василій, наводячи цей приклад християнської громади в Єрусалимі своїм ченцям, мовить:

“У Діянні Апостолів про перших святих християн в одному місці сказано, що вони мали *одне серце й одну душу* (4:32); а в іншому, що *всі віруючі були вкупі й усе мали спільним* (2:44). З того виходить, що між ними не було найменшого поділу і ніхто з них не жив для власної волі. Усіма кермувала одна й та сама любов, а було їх п'ять тисяч і певне, що, по-людськи говорячи, не одне могло бути поміж ними перешкодою до єдності”¹⁵.

Св. Василій бажав, щоб подібна любов панувала і в його монастирях: “Треба, щоби всі взаємно любили один одного, як і людина з природи любить усі члени свого тіла і бажає

¹⁴ Пор. ШПрр. 29, 31 і 41 та КПрр. 33-36, 49-50 тощо, головнo ж КПрр. 298-299.

¹⁵ ШПр. 35, 3, АТВ, с. 197-198; пор. з гомілією “Під час голоду і посухи”, 8, НВН, с. 106.

всьому своєму тілові здоров'я, тому що терпіння одного члена тіла завдає болю цілому тілові.

А оскільки ченці повинні взаємно любити-ся одною мірою любови, тому в монастирі не повинно бути якоїсь окремої приязні чи зв'язків. Бо хто когось більше любить від інших, сам себе винуватить, що інших недобре любить. Отож особливіша любов повинна бути усунена з монастирів, так само як і згіршуючі сварні. Із сварки постає ворожнеча, а з окремої любови – підозріння і зависть. Всюди, де нема рівності, там виникає причина у покривджених до зависти і ненависти. Тому Христос казав наслідувати доброту того, хто *велить Своєму сонцю сходити на злих і на добрих* (Мт. 5:45). Отож, як Бог однаково дає світло всім, так і ті, що наслідують Бога, нехай на всіх розсівають проміння спільної і рівної любови.

Де нема любови, там напевно вкрадається ненависть. Бо, як каже св. Йоан: *Бог є любов* (I Йоан 4:16), то, зрозуміло, що диявол – ненависть. Тому, як той, що любить, має Бога в собі, так навпаки, хто ненавидить – живить у собі диявола.

Тому треба, щоб усі мали одну і ту саму любов”¹⁶.

Плекати любов до ближнього закликає заповідь Божа, яка неможлива без спільного співжиття: “Ніщо інше не є відповідніше нашій природі, – каже св. Василій, – як спільне життя, взаємна поміч і любов. Якщо Бог першим посіяв у нас насіння, то справедливо, що він ви-

¹⁶ 5 А.Б., АТВ, с. 136-137.

магає від нас плодів, кажучи: *Нову заповідь даю вам, щоб ви любили один одного!* (Йоан 13:34). А бажаючи нас заохотити сповняти цю заповідь, не домагається від нас якихось чудес чи надзвичайних знаків, лиш каже: *З того усі спізнають, що Мої ви учні, коли любов взаємну будете мати* (Йоан 13:35). І так мудро він посплітав ці заповіді, що добре діло для ближнього він сприймає, як собі вчинене: *Я голодував і ви дали Мені їсти, додаючи: Усе, що ви зробили одному з Моїх братів найменших, – ви Мені зробили* (Мт. 25:35, 40).

Тож через першу заповідь можна сповнити другу, а через другу – першу. Так з любови до Господа нам треба любити ближнього, бо *коли хтось Мене любить, то й слово Моє берегти-ме* (Йоан 14:23), – каже Господь. І далі: *Це Моя заповідь, щоб ви любили один одного, як Я вас полюбив*” (Йоан 15:12). І, навпаки, хто любить ближнього – любить Бога, бо він приймає ту любов на себе”¹⁷.

До спільного життя в монастирі св. Васи-лій пристосував теж науку про *містичне тіло*, вважаючи чернечу братію містичним тілом Христовим в мініатюрі: “Покликані до одної надії, ми всі є одне тіло, голова якого є Христос, а ми всі, взаємно собі, є члени. Якщо не будемо злучені любов’ю в одне у Святому Дусі, тоді кожен з нас буде вибирати собі свій власний спосіб життя, а не той, що Богу милий, тобто служіння спільним потребам. Якщо кожний буде йти за власною пристрастю і само-

¹⁷ ШПр. 3, 1-2, АТВ, с. 152-153.

любовством, як же тоді зможемо зберегти спільний зв'язок, любов, взаємну поміч; як же завоюємо послух для Христа, якщо будемо поділені і роз'єднані?"¹⁸

Тому ченці, якщо хочуть зберегти спільність життя, мусять бути об'єднані між собою любов'ю Христа, як члени одного тіла¹⁹.

Передусім закон любови вимагає, щоб кожен чернець докладно виконував доручене йому діло. "Апостол сказав: *Все нехай діється пристойно і докладно* (I Кор. 14:40). Думаю, що такий спосіб життя є пристойний і докладний, бо в ньому заховується порядок, який панує між членами тіла: один сповняє службу ока, інший – службу вуха, ще інший – руки тощо.

Якщо б поміж членами тіла порушилася рівновага, якби один член не сповняв свого обов'язку і не послужив іншому, так само було б і в спільноті. Кожне занедбання настоятеля чи підвладного приносить шкоду, подібно якби рука чи нога не слухали наказу ока.

Кожний на своєму місці повинен виявляти постійну ревність, щоб так сповнити слово Апостола: *В ревності не будьте ліниві!* (Рим. 12:11), тобто: ревні мають заслугу доброї волі, а недбалі, навпаки, заслуговують на прокляття, як каже пророк Єремія (48:10): *Проклятий, хто Господню справу виконує недбайливо!*²⁰

¹⁸ ШПр. 7, 2, АТВ, с. 159 *Лист 97, ВЛВ, с. 137-138.*

¹⁹ МПр. 70, 1, АТВ, с. 89; 5 А.Б., 1, АТВ, с. 135.

²⁰ ШПр. 24, АТВ, с. 184-185.

Братня любов – навчає св. Василій – повинна бути також *лагідна*: “Лягідністю називаємо вищий ступінь приязни, ніжне бажання і настрій того, що любить, стосовно улюбленого. Щоби братня любов не була зверхньою, а щирою і глибокою, сказано: *Для братньої нелицемірної любови любіть гаряче один одного щирим серцем*” (I Пт. 1:22), *тобто будьте супроти себе лагідні*²¹.

Братньою любов'ю нам треба наслідувати приклад Христа, що заповідав: *Любіть один одного, як Я вас полюбив! Ніхто неспроможен любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів своє життя віддає* (Йоан 15:12-13). Якщо ж навіть життя треба віддавати, то наскільки кінечнішим є виявляти свою зичливість у щоденних справах, не через людські обов'язки, але щоби приподобатися Богові, а братам бути на користь”²².

На питання ченців, як пізнати правдиву любов, св. Василій відповідає: “Любов має дві прикмети: смуток, коли улюбленому щось шкодить, і радість, коли щось приносить йому хосен. Тому щасливий той, хто сумує над грішником, бо той живе у страшній небезпеці, і тішиться над праведниками, бо їхня нагорода велика в небі. І Апостол каже те саме: *І як страждає один член, страждають усі з ним члени; і як один член у славі, радіють з ним усі члени* (I Кор. 12:26). А коли хтось не так робить, видно, що він не любить брата”²³.

²¹ КПр. 242, АТВ, с. 335-336.

²² КПр. 162, АТВ, с. 303.

²³ КПр. 175, АТВ, с. 309.

Щоб зберегти спокій і порозуміння в чернечій родині, монахи повинні дбайливо плекати між собою чесноту братньої любови. Однак найбільше мусить визначатися у ній настоятель, який по-батьківськи дбатиме про правдиве добро своїх духовних синів, щоб кожен чернець був “досконалим у Христі” (Кол. 1:28). Тому св. Василій звертається до настоятелів такими словами: “Якщо хтось із братів згрішить, бо настоятель не повчив його у законі Божому, або не поправляється, бо настоятель не навчив його способу поправи, то Бог домагатиметься крові упавшого з рук настоятеля, як каже Пророк”²⁴.

“Настоятель нехай не вивищується у своєму достоїнстві, щоб не відпав від благословення покори. Нехай знає, що дбати про спільноту означає служити їй. Той, хто прислуговує хворим, промиваючи їхні рани і прикладаючи до них відповідний лік, не повинен величатися своєю службою, а радше шукати у ній нагоди до покори, праці та трудів. Ще більше повинен працювати той, кому віддана під опіку ціла спільнота братів. Він осягне ціль свого призначення тільки тоді, коли сповнить правило: “Коли хто хоче бути першим, нехай буде з усіх останнім й усім слугою”²⁵.

Супроти своїх підлеглих, настоятель повинен бути лагідним і виrozumілим, однак не може потурати їхнім вадам. Як добрий лікар, він мусить рішуче, а то й гостро, направляти

²⁴ ШПр. 25, АТВ, с. 185-186.

²⁵ ШПр. 30, АТВ, с. 190.

непослушних, бо “виявляти занадту доброту для злих – це значить зраджувати правду, шкодити монастиреві та призвичаювати (ченців) до легковаження гріхів”²⁶.

Найвищим обов’язком настоятеля, який накладає на нього братня любов, є служити своїй братії високим прикладом побожного життя: “Настоятель повинен пам’ятати слова Апостола: *Будь зразком для вірних!* (I Тим. 4:12). Нехай його життя буде живим прикладом кожної Христової заповіді. Нехай своїм поведінням ніколи не дасть причини думати, що якоїсь заповіді годі виконати або що вона маловажна. Християнство є наслідуванням Ісуса Христа в Його людській природі за покликанням кожного. Ті, кому повірено провід над братією, повинні бути для слабших немов посередниками в наслідуванні Христа, як каже св. Павло: *Будьте моїми послідовниками, як і я – Христа!*”²⁷

На питання, як набути любов до ближнього, св. Василій відповідає: “Острахом переступити заповіді Господа, що сказав: *Хто не вірує в Сина, той життя не побачить, – гнів же Божий над таким перебуває* (Йоан 3:36); а також бажанням вічного життя: *Заповідь Його – життя вічне* (Йоан 12:50). А перша і головна заповідь – це любити Бога. Друга ж подібна до неї: *Люби ближнього твого, як себе самого* (Мт. 22:39), відтак бажанням стати подібним до Господа, Який сказав: *Нову заповідь даю вам, щоб*

²⁶ ШПр, 28, 1, АТВ, с. 188. Пор. до ШПрр. 50-51, АТВ, с. 214-215.

²⁷ ШПр. 43, 1, АТВ, с. 208-209.

ви любили один одного, як Я полюбив вас! (Йоан 13:34). Врешті, любов до ближнього зроджує і таке роздумування:

“Коли брат нам щось добре зробить, ми повинні його любити вже з вдячності, як це закладено в самій людській природі. Так навіть погани роблять, як каже Христос: *Коли ви любите тих, що вас люблять, яка вам заслуга? Таж і грішники люблять тих, що їх люблять* (Лк. 6:32). А коли ближній нам зле робить, то й тоді ми повинні його любити: не тільки ради заповіді, а й тому, що він (своїм злом) робить нам послугу, якщо ми віримо в Христові слова: *Блаженні ви, коли вас будуть зневажати, гонити та виговорювати всяке лихо на вас ради Мене. Радійте і веселіться, бо нагорода ваша велика на небі!*²⁸

Із сказаного можемо зробити висновок, що св. Василій був свято переконаний у конечності братньої любови в чернечих спільнотах, бо від неї залежала ревність духовного життя і гармонія між братією. Під надхненням Святого Духа ченці повинні плекати цю чесноту як головну умову спільного життя. Любов повинна оживляти всяку чернечу родину. Нею повинен визначатися не лише настоятель, а й кожен чернець-василіянин. Сам св. Отець посідав її вповні, тому він по сьогодні світить нам своїм високим прикладом правдивої братньої любови. св. Василій бажав, щоб чеснота братньої любови була *притаманною чеснотою*, головною характерною рисою кожного ченця²⁹.

²⁸ КПр. 163, АТВ, с. 303-304.

²⁹ ВВВ, с. 73-74.

3. ПОМІРКОВАНІСТЬ – ПРАВИЛО ЖИТТЯ

Своє навчання про поміркованість св. Василій побудував на словах св. апостола Павла: *Духом ходіте і тіла пожадливоростей не будете чинити, бо тіло пожадає проти духа, а дух проти тіла, вони суперечать одне одному* (Гал. 5:16-17); *Коли я хочу робити добро, зло мені накладається; мені бо милий за внутрішньою людиною закон Божий, але я бачу інший закон у моїх членах, який воює проти закону мого ума і підневолює мене до гріха, що в моїх членах* (Рим. 7:21-23).

Християнську аскезу св. Василій порівнює до духовної боротьби, яка постійно точиться у нашому серці, бо її зводить наша душа проти тіла, або тіло проти душі. Завданням християнина є не тільки скріпляти дух плеканням чеснот, а й ослаблювати нижчу свою природу умертвінням, щоб легше можна було підкорити тіло духові: “Хіба не знаєш, що на полі бою збройна поміч для одного – це перемога над іншим? Так само і той, хто йде за тілом, тим самим поборює дух; а хто стає на бік духа, поневолює тіло. Отже, коли хочеш скріпити дух, то забий своє тіло в кайдани постом!”³⁰

Оскільки тіло є осідком грішних пристрастей і причиною многих гріхів³¹, – монах не повинен догоджати своєму тілові, але уникати

³⁰ Перша гом. “Про піст”, 9, НВН, с. 19; пор. гом. “Уважай на себе”, 3, там же, с. 34-35.

³¹ КПр. 269, АТВ, с. 349.

всяких почуттєвих приємностей: “Часто бачимо, що світські люди стидаються простоти і старанно готують багато вишуканих страв, щоб прийняти гостя. Боюся, щоб той порок не закрався і до нас, чим ми могли б стягнути на себе слухний закид, що стидаємося убозтва, яке Христос благословить. Сором нам бігати і вишукувати страви, які не відповідають потребі, а самій тільки згубній гордості. І не лише сором, бо це противиться меті нашого життя, а й наносить нам велику шкоду. Святе Письмо ганить вигідне й розкішне життя, уживання дорогоцінних олійок і пиття дорогого процідженого вина (Амос 6:6); а вдовицю, через розкоші, називає мертвою ще за життя (І Тим. 5:6); багач же, через приємності цього життя, тратить рай (Лк. 16:22). Якщо ж життя розкошів є зле, якщо його треба уникати, то ми ніколи не сміємо служити розкошам, бо ж погане ніколи не може бути добрим”³².

Св. Василій навчає, щоб кожний християнин, зокрема чернець, старався “одуховити” своє тіло: “Не оглядайся на тіло, яке минає; дбай про душу: вона безсмертна. Всю свою увагу зверни на те, щоб ти умів обом дати те, що їм корисне: тілові – поживу й одержу, а душі – науку побожності, мудрий провід, вправу в чеснотах і усунення блудів. Не годуй надмірно своє тіло, не клопочися різноманітністю м’ясива. Гляди, щоб, піддавшись тілові, ти не витратив забагато сил на те, що гірше. Тут так, як на вазі, якщо більше обтяжиш одну тере-

³² ШПр. 20, 1, АТВ. с. 178.

зу, то облеглиши другу. Так само з тілом і душею. Коли тіло розкошує і добре годоване, то дух стає немічним і охлялим. Коли ж з душею все гаразд і вона, через вправу в доброму, підноситься до питомої собі висоти, тоді мусить ослабитися тіло”³³.

Перед тим, як св. Василій почав учити про конечність умертвіння, він його практикував сам на собі. За свідченням свого друга, він “піддержував своє тіло тільки найконечнішим. Його єдиною розкішшю було не мати і натяку на розкіш. Для нього взором були лелії і птиці, краса яких нештучна, а їжа невибаглива, за наукою Христа (Мт. 6:21), що для нас став людиною, аби збагатити нас Своїм Божеством. Були у св. Василя один хитон, одна верхня одежа, сон на голій землі, нічні чування, уникання лазень. Найсмачніша його їжа – це хліб і сіль, а до неї тверезий і невичерпний напій, що його постачає джерело”³⁴.

Причини, через які поміркованість і умертвіння є конечними для кожного християнина, св. Василій подав в одному із *Ширших Правил*: “До дарів Святого Духа Апостол зачисляє здержливість (Гал. 5:23); в іншому місці навчає, що наша служба стає непорочною через здержливість у трудах, у неспанні, у постах, у чистоті (II Кор. 6:5-6); у праці та втомі, в недосипаннях часто, у голоді та спразі, часто в постах (II Кор. 11:27); кожний змагун стримується від усього (I Кор. 9:25).

³³ Див. гом. “Уважай на себе”, 3, НВН, с. 35.

³⁴ ВВВ, с. 70-71.

“Нема нічого іншого, що б давало перемогу і панування над тілом, як здержливість. Вона є наче узда на пориви молодости і на людські пристрасті”³⁵.

Якщо поміркованість конечна для кожного християнина, то тим більше вона потрібна для ченця, “борця за святість”³⁶. Ось як висловлюється про це св. Отець: “Нам, що прямуємо до побожності, треба здержуватися від усього, в чому любуються пристрасні люди. А вправа у цій чесноті не стосується лише приємності в їжі, але поширюється на все, що може бути перешкодою у духовному поступі”³⁷.

Бажаючи пояснити, як він розуміє поняття “здержливості”, св. Василій каже: “Здержливістю ми називаємо не цілковиту відмову від поживи, бо це було б насильним нищенням свого життя. Здержливість – це відмова від приємностей, щоб подолати пристрасті та досягнути святість життя”³⁸.

Далі св. Отець навчає: “Здержливість – це усунення гріхів, приборкання пристрастей, умертвіння тіла у природних його порухах і пожаданнях, це початок духовного життя, це дорога досягнення вічних благ, це пригашування бажання розкошей.

Розкіш – це велика примана до злого. Вона схиляє людей до гріха; наче вудкою, тягне душу на смерть. Хто їй не піддається, хто су-

³⁵ ШПр. 16, 1, АТВ, с. 172.

³⁶ ШПр. 18, у АТВ., с. 175.

³⁷ ШПр. 16, 3, АТВ, с. 173.

³⁸ ШПр. 3, 2, АТВ, с. 173.

проти неї не м'який, як жінка, той здержливістю усуває від себе багато гріхів. Та якщо впаде бодай в один, він уже нездержливий. Подібно, як чоловік, хворіючи на одну недугу, вважається нездоровим.

Інші чесноти скриті, мало коли видимі зовні, однак здержливість помітна відразу. Атлета впізнаємо по сильних м'язах і здоровому вигляді; християнина ж – по тілі, висохлому від умертвіння і по лиці, блідому від здержливості. Так виглядає атлет Христових заповідей. Ворога він поконує слабкістю свого тіла, виявляючи силу духа в духовній боротьбі за святість життя: *Коли я немічний, тоді я міцний!* (II Кор. 12:10).

Досить побачити здержливого чоловіка, який ледве дотикається конечних речей. Він ненавидить усяку послугу своєму тілові, встає чимскоріше від трапези і спішить до праці. Думаю, що нема проповіді, яка могла би так глибоко вразити душу нездержливої і обжерливої людини, як одна тільки зустріч із здержливим чоловіком”³⁹.

Захоплений суворими умертвіннями єгипетських пустинників, св. Василій спочатку стримувався навіть від конечних речей. Не будучи загартованим в аскетичному подвизі, він скоро підірвав собі здоров'я. Так з власного досвіду він навчився, що в умертвінні треба дотримуватися поміркованості і поступати обережно, за правилом досвідченого подвижника. Тому він визначив для своїх ченців відповідну

³⁹ ШПр. 17, 2, АГВ. с. 174-175.

норму, за якою вони мали практикувати умертвіння свого тіла: “Відповідно до здоров’я, сили тіла і стану кожного зосібна можна визначити міру того, що кому вистачає. Тóму, хто тяжко працює, треба обильнішої і поживнішої страви; слабому – легшої і в меншій кількості, тобто всім треба відповідної, хоч і дешевої страви, яку легко можна було б дістати. В усьому повинна панувати старанність і гостинність, але в межах дійсної потреби. Все, чого нам треба і що нам вистачає – *стан середній*, тобто, без недостачі і без надміру в уживанні речей”⁴⁰.

Для св. Василя *заспокоєння конечної потреби* стало золотим правилом в уживанні дочасних речей. Однак і в конечних речах ченці не повинні шукати почуттєвих приємностей, бо “служити приємностям – це, попросту, з черева робити собі бога”. Щодо грішних пристрастей, які він називає “*згубою душі*”, св. Василій не знає ніякого компромісу, щодо них він непоступливий: “Тут лиш одна міра здержливості – *повне відречення* від усього, що веде до приємности”⁴¹.

Щоб заохотити своїх ченців до здержливості, св. Василій вказав на достоїнство і велич помірності: “Помірність – це знам’я чоловіка, який вмер з Христом і умертвив свої *земні члени* (Кол. 3:5). Помірність – це мати чистоти, підґрунтя здоров’я; вона приготує обильні жнива для Христа, усуваючи “турботи цього світу”, які лише “заглушують слово і воно не

⁴⁰ ШПр. 20, 3, АТВ, с. 180; пор. КПр. 70: “Мірою уживання є конечна потреба”, АТВ, с. 267.

⁴¹ Усі цитати вибрані з ШПр. 19, АТВ, с. 176-177.

приносьть плоду” (Мт. 13:22). Перед здержливістю навіть диявол втікає, бо Господь нас навчає, що його виганяють лише молитвою і постом⁴².

Св. Василій розрізняє зовнішнє і внутрішнє умертвіння. *Зовнішнє умертвіння*, яке він називає здержливістю – це розсудне і помірне використання кінечних до життя речей, таких як їжа, пиття, спання, одяга тощо. До всього цього св. Отець застосував одне загальне правило, оперте на вимоги самої природи: “Заспокоєння кінечної потреби кожного зосібна”. Щоби по монастирях не було ніяких крайностей чи дивацьких практик, він повірив настоятелям визначати, “що кому потрібно”⁴³.

Використовуючи дочасні речі “для заспокоєння потреби”, чернець повинен завжди уникати приємности, бо вона веде до розкоші, а розкіш – це велика примана до зла, що чинить нас “схильними до гріха”. Тому, навчає св. Отець, навіть у кінечних речах нам треба дотримуватись умертвіння, тобто не шукати приємностей і вигод тіла.

Внутрішнє умертвіння – це подолання наших пристрастей: гніву⁴⁴, зависти⁴⁵, змисловости⁴⁶, пустої слави⁴⁷, почуттєвості⁴⁸ тощо. Тут св. Василій не бачить ніяких меж, а радить

⁴² ШПр. 18, АТВ, с. 176.

⁴³ Пор. Ді. 2:45 і ШПр. 19, 1.

⁴⁴ Див. гом. “Проти тих, що гніваються”, НВН, с. 125-135.

⁴⁵ Див. гом. “Про заздрість”, там же, с. 136-144.

⁴⁶ Див. гом. “Проти пияків”, там же, с. 158-169.

⁴⁷ Див. гом. “Про покору”, там же, с. 213-223.

⁴⁸ Див. гом. “До слів Луки”, там же, с. 70-79.

боротися проти них рішуче до переможного кінця, намагаючись підкорити своє тіло розумові, просвіченому вірою. Він признає, що тільки той, “хто вищий над усі пристрасті, невразливий на різні приємності, зберігає силу волі та здержливість у кожному шкідливому порухові тіла, той правдивий посник, далекий від усякого гріха”⁴⁹.

4. ТЕРПЕЛИВІСТЬ – НАСТАНОВА ДО ЖИТТЯ

Поміркованість і умертвіння гартують ченця до духовної боротьби і терпеливого несення хреста⁵⁰. Кожний чернець своїм життям повинен виявляти “ревність і терпеливість аж до смерті”⁵¹, бо його життя – це життя “постійної боротьби”, “великих трудів і терпеливості у прикрощах”⁵².

Поки живемо на землі, доти нам доведеться зносити терпіння і злидні щоденного життя. Однак через терпіння багато людей бунтується проти Бога, оскаржує Його, що Він, мовляв, незаслужено зсилає на них ці терпіння. У своїй знаменитій бесіді “Бог не є спрчинником зла”⁵³ св. Василій показав, що не Бог, а ми своїми гріхами спрчиняємо собі зло, бо “початок і корінь гріха лежить у нас самих, у нашій свобідній волі”⁵⁴.

⁴⁹ ШПр. 17, 1, АТВ, с. 174.

⁵⁰ КПр. 2, АТВ, с. 238.

⁵¹ КПр. 69, АТВ, с. 267.

⁵² ШПр. 37, 1, АТВ, с. 199.

⁵³ Див. НВН, с. 109-124.

⁵⁴ Там же, с. 111. Про терпіння як кару – див. ШПр. 55, 4, АТВ, с. 219-220.

Справжнє зло людини – це не терпіння, а гріх, що веде її до загибелі вічної. Господь Бог, *Який не бажає смерти грішника, але щоб він навернувся і жив* (Єз. 33:11), у своєму великому милосерді зсилає на нас терпіння, бажаючи відвернути нас від гріха. Тим-то наші терпіння стають для нас ліком на наші гріхи. Св. Василій пояснює цю правду прикладом з реального життя:

“Якщо діти занедбають науку, а їхні вчителі чи виховники покарають їх різками, вони стають пильнішими і послухнішими їхнім наказам, хоч перед тим не хотіли їх навіть чути. Відчувши ж біль різок, вони насторожують свої вуха, щоб дані їм накази ліпше запам’ятати і сповнити. Так само діється з тими, що занедбують Божу науку і легковажать собі заповіді Бога”⁵⁵.

Інколи Бог допускає терпіння і на праведних, бо хоче випробувати їхню вірність і витривалість в доброму⁵⁶. Тлумачачи слова псалмопівця: *Він звільнив мене від усіх моїх скорбот* (Пс. 33:5), святий Василій каже: “Ціле життя праведника переповнене горем, бо тісні ворота і вузька дорога, що веде до неба (Мт. 7:14) і багато скорбот у праведних (Пс. 33:20). Тому й Апостол мовить: *Ми у труднощах* (II Кор. 4:8); і далі: *Через багато страждань нам треба увійти у Царство Боже* (Ді. 14:22). Бог увільняє праведників із скорбот не тим,

⁵⁵ У гом. “*На початок Припов.*”, Мінь, Гр. Патр., т. 31, кол. 383-384.

⁵⁶ Про терпіння як випробування, примір і лік – див. ШІр. 55, 4, АТВ, с. 220.

що позбавляє їх усяких терпінь, але тим, що дає їм потрібну терпеливість в їхніх злиднях. Якщо терпіння виробляє терпеливість, а терпеливість досвід (Рим. 5:3-4), то кожний, хто нехтує терпінням, нехтує теж і досвідом. Відомо, що нікого не вінчають вінком переможним без противника, так само нікого не назвуть досвідченим без терпіння. Тому ці слова: *Бог звільнив мене від усіх моїх скорбот* не треба розуміти так, що Бог більше не дозволить його спокушувати, але так, що разом із спокусою дасть змогу її знести”⁵⁷.

Св. Василій закликає кожного ченця практикувати чесноту терпеливості за прикладом Христа: “Убозтва нема чого стидатися тільки тому, що його не хочемо терпеливо зносити. Згадай про Господа, що *задля нас став бідним, будши багатим* (II Кор. 8:9). Коли хтось назвав тебе дурнем і невігласом, тоді згадай про ті образи, що їх жиди кидали на правдиву Премудрість: *Ти самарянин і навіжений!* (Йоан 8:48). Якщо ти злостишся, то своєю поведінкою підтверджуєш те, що тобі закидають. Бо чи ж є що нерозумніше від злоти? Коли ж ти спокійний, тоді завстиджуєш того, хто тебе образив і на ділі показуєш свій розум. Вдарив тебе хто в лице? І Господа теж. Опльовано тебе? І нашого Господа так само. Він *обличчя Свого не відвертав від плювків та глузування* (Іс. 50:6). Очорнено тебе? Суддю нашого також. Подерли на тобі одержу? І з Господа здерли багряницю і розді-

⁵⁷ Див. Гом. на Пс. 33, Мінь, Гр. Патр., т. 29, кол. 359-360.

лили між собою його одіж. Тебе ще, згадай, не засудили на смерть, не прибили до хреста. Багато чого тобі ще бракує, щоб ти міг до Христа уподібнитися.

Візьми собі глибоко до серця усі ці правди, щоб так придушити в собі зростаюче обурення. Таке наставлення душі спиняє усяке обурення, головню ж обурення нашого серця і приводить нас до спокою і рівноваги духа”⁵⁸.

Заохотою до терпеливості повинна бути для нас лагідність Божа і надія на вічну нагороду⁵⁹. Св. Василій гарно описав це в своєму листі “До Антіохійської Церкви”, яка багато страждала через т. зв. “мелетіївську схизму”⁶⁰: *Коли б то у мене крила, як у голубки, я полетів би (Пс. 55:6) до вас і так задовольнив би своє гаряче бажання вас відвідати. Однак мені тепер потрібні не тільки крила, а й ціле тіло, бо моє довгими хворобами дуже ослаблене і постійними трудами над міру виснажене. Але чиє ж серце може бути таким закам’янілим і без усякого співчуття і милосердя, щоб не чути тих стогонів, що доходять до наших вух з усіх сторін, наче той сумовитий хор, що заводять спільним наріканням і невиліковним горем ранило та прибиває нашу душу до землі, підкошуючи наші фізичні сили? Та Господь Бог знайде лік на це безмежне горе і в наших трудах дасть нам полегшення.*

⁵⁸ Гом. “Проти тих, що гніваються”, НВН, с. 130-131.

⁵⁹ КПр. 37, АТВ, с. 252.

⁶⁰ Див. Мурре-Томпсон, *Історія Католическої Церкви* (перекл. англ.), Сейнт Люїс 1946, т. II, с. 185-186.

Я бажаю, щоб ви мали таку саму розраду і, заохочені сильною надією утіхи, могли зносити свої скорботи терпеливо. Можливо, своїм терпінням ми сплачуємо свій борг за гріхи. Тоді наші рани збережуть нас перед грядучим гнівом Божим. Також можливо, що Бог такими допустами хоче випробувати нашу святість. Тоді Справедливий Суддя не дозволить спокушати нас понад наші сили, але дасть нам у нагороду за знесені вже терпіння вінок терпеливості і надії.

Отож не знеохочуймося боротися за нашу праведність, ані не покидаймо з безнадійности доконаних уже трудів. Пам'ятаймо, що сила духу виявляється не в самій тільки відважності, ані в короткотривалих зусиллях. Бог, випробовуючи наші серця хоче, щоб ми досягнули вінок праведности постійною і тривалою пробою. Тому нехай не тривожиться ваше серце, а сила вашої віри у Христа нехай буде непохитною, бо швидко прийде Помічник, прийде, не забариться!

Хоч горе за горем захлинає нас, надіймося без надії. Ще трошки! Ще трошки! Святий Дух уміє потішити Своїх дітей прийдешніми обітницями. Після горя приходить надія; а те, чого ми надіємося, уже недалеко. Бо хоч би нам довелося терпіти ціле наше життя, то що з того? Наше земне життя – це тільки коротка мить порівняно з життям вічним, яке ми своєю надією вже маємо”⁶¹.

⁶¹ *Лист 140, 1, Мінь, Гр. Патр.*, т. 32, кол. 585-588.

Св. Василій у своїй бесіді “Про подяку” так виклав значення віри у наших терпіннях: “Якщо будемо кермуватися правдами віри, тоді ані передчасні смерті, ані інші нещастя не будуть непокоїти нас.

Коли нам випаде щось прикре, не даймо вивести себе із рівноваги. Більше того, ми мусимо бути готовими до цього. Ми повинні полегшувати собі тяжке становище надією на майбутнє. Як ті, що мають слабкі очі, відвертають свій зір від яскравих предметів і дивляться на зелень і квіти, так і душа не повинна перейматися лише сумними речами та своїми злиднями, а зноситись натомість до правдивих благ.

Коли ти завжди пам’ятаєш про Бога і надія на нагороду осолоджує твої життєві прикрощі, тоді ти зможеш “завжди радуватися”. Може, хтось применшив твою славу? Тоді згадай про славу, що чекає тебе в небі за твою терпеливість. Скривдили тебе? Споглянь на небесні багатства і той скарб, який ти собі зложив своїми добрими ділами. Прогнали тебе з батьківщини? Небесний Єрусалим – ось правдива твоя Батьківщина. Ти втратив дитину? Зате маєш Ангелів, з якими вічно будеш ликувати довкруги Божого трону і вічно радіти.

Якщо так порівняєш теперішні злидні з майбутніми благами, тоді збережеш свою душу від смутку й журби”⁶².

Щоб не зламатись у своїх терпіннях, св. Василій радить порівнювати свої скорботи зі скор-

⁶² Див. *НВН*, с. 52-54.

ботами інших людей, які далеко більше від нас страждають: “Окремо взяте терпіння видаватиметься тобі нестерпним, але якщо порівняти його з терпіннями інших людей, то зачерпнеш з цього розраду в своєму горі”⁶³.

Кожний чернець потребує великої терпеливості як для того, щоб мужньо нести свій хрест, так і для того, щоб ревно сповняти Божі заповіді. Терпеливістю чернець повинен так загартувати свій дух, щоб, незважаючи на жодні труднощі, завжди сповняти євангельський закон. Тому він мусить виплекати в своєму серці “гаряче, глибоке, сильне й незмінне бажання угодити Богові”⁶⁴ й мати “тверду надію на Бога”⁶⁵.

Щоб виплекати в собі цю незламну волю, чернець повинен пам’ятати, що Сам Господь Ісус Христос був послухний Своєму Отцеві аж до смерті (Флп. 2:8); повинен бути переконаним про силу заповіді, яка є вічним життям, як написано (Йоан 12:50); і врешті, йому треба вірити слову Господа: *Хто хоче спасти свою душу, той її погубить; а хто погубить свою душу Мене ради та Євангелії, той її спасе* (Мр. 8:35). Це й пригадує нам св. Василій⁶⁶.

Терпеливість і витривалість потрібні теж у ділах милосердя. Зазвичай, різними труднощами і спокусами диявол намагається відтягнути нас від добрих діл: “Добрі діла сповняємо

⁶³ Див. *Лист 6, 2, ВЛВ*, с. 31.

⁶⁴ КПр. 157, *АТВ*, с. 302.

⁶⁵ КПр. 270, *АТВ*, с. 349.

⁶⁶ КПр. 199, *АТВ*, с. 319.

або душею, або тілом. Діянням душі сатана ніяк не може перешкодити. Тілесним же діянням Бог дозволяє йому перешкоджати – для досвіду чи упокорення людини, щоб виявилася її витривалість в доброму наміренні і в ревності добрих діл або у терпеливості, щоб, натерпівшись стільки від диявола, не відступила від побожності і від Бога”⁶⁷.

Та найбільше терпеливості потрібно християнинові в суспільному житті, у співжитті з іншими людьми. Св. Василій вчить завжди проганяти зі свого серця гнів, бо “лише так зможемо з коренем вирвати всі ті пороки, які йдуть у парі з ним. Зневажив хто тебе – ти ж його благослови, вдарив тебе – стерпи; плює на тебе і нехтує тобою – пригадай собі, що ти попіл і земля, до якої повернешся. Хто так озброїться, той і найбільші зневаги легко знесе, бо вважатиме їх за правдиві. Тим унеможливить ворогові помсту, а сам собі споготовить світлий вінок терпеливості, а злість інших використає для свого поступу в побожності. Тому коли знаходить на нас спокуса гніву на когось, застановімся, що ліпше: через терпеливість наблизитися до Бога чи через гнів перейти на бік противника (диявола)?”⁶⁸

Св. Василя також тяжко очорнювали, несправедливо осуджували, ненавиділи, злобно заздрили йому, а то й переслідували, як він

⁶⁷ КПр. 275, АТВ, с. 352.

⁶⁸ Див. гом. “Проти тих, що гніваються”, 3-4, НВН, с. 128; пор. до Гом. на Пс. 61, 1, Мінь, Гр. Патр., т. 29, кол. 470-471: “Через терпеливість заспокоюємо душевний гнів і, використавши всяку гордість, набуваємо покору”.

скаржитися: “Одні злидні щойно скінчилися, а вже інші прийшли, а ще інші чекають на нас”⁶⁹. Тому він просить свого друга: “Молися ревно, щоб ми через лихо чи хвилювання не втратили рівноваги розсудку, але щоб завжди належно дякували Богові та щоб не було зараховано нас поміж злих слуг. Бо ми, хоч і вдячні своєму Благодателю (Богові), однак не коримося тому, чого Він навчає нас отими нещастями”⁷⁰.

Тут характерним є лист св. Василя до ченців, яким аріяни заподіяли багато лиха: “Коли я почув про випробування, які спричинили вам вороги Божі, подумав собі, про що вважаю корисним повідомити і вас.

В часах, які вважаємо мирними, ви здобули собі щастя, приготоване для тих, що терплять переслідування за ім'я Христа. Боротьба з одноплемінниками, на мою думку, прикріша, бо перед явними ворогами легше боронитися. А нам, що живемо в спільності з іншими, треба наражатися на всяку несправедливість, чого саме ви зазнали на собі.

Наших батьків теж переслідували. Їхнє майно також грабували, дома руйнували, їх самих проганяли, однак робили це ідолопоклонники, ті, що явно воювали проти Христа. Ті ж напасники, що появились тепер, ненавидять нас не менше від тамтих. Тільки вони для обману багатьох призивають ім'я Христове, щоб переслідувані не мали навіть потіхи з

⁶⁹ Див. *Лист 123, ВЛВ*, с. 146.

⁷⁰ *Там же*, с. 147.

визнання своєї віри. Хоч чимало людей усвідомлюють, що нам чинять кривду, все ж таки смерти, перенесеної за правду, вони не визнають за мучеництво. Тому я свято переконаний, що в справедливого Судді вам приготована більша нагорода, ніж давнім мученикам. Бо ці і від людей дістали однозгідне визнання, і від Бога також очікували нагороди. А ви, хоч ваші подвиги не менше світлі, не втішаєтеся у людей такими почеснями, як тамті. Тому зовсім слушно для вас приготована у грядучому віці велика нагорода за труди, які ви взяли на себе заради Бога.

Отож закликаємо вас: не падайте духом в утисках, а обновляйтеся у любові до Бога і зростаєте день-у-день у ревності, знаючи, що між вами має зберегтися та рештка праведних, яких знайде Господь, коли знов прийде на землю. І хоч би навіть повиганяли з церков єпископів, хай це не захитає вас. Хоч би постали із самого клиру зрадники, то й те хай не ослаблює вашого довір'я до Бога. Бо не титули є тим, що вас спасає, а виконання обов'язків і справжня любов до нашого Творця.

Пам'ятайте, що проти нашого Господа Ісуса Христа теж сплітали підступи архиереї, закончителі і старшина. А тих, що щирим серцем прийняли Його слово, знайшлося небагато в народі. Тому численність натовпу людей нехай не лякає вас. Підбурений люд, наче ті морські хвилі, якими вітер кидає сюди-туди. Хоч би тільки один мав спастися, як Лот у Содомі, він мусить зберегти правий суд і непо-

хитно уповати на Христа, бо не покине Господь праведників Своїх”⁷¹.

Св. Василій навчає, що “взяти свій хрест — значить бути готовим на смерть за Ісуса, умертвляти тіло з усіма його пристрастями, терпіти різні небезпеки за ім’я Христа і не мати жодного прив’язання до дочасного життя”⁷². Тільки тоді християнин зможе “звестися понад терпіння”, виявиться “вищим за них”⁷³. Тільки тоді можна виконати слово Апостола: *Не дозволяй, щоб зло тебе перемогло, але перемагай зло добром!*⁷⁴

Зібравши воедино всю науку св. Василія про чернечі чесноти, бачимо, що в його аскезі головна чеснота — це *покора*. Покора через любов до ближнього і поміркованість веде подвижника до чесноти терпеливості, без якої неможливо собі уявити спільне життя. Цей зв’язок між згаданими чеснотами можемо теж побачити і зворотнього боку: терпеливість через поміркованість і братню любов, веде кожного ченця до правдивої покори, що і є “наслідуванням Христа”. Ось вся наука св. Василія про практикування чернечих чеснот.

⁷¹ Лист 257, ВЛВ, с. 188-189.

⁷² ШПр. 6, 1, АТВ, с. 157.

⁷³ Лист 101, Мінь, Гр. Патр., т. 32, кол. 507-508.

⁷⁴ Див. КПр. 226, АТВ, с. 329.

Розділ VI

ЗМІСТ ЧЕРНЕЧОГО ЖИТТЯ

Від самого початку чернечого подвигу молитва і праця сповняли життя подвижників. Не інакше і з аскезою св. Василя, який каже: “Аскеза побожності годує душу побожними думками. Бо що ж є щасливіше від наслідування на землі ангельських хорів: раннім ранком спішити на молитву, гимнами і піснями величати Творця? А коли сонце ясніше засвітить, братися до праці, якій завжди товаришує молитва, і піснями, наче сіллю, заправляти свої заняття?”¹

Тому коротко розглянемо, значення молитви і праці в аскетичній науці св. Отця.

1. ЧЕРНЕЦЬ – ЛЮДИНА НЕБА (МОЛИТВА)

“Постійно пам'ятати про Бога, – каже св. Василій, – це побожно, і для душі, яка любить Бога, це не тяжко”². Життя ченця повинно бути постійною молитвою, бо молитва – це діяльний вияв нашої любови до Бога. Тому

¹ Див. *Лист 2, 2, ВЛВ*, с. 21.

² Гом. “*Про віру*”. 1, *НВН*, с. 170.

пам'ять про Бога повинна сповнити аскета і перетворити його життя у безперервну молитву³, як навчає Апостол: *Моліться без перерви!* (І Сол. 5:17). Та послухаймо слів св. Василія:

“Сила молитви – у почуваннях душі і в діяннях чеснот цілого нашого життя. Св. Павло каже: *Чи ви їсте, чи п'єте, чи що-небудь робите, усе робіть на славу Божу!* (І Кор. 10:31).

Коли сідаєш до столу – молися. Коли береш хліб – дякуй Подателю. Коли скріпляєш немічне тіло своє вином, тоді думай про Того, що дає тобі його для розвеселення і підкріплення у немочах. І хоч минув час поживи, однак пам'ять про Благодателя нехай не минає. Коли одягаєшся, дякуй Тому, Хто дав тобі одягу. Як минув уже день, дякуй Господеві, що дав нам сонце в часі дня для праці, а вночі – місяць на освічення й на інші життєві потреби.

Ніч також спонукує нас до молитви. Коли поглянеш на небо і узриш красу зір, тоді молися Господеві всього видимого світу, великому Творцеві цілого всесвіту, що все сотворив Своєю премудрістю. Коли ж усе живе творіння потонуло в нічному сні, тоді знову молися до Того, що дав нам спочинок після праці і сповнює нас у сні новими силами.

Хай ніч не служить тобі тільки для самого сну. Не дозволь, щоб половина твого життя пішла на марний сон, але поділи нічний час на спання і молитву. Більше того, навіть саме спання має бути для тебе вправою побожнос-

³ Пор. ШПрр. 37 і 38, АТВ, с. 199-203.

ти, бо привиди під час сну – це здебільшого відгуки наших щоденних турбот. Тому яке наше життя, такі будуть і сни.

Так ти зможеш безперестанку молитися, бо не обмежиш своєї молитви самими тільки словами й часом дня, завжди будеш злучений з Богом і тим усе твоє життя стане постійною, безперервною молитвою!”⁴

У своїх *Аскетичних Творах* св. Василій говорить про два різновиди молитви: про умову й усну.

а) *Умова молитва* (роздумування, контемпляція) – це піднесення думки розуму до Бога і того, що Боже. Християнин, передусім чернець, не сміє дозволити, щоб щось земне “відірвало його від пам’яті про Бога”⁵.

Св. Василій не подав способу умової молитви, однак описав умови, які впроваджують аскета до “гарної молитви” (контемпляції), тобто *очищення серця*⁶ і *зібрання духа*⁷.

Пам’ятаючи слова Ісуса, що тільки *чисті серцем побачать Бога* (Мт. 5:8), св. Василій вважає “очищення серця” головною умовою молитви і взагалі духовного життя. Чистота серця, згідно з вченням грецької філософії, була кінцевою умовою правдивого пізнання й оглядання Божих речей. Тож філософія узгоджувалась із засадами Святого Письма і була на руку св. Отцеві Церкви.

⁴ Гом. “На честь мучениці Юліти”, 3-4, НВН, с. 58-59.

⁵ Див. Лист 22, 1, ВЛВ, с. 41.

⁶ Див. Лист 2, 2, ВЛВ, с. 21.

⁷ ШПр. 5, 2, АТВ, с. 154.

Св. Василій навчає: “Бога пізнаємо через просвічення Святого Духа, Який очищеному окові (уму) освічує Божі речі, наче сонце, відслонюючи йому образ невидимого Бога. Своєю ласкою Святий Дух підносить також і наше серце до Бога, слабких піддержує, наче сильною рукою, а тих, що поступають на дорозі святости він удосконалює. Святий Дух, просвічуючи Своєю ласкою очищених від плями гріха, одухотворює їх.

Як ясний предмет виблискує та відбиває ясність сонця, так і чисті серцем, просвічені Святим Духом, самі стають духовними і уділяють ту духовність іншим. До одухотвореного серця приходять дар розуміння тайн Божих, пізнання скритих таємниць, уділювання духовних дарів, небесне громадянство, участь в ангельському хорі, безконечна втіха, злука з Богом і, нарешті, уподібнення до Нього, тобто *убожествлення*, що й є завершенням християнської аскези”⁸.

Діяння Святого Духа в очищеному серці св. Василій порівнює до зору в здоровому оці. Пізнання Бога у запламленому гріхом серці неясне і притемнене, бо Святий Дух не просвічує тих, що відкинули від себе Його ласку⁹. Тому очищення серця є головною умовою пізнання й оглядання Бога.

“Приготування серця – це звільнення від усього, що походить з поганої звички. Як на воску годі щось написати, поки не стерти зна-

⁸ Див. “Про Св. Духа”, IX, 23, Мінь, Гр. Патр., т. 32, кол. 109-110.

⁹ Там же, кол. 179-182.

ків, які на ньому раніше були зроблені, так і в душу не вложити правд Божих, якщо не усунути тих упереджень, що постали в ній із привичаєння... Отож спокій є початком очищення душі”¹⁰.

Друга головна умова контемпляції – це *зосередження духа*¹¹. Очистивши своє серце від давніх звичок і почуттєвості, аскет повинен зосередити свою увагу на Богові і Божому, як напоумляє і св. Павло: *Думайте про горішне, а не про земне* (Кол. 3:2). Тому св. Василій закликає: “Пильнуймо, щоб наше серце не відпало від думки про Бога і не сплямило пам’яті про Божі чудеса мрійливістю про пусті речі. Держім у своїй пам’яті постійну і чисту думку про Бога, витиснену на наших дущах, наче якусь незгладиму печать. Так дійдемо до Божої любови, яка буде нас побуджувати до сповнювання заповідей Божих”¹².

Щоб заохотити ченців до постійної думки про Бога, св. Василій пригадує: “Що ж є чудесніше від Бога? Яка гадка миліша від гадки про Божу велич? Чи може бути в душі сильніше і глибше почування ніж те, яке Бог вкладає в очищену від усякого гріха душу, щоб вона істинно відчула ці слова: *Я з любови знемагаю* (П.п. 2:5)? Дійсно, годі висловити чи описати блиск Божої краси. Для очей тілесних ця краса недоступна, лише розум і душа можуть її осягти. Коли ця краса просвітлювала святих, то лишала в їхніх душах негаси-

¹⁰ Див. *Лист 2, 2, ВЛВ*, с. 21.

¹¹ КПр. 201 і 202, *АТВ*, с. 320.

¹² ШПр. 5, 2, *АТВ*, с. 154-155.

ме бажання Бога. Кого діткнулась і наповнила Божа любов, той не міг уже жити без Бога. Переповнені жагою оглядання Божої краси, вони благали, щоб їхнє оглядання Бога тривало цілу вічність”¹³.

Так “пильним і довгим розважанням про велич Божої слави, знеслими гадками, безнастанною пам’яттю про Божі добродійства та глибоким, сильним і незмінним бажанням угодити Богові, наша душа стає спроможною виконати те слово: *Будеш любити Господа, Бога твого, всім серцем твоїм, усією душею твоєю, всією думкою твоєю й усією силою твоєю* (Мр. 12:30). Ось як треба служити Богові!”¹⁴

Чернець, скріплений розумовою молитвою, готовий сповняти усяку чесноту, бо чеснота стає для нього надзвичайно легкою¹⁵. Пам’ятаючи постійно про Бога, монах старатиметься у всьому приподобатися Богові, а Бог і Його закон будуть постійно перед його очима¹⁶. Так під впливом внутрішнього світла контемпляції усяке діяння християнина перетворюється у молитву¹⁷. А навіть уночі “душа, поглинута Божими правдами, очищена, думає про добрі та богоугодні речі, буде мати такі самі сни”¹⁸.

Такими й подібними поученнями св. Василій намагався показати цінність і важливість умової молитви в християнській аскезі. Через

¹³ ШПр. 2, 1, АТВ, с. 149.

¹⁴ КПр. 157, АТВ, с. 302.

¹⁵ Див. *Лист 2, 3, ВЛВ*, с. 22-23.

¹⁶ КПр. 21, АТВ, с. 246.

¹⁷ Див. вище зам. 4 і ШПр. 37, 3, АТВ, с. 201.

¹⁸ КПр. 22, АТВ, с. 246.

контемпляцію християнин очищує своє серце, заглиблюється в Божих думках і так, нарешті, знаходить у собі самого Бога. Душа тоді легко підноситься до оглядання Бога і постійно розпливається в Його безконечній любові. Така і тільки така молитва веде до ясного пізнання Бога і захоплення Його невимовною красою. Це насправду *“гарна молитва!”*

б) *Усна молитва* (хор, псалмодія) теж важна для подвижника, який за прикладом Ангелів славить своїми устами Бога. Спільна, хорова молитва живить і скріплює також спільне життя в монастирях та в християнських громадах.

У своєму листі до нео-кесарійців св. Василій пише: “Знайте, що наша слава – це монаші згуртування чоловіків і жінок, які своїм духом перебувають уже в небі. Вони розп’яли свої тіла разом зі своїми пристрастями і пожаданнями. Вони більше не журяться тим, що будуть їсти чи в що зодягнутися, бажаючи тільки одного: щоб без найменшого розсіяння, вдень і вночі, бути злученими з Богом на молитві. Їхні уста не переповідають людських наук, а безнастанно співають пісні своєму Богові, навіть тоді, коли працюють своїми руками”¹⁹.

Св. Василій навчає, що спільна молитва в хорі – це джерело правдивого пізнання Бога, скарбниця усіх чеснот і лік на людські пристрасті. Така молитва зав’язує між християнами приязнь, з’єднує порізнених між собою,

¹⁹ Див. *Лист 207. 2*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 761-762.

а ворогів примирює. Св. Отець називає хорову молитву “голосом Церкви”, що навіть із найзакаменілішого серця добуває сльози, “діянням Ангелів”, “перебуванням у небі”, “духовним кадилом”, “твором Святого Духа”²⁰. Тому він часто напоумлює своїх ченців охоче й радо братися за це “Боже діло”:

“Хоч треба безнастанно молитися і дякувати Богові, як і закон наказує, і природа, і наше життя потребує, проте не можна занедбувати години, окремо призначені на молитву в монастирі. Ми їх вибрали не без причини, бо кожна з них особливо нагадує нам якесь добродійство Боже.

Рано (на утрені) молимося, щоби перші порушення душі й розуму принести Богові в жертву і щоби першим нашим заняттям і почуванням була радість у Бозі, як написано: *Я згадав про Бога і повеселів.*

Не починаємо жодної роботи, поки не сповнімо того, що написано: *О Господи, удосвіта Ти голос мій почувеш, удосвіта буду молитися до Тебе й виглядати* (Пс. 5:4).

В третій годині знову стаємо на молитву, скликаючи братію, хоч кожний зайнятий своєю працею. Пригадуємо собі дар Святого Духа, що його Апостоли близько третьої години сподобилися одержати. Одним серцем і одними устами поклоняємося Святому Духові, щоб і нам стати достойними духовного освячення, тож просимо, щоб Дух Святий став провідником нашого життя і просвітив нас в усьому, що для нас

²⁰ Див. Гом. на Пс. 1. 1-2, там же, т. 29, кол. 209-214.

корисне, подібно до Давида: *Серце чисте створи мені, о Боже, і духа правого обнови в нутрі моєму. Не відкинь мене від лиця Твого і Духа Твого Святого не відійми від мене. Поверни мені радість спасіння Твого і духом владичним утверди мене!*" (Пс. 51:12-14). Після молитви знову вертаємося до праці.

Коли ж хтось є поза монастирем або працює далеко від спільноти, нехай на своєму місці сповняє те, що приписано, бо *де двоє або троє зібрані в Моє ім'я, там Я серед них* (Мт. 18:20).

Про те, що опівдні потрібно молитися, вчимося від святих, що мовлять: *Увечері й уранці і опівдні я квилитиму й стогнатиму, і Він голос мій почує* (Пс. 54:18). О дванадцятій годині відмовляємо Псалом 91, щоб бути вільними *від зарази, що нищить опівдні*.

Що в дев'ятій годині знову треба молитися — про це повчили нас Апостоли. В Діяннях читаємо, що Петро і Йоан ішли до святині на молитву *о дев'ятій годині* (Ді. 3:1).

Коли ж день закінчиться, треба подякувати Богові за все, що дав нам цього дня і за те, що ми доброго зробили. А з гріхів треба сповідатися, бо якщо ми, свідомо чи несвідомо, схибили ділом, словом або самою гадкою, за все це нам треба перепросити Бога в молитві. Дуже корисно застановлятися над своїми минулими прогрішеннями, щоб легше їх встеретися на будуче. Тому Давид каже: *Роздумуйте в серцях ваших, на ложах ваших* (Пс. 4:5).

І знов, коли настане ніч, треба просити в Бога невинного спочинку без злих снів. В той час конечно знову відмовити 91 Псалом.

Павло і Сила навчили нас, що також опівночі треба вставати на молитву. У Діяннях читаємо: *Павло та Сила опівночі молилися і співали Богу* (Ді. 16:25). А Псалмопівець каже: *Опівночі я встану Тебе прославляти – за Твої присуди справедливі* (Пс. 119:62).

Також треба випереджати ранню зорю і вставати на молитву, щоби день не застав нас сплячих у ліжку, бо написано: *Випереджую нічні сторожі, щоб розважати над глаголом Твоїм* (Пс. 119:148).

Хто постановив побожно жити на славу Божу, не повинен занедбати жодного з тих Часів. Думаю, що також корисно в призначених годинах впровадити в ті моління і псалмодію деяку різницю, бо коли все те саме багато разів повторювати, душа стає холодною, байдужою і розсіяною. Навпаки, під час зміни і різnorodності псалмодії і співу в кожную годину відновлюється молитовна ревність, а наша увага розбуджується”²¹.

Із сказаного бачимо, що св. Василій по Утрені згадує Перший Час²². Він впровадив також північне богослужіння, чим завершив круг щоденного Церковного Правил, який лишився в нашому обряді незмінним до сьогодні. Денний круг Церковного Правил обіймає такі відправи: *Утреня; Часи: Перший, Третій, Шостий і Дев’ятий; Вечірня; Повечір’я і Північна*. У своїй митрополії св. Василій запровадив

²¹ ШПр. 37, 3-5, АТВ, с. 201-202.

²² Св. Василій не згадує поіменно *Перший Час*, зате цитує Пс. 5, що співають на Першому Часі.

ще *Всеношне Богослужіння* перед великими празниками. На жаль, він не лишив нам докладного уставу поодиноких відправ, тільки згадує, що його вірні рецитують Псалми “на переміну” (тобто *антифонний спосіб* відмовляння Псалмів), а літургічні стихири співають на *два хори* (крилоси) також “на переміну”²³. Василій Великий суворо вимагав, щоб його ченці поважно відправляли Церковне Правило, заховуючи в поодиноких відправах “належний порядок”²⁴.

Св. Василій вважав, що спільна хорова молитва далеко успішніша і сильніша від приватної, тобто особистої молитви, в чому він покликається на обітницю Божественного Спасителя: *Де двоє або троє зібрані в моє ім'я, там я серед них* (Мт. 18:20). Ці слова Христові св. Василій²⁵, а після нього і інші отці застосовують до спільної, літургічної молитви.

Як для контемпляції, так і для псалмодії ченцям потрібна чистота серця²⁶ і зосередження духа²⁷, бо тільки тоді хорова молитва піддаватиме душі “ясну думку про Бога” і скріплюватиме у ній “приявність Бога”, через що християнин стає правдивим храмом Божим. Літургічна молитва у хорі розпалює в наших серцях любов до Бога, заохочує аскета до духовної

²³ Див. *Лист 207, 3*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 32, кол. 763-764.

²⁴ КПрр. 276 і 307, *АТВ*, с. 352-353, 367.

²⁵ Див. *Лист 97, ВЛВ*, с. 138.

²⁶ Див. *Гом. на Пс. 29, 3*, Мінь, *Гр. Патр.*, т. 29, кол. 311-312: “Тільки ті, що з чистого серця співають псалми і заховують ради Бога праведність, можуть за установленим порядком псалмами прославляти Бога”.

²⁷ КПрр. 278 і 279, *АТВ*, с. 354-355.

ревности і дає йому силу належно сповняти волю Божу²⁸.

Ось так розумова й усна молитва, тобто контемпляція і псалмодія роблять з ченця *мужа молитви* і постійно лучать його з Богом. У цій злуці душі з Богом, під подихом Святого Духа, удосконалюється і дозріває *любов*, яка є завершенням християнської аскези. У св. Василія чеснота любови завжди займає перше місце. До неї він завжди прямує як аскет, бо мета чернечого подвигу – досконала любов до Бога. Ту любов до Бога св. Отець називає “*першим і найбільшим благом*”²⁹, бо вона, за словами Апостола є *завершенням закону* (Рим. 13:10).

2. ЧЕРНЕЦЬ – ТВОРЕЦЬ ДОБРА (ПРАЦЯ)

Св. Василій наказує своїм ченцям пильно працювати³⁰, вважаючи працю одним із засобів особистого освячення подвижника:

Господь наш Ісус Христос сказав, що не хто-небудь, а тільки “робітник вартий утримання свого (Мт. 10:10); Апостол також велить кожному працювати своїми руками: *Добре, щоб він мав змогу дати тому, хто потребує* (Еф. 4:28). З того ясно бачимо, що треба нам старанно працювати.

²⁸ Див. Лист 2, 4, ВЛВ, с. 23.

²⁹ Див. Гом. “*На честь муч. Юліти*”, 7, НВН, с. 65.

³⁰ Пор. ШПр. 38, АТВ, с. 203.

Побожним життям не можна покривати своє лінивіство або втечу від праці. Навпаки. Чернецьке життя — це нагода до безперервної боротьби, обильних трудів і терпеливості в прикрощах. І ми мусимо мати відвагу колись сказати з Апостолом: *У праці та втомі, в недосипаннях часто, у голоді та спразі* (II Кор. 11:27).

А праця і спільне життя нам потрібні не лише для умертвіння тіла, а й для того, щоб любити ближнього, аби Бог через нас давав немічним братам те, що їм потрібне, за прикладом Апостола, який сказав: *У всьому я показав вам, що, працюючи, треба допомагати слабосильним* (Ді. 20:35).

Яким злом є лінивіство, не треба й згадувати, бо Апостол наказує, щоб той, хто не працює, хай і не їсть (II Сол. 3:10). Так, отже, як кожному треба щоденного хліба, так само конечно для кожного праця, відповідна до його сил. Сам Господь вважає лінивіство злом, бо каже: *Лукавий слуго і лінивий!* (Мт. 25:26).

Тож ми повинні боятися, щоб у день Суду нам також не закинули лінивіства, бо той, що дав нам силу до праці, буде домагатися від нас відповідних плодів: *Від усякого, кому дано багато, багато від нього й вимагатимуть* (Лк. 12:48).

Якщо дехто, прикриваючись молитвою і псалмодією, уникає праці, нехай знає, що кожна справа має свій час-пору, як каже Еклезіяст (Проп. 3:1). Працюючи, можемо своїми устами чи бодай своїм серцем хвалити Господа, співаючи Йому з подякою псалми, гимни та ду-

ховні пісні (Кол. 3:16), як каже Апостол. Так будемо молитися під час праці та благодарити Бога, Який дає нашим рукам силу до праці, а розум наш просвічує правдою. Так молитвою звертаємо діло рук наших до мети, тобто до приподобання Богові. Тим же робом прикличемо на поміч Духа Святого.

Так навчимося у кожному ділі просити в Бога доброго поступу в нашій праці й дякувати Йому за все, що нам дає. Притому збережемо також добре намірення – приподобатися Йому. Отже, треба поєднувати молитву з працею”³¹.

Св. Василій вважає працю кінцевою для подвижника. По-перше, праця – це засіб гартування й умиротворення і, по-друге – вона служить потребам ближнього, чого вимагає від нас закон любови. Про працю як служіння потребам ближнього мовимо в окремому відступі. Тут розглянено лише вчення св. Василя про працю як засіб християнського подвигу за святість.

Християнин повинен працювати, щоб здобути собі Боже уподобання і ділом виявити йому свою любов: “Хто щирий у любові до Бога і прагне небесної нагороди, ніколи не задоволений тим, що робить, а все шукає і бажає зробити щось більше, хоч іншим здається, що він уже й так працює понад сили. Він ніколи не певний, що сповнив усі свої обов’язки; він завжди журиться тим, що йому ще далеко до досконалости всіх обов’язків. Він слухає наказу Христа: *Як зробите все, що звелено вам, ка-*

³¹ ШПр. 37, 1-2, АТВ, с. 199-201.

жить: Ми слуги непотрібні, виконали те, що повинні були зробити (Лк. 17:10).

Апостол Павло міг жити з проповіді (I Кор. 9:14), однак він каже про себе: *Ми не їли ні в кого дармо хліба, а вдень і вночі тяжко та гірко працювали... Не тому, що не маємо на це права, а тому, щоб дати себе вам за зразок, щоб ви нас наслідували (II Сол. 3:8-9).* Тож хто може зважитися на такий нерозум і невірство, щоб вдовольнитися тим, що уже зроблено, і ухилитися від тяжкої або прикрої праці?³²

Визначивши досить помірковані засади умертвіння,³³ св. Василій бажав, щоб його ченці радше виснажували своє тіло працею, ніж постом чи нічними чужаваннями, щоб тим легше підкорити своє тіло духові. Він ніколи не накладав на своїх ченців умертвіння задля самого умертвіння. Для св. Василя умертвіння служило вищій цілі, тобто засобом перемоги над власною волею, щоб аскет міг усюди й завжди сповняти лише волю Божу. Подібне значення він надає також праці:

“Коли хто відрікся себе і своєї власної волі, то не може робити вже більше того, що сам хоче, але що йому накажуть. Хто радо віддав себе проводові інших, той вже нічого не вибирає собі за своєю власною волею.

³² КПр. 121, АТВ, с. 287-288.

³³ Деякі приписи св. Василя, напр. стосовно їжі і снання, можуть нам видаватися суворими (пор. ШПрр. 18, 19, 20, 37 і КПр. 32), однак на ті часи це були дуже помірковані правила щодо зовнішнього умертвіння. Зате св. Василій був дуже вимогливим щодо внутрішнього умертвіння.

Настоятелі призначають його в ім'я Боже до того, що їм видається найвідповіднішим для нього.

А хто вибирає працю за своєю власною волею, той сам себе оскаржує: по перше – в самолюбстві, а по друге – в бажанні пустої світської слави, зиску або ж з лінивства і недбалства вибирає те, що легше. А все те є знаком, що він ще не звільнився від злих пристрастей. Хто бажає сповняти свої власні забаганки – ще не відрікся себе; коли ще тримає його надія зиску або людська слава, той ще не покинув світських справ. Хто не зносить трудів – ще не умертвив свого тіла. А до всього того – це доказ зарозумілості, бо такий вважає, що його власна думка важливіша від думки багатьох.

Отож, хто займається ремеслом, прийнятим й схваленим у монастирі, не повинен його кидати, бо інакше дав би доказ несталості й слабкості. А як хтось не має жодного ремесла, то нехай не вибирає собі сам, але прийме те, що більшість на нього накладе, щоб так у всьому зберегти послух.

Тому кожний повинен трудитися з усіх сил; уважно, ревно та бездоганно сповняти свої обов'язки, наче перед очима самого Бога, щоб відтак могли сказати: *Як очі слуг на руки свого пана.., так очі наші дивляться на Господа, Бога нашого* (Пс. 122:2).

Не треба хапатися за багато робіт водночас, бо наша природа не дозволяє добре зробити їх відразу. Ліпше одну якусь роботу добре закінчити, ніж братися за кілька і не викінчи-

ти жодної. Гадка, ширяючи туди й сюди, пере-скакуючи з одної роботи на іншу, не тільки не доведе до успішного кінця жодної, але, до того ж, є доказом несталого характеру.

Тому працювати треба так, щоб ані самоуподобання не збільшувалося, ані послух і підвладність не були порушені”³⁴.

Ми вже дізналися вище, як св. Василій осудив лінивість, бо воно є порушенням Божої заповіді і джерелом душевного лиха. Тому св. Отець безнастанно заохочував своїх ченців до праці: “Апостол з любови до братів і задля прикладу лінивим трудився понад обов’язок. Той, що прямує до совершенства, повинен працювати день і ніч!”³⁵

Знайшлися й такі ченці, що, покликаючись на слова Ісуса Христа: *Працюйте... на ту їжу, яка залишається на життя вічне* (Йоан 6:27), бажали усунути працю з аскетичного життя. Св. Василій їм відповів так: “Сам Господь заборонив працювати на ту їжу, що проминає, але наказав працювати на ту, що залишається на життя вічне (Йоан 6:26-27). А яка це їжа Він показав в іншому місці: *Їжа Моя – волю чинити Того, Хто послав Мене* (Йоан 4:34). Якщо ж Бог хоче, щоб ми кормили голодного, напували спраглого, одягали нагого, то нам треба конче наслідувати Апостола, який каже: *У всьому я показав вам, що, працюючи, треба допомагати слабосильним* (Ді. 20:35) і слухати його науку: *Хай працює, творивши власни-*

³⁴ ШПр. 41, АТВ, с. 205-206.

³⁵ ШПр. 42, АТВ, с. 207-208.

ми руками добро, щоб він мав змогу дати тому, хто потребує (Еф. 4:28). Наука Господня і апостольська забороняє журитися про себе самого і лише для себе працювати. Бо за заповіддю Господа нам треба ревно дбати про потреби ближніх і для них працювати, бо Господь приймає як для Себе дбайливість про тих, що Йому посвячені (тобто обітом убозтва) і за те їм обіцяє Царство Небесне”³⁶.

Ці слова св. Василія звертають нас до наступної риси його аскези, тобто участі ченців в добродійстві св. Церкви служити ближньому.

3. ЧЕРНЕЦЬ – СЛУГА БЛИЖНІХ (АПОСТОЛІЯТ)

Оперши своє правило на подвійну заповідь любови, любови до Бога і любови до ближнього, св. Василій Великий закликав своїх ченців до ревної праці, щоб так могли помагати ближньому³⁷. Звідси головною метою праці в чернечому подвизі була не так “власна потреба”, як радше “потреба ближніх”, іншими словами, добродійство Церкви. Тому він прагнув залучити численні монастирі Каппадокії і Понту до апостольської праці, до боротьби з аріанством і до піднесення християнського життя³⁸. А так як християнську молодь здебільшого все ще виховували поганські школи, то

³⁶ КПр. 207, АТВ, с. 322-323.

³⁷ МПр. 48, 7, АТВ, с. 78-79.

³⁸ Див. Сократ, *Іст. Церк.*, IV, 26, с. 111.

він доручив чернецтву ще й християнське виховання молоді³⁹.

Проф. Л. Кларк так каже про ці далекоглядні плани св. Василія: “Найважливішим кроком, який св. Василій зробив на полі аскетички, було впровадження по монастирях правдиво спільного життя. Однак із погляду церковної історії далеко важнішим було те, що він зумів згармонізувати в одно урядову Церкву з чернечими спільнотами, які перед тим виростили радше осторонь Церкви і тому їм грозила небезпека, що чернецтво змарнує свою енергію в пустинях. Св. Василій – це людина, яка в одній особі була і великим ченцем, і великим єпископом. Це згармонізування (контемплативного й активного життя) відбулося насамперед в його власній особі, а згодом від нього перейшло до цілої Церкви”.

“Як єпископ св. Василій наглядав за монастирями дуже розлогої церковної провінції і тому мав повну владу використати послуги чернецтва для укріплення Церкви... Залучаючи ченців до співпраці з єрархією, св. Василій закладав свої монастирі не на відлюдді, а радше по містах. Ченцеві св. Василія вже не треба було ховатися від людей в пустиню: він лишався серед них і просвічував їх прикладом свого піднеслого життя”⁴⁰.

Побут в монастирі св. Василія мав перетворити життя світської людини на ангельське, щоб відтак чернець міг вповні посвятити себе

³⁹ Пор. ШПр. 15 і КПр. 292, *АТВ*, с. 169-171, 359-360.

⁴⁰ Обидві цитати з Кларк, *цит. тв.*, с. 120-121.

служінню Богові й ближньому. Коли в монахові вже завмерло бажання людської слави, а в його серці глибоко вкоренилося бажання виконувати лишень волю Божу, тоді він був готовий іти між люди, служити св. Церкві⁴¹.

Ченці, які виходили з монастиря, не могли жити й працювати поодинокі. Вони мушили триматися гуртом, щоби, працюючи для ближніх, самим не потерпіти “душевної втрати”. Вони і надалі зберігали “чернечий порядок дня” і не сміли пропустити “ні однієї години, призначеної на молитву”⁴².

Ми навмисно підкреслюємо це в *Правилах* св. Василя, бо сьогодні є багато таких ченців, що під видом “апостольської” праці стараються звільнитися від чернечого правопорядку і воліють жити самотньо.

Слово “ремесло” у *Правилах* св. Василя стосується будь-якої активної праці ченця: “Ми цінимо ремесла (працю), що допомагають нам зосередити свій дух, перебуваючи в присутності Бога і не відтягають нас ні від часів хору, ні від молитви чи інших чернечих порядків”⁴³. Отже, св. Василій навчав зберігати спільне чернече життя, незважаючи на те, чим і де чернець буде зайнятий.

За вченням св. Василя, аскет передусім мав бути *ченцем*, тобто особою, яка посвятилася Богові, бо цього вимагає від нього перша і

⁴¹ КПр. 277 АТВ, с. 354. Цю думку підкреслив у *цит. статті*, о. М(елетій) С(оловій), с. 46-48.

⁴² Пор. ШПрр. 39, 40, 44, АТВ, с. 204-205, 210.

⁴³ ШПр. 38, АТВ, с. 203.

головна заповідь любови до Бога. Тільки виконавши перше, чернець міг зайнятися добродійною працею (активне життя), щоб так виконати другу заповідь любови. В кожному василіянинові, тобто ченцеві ці обидві заповіді повинні бути досконало поєднані і ніяк не перешкоджати одна одній. Ця повна гармонія аскетичного й активного життя — *головний елемент* аскези св. Василія, який був надзвичайно практичною людиною.

Гаряче бажаючи відновити первісний дух християн у своїй митрополії, св. Василій почав залучати ченців до: а) виховної праці; б) християнського апостоляту та в) добродійних заходів. Кожну з тих ділянок активної праці ченців розглянемо детальніше.

а) **ВИХОВАННЯ** чи перевиховання молоді мало забезпечити св. Церкві кадри чернечого доросту і свідомих християн. Тому св. Василій закладав *монастирські школи*, що згодом стали осередками християнського виховання і знання.

Св. Отець передусім турбувався про виховання чернечого майбутнього: “Господь сказав: *Пустіть дітей приходити до Мене* (Мр. 10:14), а Апостол хвалить Тимотея, який з дитинства вивчав Святе Письмо (II Тим. 3:15) і доручає виховувати дітей *в послуші й напоумленні Господньому* (Еф. 6:4). Тому я думаю, що дітей можна приймати в кожному віці, навіть і наймолодшому. Над сиротами опікуємося, щоби, за прикладом Йова, стати батьками сиріт (Йов 29:19). Інших дітей приймаємо з

волі батьків і то при кількох свідках, щоб не давати нагоди нас хулити.

Прийнятих не можна відразу прилучити до братів, бо їхня ще недосконала поведінка могла б стати закидом проти монашого способу життя. Їх треба виховувати як дітей цілої чернечої родини. Однак їхнє помешкання і спосіб життя повинні бути цілком відділені, як у чоловічих, так і в жіночих монастирях.

Їх потрібно виховувати у відповідних школах. Нехай замість видуманих переказів (байок) вивчають вислови Святого Письма, знайомляться з оповіданнями про надзвичайні і величні події (чуда) і нехай вчаться приповідок Соломона.

Від самого початку, доки душа ще проста і податна, як м'який віск, що легко приймає кожну форму, треба її залучати до всіх добрих діл.

Хто не схоче жити в дівстві, відпустити при свідках, як людину, що не в силі зайнятися Христовими справами”⁴⁴.

Якщо кандидати до чернечого життя здібні до відповідного ремесла чи мистецтва, вони можуть розвинути свої таланти в монастирі: “Ми не боронимо молодим вдень учитися в школах ремесла чи мистецтва. Часто в якомусь виді мистецтва треба вправлятися від наймолодших років. Якщо в чомусь хлопці виявляють якісь здібності, треба їм дати нагоду того вчитись. На ніч, однак, повертаються до своїх монастирів і там нехай теж обідають”⁴⁵.

⁴⁴ Усі вищі цитати з IIIПр. 15, АТВ, с. 169-171.

⁴⁵ Там же, с. 171.

Крім монастирських шкіл, які сміло можемо назвати свого роду *новіціятами*, св. Василій закладав при монастирях також школи для світської молоді, щоб зберегти її від злого впливу поганського виховання і надати їй тривких основ християнського світогляду. На питання, чи в монастирі повинен бути вчитель також для світських хлопців, св. Василій відповів: “Апостол каже: *Батьки, не драгуйте дітей ваших, виховуйте їх у послуші й напоу-мленні Господньому* (Еф. 6:4). Якщо батьки віддають дітей (до монастиря) з тою ціллю, а ченці можуть виховати їх у карності й острасі Божому, нехай буде захований цей наказ Господа: *Пустіть дітей і не бороніть їм приходити до Мене, бо таких є Царство Небесне* (Мт. 19:14). Але коли нема такої цілі, то думаю, що це не є ні Богу миле, ні нам відповідне, ні комусь корисне”⁴⁶.

Спосіб виховання світської молоді св. Василій докладно описав у своїм поученні “*До юнаків*”⁴⁷, де зокрема пише: “Закликаємо вас, юнаки, готувати собі запаси на вічність, порушуючи, як каже приповідка, кожний камінчик і використовуючи всяку нагоду, щоб здобути цю вічність. І хоч це тяжко і трудно, однак не відступайте зі страху. При цьому прагайте собі напімнення, яке закликає кожного вибрати собі найліпший спосіб життя. Рівночасно треба себе потішати надією, що він стане нам милим, якщо ми до нього привик-

⁴⁶ КПр. 292, АТВ, с. 359-360.

⁴⁷ Див. НВН. с. 250-271.

немо. Але вибирайте найкращий спосіб життя!"⁴⁸

б) АПОСТОЛЬСЬКА ПРАЦЯ св. Василія також була в програмі чернечого життя. Щоб викоренити аріянську ересь і з'єднати християн в одному віровизнанні, св. Отець наполягав, щоб його ченці пильно вивчали Святе Письмо і богословські науки, щоб відтак могли передавати їх іншим і обороняти правовір'я⁴⁹. Для цього св. Василій заклав багато монастирів⁵⁰, сподіваючись, що самі монастирі будуть просвічувати християнам у їхній боротьбі за правду. Так ченці стали носіями правди, бо в св. Василія – чернець і правовір'я ототоженні.

Св. Василій засновував свої монастирі по містах або близько міст, щоб ченці могли провадити спільний спосіб життя, а рівночасно підтримувати сталий контакт з мирянами і мати на них благородний вплив⁵¹.

Щоб усунути аріянську ересь й незгоду в св. Церкві, св. Василій шукав "як Божої, так і людської помочі"⁵², тому зобов'язав своє чернецтво до поєднання християн⁵³. Відтоді ченці стали сторожами миру і згоди серед Божого народу. Св. Василій бажав поширити діяльність сво-

⁴⁸ Там же, с. 270-271. Про засади виховання у св. Василія див. Гіє, *цит. тв.*, с. 232-246.

⁴⁹ КПрр. 95 і 96, АТВ, с. 276-277.

⁵⁰ Див. вище зам. 38. Нор. Листи 226, 257, 295 тощо, ВЛВ, с. 168-174, 188-189, 202-203.

⁵¹ Пор. МПр. 18, 6 і КПр. 97, АТВ, с. 58-59, 277; див. Гіє, *цит. тв.*, с. 192-195; Гюмберклюд, *цит. тв.*, с. 220-221.

⁵² Див. ВВВ, с. 50.

⁵³ Див. Лист 257, ВЛВ, с. 188-189. Про унійну працю св. Василія обширно говорить Гіє, *цит. тв.*, с. 311-355.

їх ченців на: а) апостолят слова, б) приклад християнського життя і в) поєднання Церков. У всьому тому св. Василій сам був прикладом:

“Я завжди прагну бути носієм спокою, хоч мені це не завжди вдається. Тому, розчарований, впадаю у смуток. Бо як же мені не сумувати?”

Я не можу ні з ким ворогувати, бо благо миру ціную понад усе. А коли причина розбрату на боці інших, то дав би Бог, щоб вони усунули її між собою.

Я не прагну того, щоб ви мене часто відвідували, бо знаю, що люди, які вибрали собі вбоге життя і своїми руками утримують себе, не можуть довгий час перебувати поза домом. Але де б ви не були, пам’ятайте про нас і моліться, щоб ми мали спокій принаймні самі з собою і з Богом”⁵⁴.

в) ДОБРОДІЙНА ПРАЦЯ, чи поміч потребувачим була теж в програмі ченців св. Василія. Сам Василій визначався духом добродійности і навчав теж того своїх учнів. Св. Василій особисто піклувався хворими, дбав про голодних, приймав подорожніх, опікувався бідними і сиротами, заступався за покривджених тощо. Його глибоко вражало всяке людське горе. Він намагався зарадити всякій нужді, був готовий послужити усякій суспільній потребі. На передмісті Кесарії він заснував “*ціле місто*” добродійних закладів, які згодом вдячні міщани назвали на його честь “*Василіядою*”. Св. Василій

⁵⁴ Лист 259, ВЛВ, с. 190.

описав це “місто добродійности” в одному із своїх листів⁵⁵.

Ідучи за навчанням Божественного Спасителя, св. Василій наклав на своїх ченців обов'язок “журитися потребами ближніх і для них працювати”⁵⁶. Він велів їм опікуватися подорожніми⁵⁷, сиротами⁵⁸, хворими⁵⁹ і не забувати про милостиню для потребуючих⁶⁰. Одним словом, св. Василій хотів, щоб його ченці мали дух “доброто самарянина”, і своїм життям дав їм високий приклад до наслідування.

За допомогою чернецтва обидвох статей св. Василій Великий вкрив добродійними закладами і захистами всю свою розлогу митрополію. А на ті часи це було щось “небувале”⁶¹, нове “чудо світу”⁶².

Так св. Василій вивів чернецтво з вузьких рамок особистого освячення на арену св. Церкви, надавши йому широку програму плідного релігійного життя. Чернець-василіянин уже більше не втікав від світу, але своїм апостолятом старався здобути той світ для Царства Небесного. Тим-то св. Василій успішно накреслив і здійснив ідеал ченця – “Христового воїна”⁶³.

⁵⁵ Лист 94, ВЛВ, с. 134-136.

⁵⁶ КПр. 207 і МІр. 48, 6, АТВ, с. 323 і 78.

⁵⁷ КПрр. 97, 312 і 313, АТВ, с. 277, 369.

⁵⁸ ШПр. 15, 1, АТВ, с. 169.

⁵⁹ КПр. 155, АТВ, с. 301.

⁶⁰ КПрр. 100, 101 і 302, АТВ, с. 278-279, 364.

⁶¹ Див. С. Фокс, *цит. тв.*, с. 151-155.

⁶² Див. Аллярд, *цит. тв.*, с. 100.

⁶³ Див. Вас. “Вступна А.Б.”, АТВ, с. 5-8.

Розділ VII

СВ. ВАСИЛІЙ – ІДЕАЛ ЧЕНЦЯ

Папа Пій XI в своєму посланні *“Єдинородний Син Божий”* нагадує головним настоятелям чернечих чинів і згромаджень: “Передусім заохочуємо всіх ченців брати взірець зі свого засновника й законодавця – свого ідеалу, якщо вони хочуть удостоїтись благодаті свого покликання. Ті визначні мужі, засновуючи свої чернечі громади, йшли за надхненням Божої благодаті. Тому всі їхні духовні сини, маючи на собі ту печать, яку бажав витиснути на своїй громаді засновник, напевно не зіб’ються з доброго шляху.

Тому ченці, як добрі діти, нехай бережуть честь свого духовного батька, законодавця, повинуючись його правилам і напоумленням, палаючи постійно його духом. І доки ченці ходитимуть слідами своїх засновників, доти вони не втратять свого чернечого покликання”¹.

Подібно висловлюються також Отці II Ватиканського Собору в декреті *“Про оновлення чернечого життя”*: “Це благо Церкви, щоб її інституції мали свій окремий характер і завдання. Тому потрібно добре пізнати і зберегти

¹ Див. *Послання Папи* з дня 19. III. 1924 р. ААС, т. XVI, 1924, с. 135.

Дух засновників, головні завдання, а також здорові традиції, що творять спадщину кожної інституції”².

З наведених слів зрозуміло, що чернече покликання і чернечий дух значною мірою залежать від того, як ченці переймають дух свого засновника, наслідуючи його чернечий ідеал. Бажання наслідувати, звичайно, виникає з любови, а любов родиться в серці з належного пізнання. Таким високим ідеалом василіянського чернечого подвигу повинен бути його великий засновник і законодавець – св. Отець Василій Великий. “Така була велич і чеснота тієї людини (Василія), що багато вважало собі за честь наслідувати навіть незначні його прикмети”³, – каже св. Григорій Богослов.

Та й *Василіянські Чернечі Устави* пригадують ченцям зачерпнути з писань св. Василія “великого його духа” і щораз більше “пізнавати, шанувати і любити” св. законодавця⁴.

Ознайомившись коротко з аскетичним вченням св. Василія, звернімося до того ідеалу чернечого подвигу, який ще й сьогодні просвічує побожних християн. Образ Василія Великого – Патріярха східного чернецтва подаємо як ідеал чернечого життя, здебільш, на основі *Похвального Слова*, яке невдовзі по його смерті виголосив св. Григорій Богослов⁵.

² Див. *Вселенський Собор Ватиканський II: Діяння і постанови*, перекл. А. В. Великий, ЧСВВ, Рим 1966, т. IV, с. 193.

³ Див. *ВВВ*, с. 77.

⁴ Див. *Конституції Чину св. Василія Великого*, Рим 1955, Пр. 508, 10, с. 154.

⁵ Див. Св. Григорій з Назіянзу, *Велич св. Василія Великого*, з гр. перекл. о. С. Федивяк, ЧСВВ, Рим 1951, с. 1-94.

1. СВ. ВАСИЛІЙ – “ЖИВА ЖЕРТВА”

В одній із епіграм, якими св. Григорій звеличив свого сердечного друга, читаємо: “Ти пізнав усі глибини духа і всю земну премудрість. Сам же ти був живою жертвою”⁶.

“Жива жертва” – ось влучна характеристика св. Василя щодо Бога. Св. Григорій так пояснює цей вираз: “Великим був Авраам і як патріярх, і як жрець нової жертви, коли він приносив Благодателю (Богові) обіцяного собі (Ісаака) як готову жертву, що сама йшла на заколення (Бт. 22:1), але й цього (Василія) жертва – не менша. Він приніс себе самого Богові й не замінив себе нічим рівновартісним⁷, тому його цілопалення було вповні звершене”⁸.

Ця жертва, чи радше “цілопалення” св. Василя виявляється в повному відірванні серця від світу і відданні себе на службу Богові, Якого він любив всім своїм еством. Св. Василій вважав відречення головною умовою чернечого життя: “Хто хоче щиро служити Богові, мусить звільнитися від усякого прив’язання до життя”⁹. Цього він не тільки навчав, а й строго додержувався, як свідчить Григорій Богослов: “Його багатством було не мати нічого. Хрест, з яким він так близько зжився, він вважав дорожчим від найбільших скарбів. Посісти всі добра, хоч би як хтось цього бажав, неможли-

⁶ Там же, с. 149.

⁷ Авраам замість Ісаака пожертвував Богові барана (пор. Буття 22:13).

⁸ Див. ВВВ, с. 83.

⁹ Див. ШПр. 5, 2, АТВ, с. 154.

во. Зате можливим є навчитися погорджувати всім і так виявитися вищим понад усе. З таким відреченням йому (Василієві) не були потрібні ні високий пост, ні марна слава, ні щось інше. Він старався бути, а не лише здаватися, досконалим”¹⁰.

Св. Василій уже на початку свого аскетичного життя зрозумів, що йому треба відірвати своє серце від усього дочасного. Тому своєму другові Григорієві він писав так:

“Покинути світ – це не тільки тілом бути поза ним, а й душу відірвати від тілесних пожадань і зостатися без міста, без дому, без власности, без друзів, без майна, без життєвих засобів, без орудок, без торгування, без людської мудрости, а натомість прийняти до серця Божу науку”¹¹. Він знав, що “вмерти, аби бути з Христом – ліпше понад усе”, бо його душа бажала “Бога, сильного, живого Бога!”¹²

Св. Василій досконало розумів науку св. Павла і тому вповні збагнув глибину його слів: *У Христі Ісусі нічого не означають, ні обрізання, ні необрізання, але віра, чинна любов'ю* (Гал. 5:6). Тому св. Василій твердо знав, що ченцеві не допоможе ні самота, ні спільність життя, ні чернеча рясa, ні приречення, якщо в його серці не буде сильної віри, що розпалюватиме в ньому постійну любов до Бога. Якою сильною була віра св. Василія, найкраще видно з його творів, про які Григорій сказав так:

¹⁰ ВВВ, с. 70.

¹¹ Див. Лист 2, 2, ВЛВ, с. 21.

¹² ШПр. 2, 1, АТВ, с. 149.

“Тепер в нас найосвіченішим вважається той, кому пощастило найкраще запізнатися з його творами: чи то читаючи їх, чи слухаючи.

Коли беру в руки і читаю його *“Шестиднев”*, тоді з’єднуюся з самим Творцем, ясно розумію закони творення і подивляю Творця. А коли передо мною його книги проти єретиків (*“Проти Євномія”*), то бачу наче содомський вогонь, що переминює в попіл лукаві й беззаконні язика (Бт. 19:24). Коли ж читаю його твір *“Про Святого Духа”*, тоді Бога, Якого маю, неначе знову знаходжу і, спираючись на його богослов’я і контемпляцію, наново утверджуюся в правді. А коли перечитую його тлумачення (*“На Псалми”*, *“На Ісаю”*), розумію, що мені не треба задержуватися на одній тільки букві й звертати свою увагу тільки на зовнішнє, але сягати глибини, здобуваючи світло світлом, доки не осягну самої правди. Коли ж беруся до похвал на честь подвижників (*“Бесіди”*), починаю погорджувати тілом, еднаючись із тими, що удостоїлися такої слави, і тим сам себе заохочую до духовного подвигу.

Коли читаю його моральні й практичні науки (*“Аскетичні твори”*), очищую ними свою душу і тіло, стаю живим храмом, здатним прийняти самого Бога, інструментом, на якому виграє Святий Дух і піснопівцем Божої слави і могутности. Завдяки тим його писанням я переминююся, усе в мені стає до ладу, з одного чоловіка стаю іншим, божественним.

За правовірне вчення, за єдність і божественність Пресвятої Тройці св. Василій радо би

позбувся (владичого) престолу, якого він ніколи не бажав, а радо був би прийняв вигнання, муки і смерть, вважаючи те все не втратою, а зиском. Це він і засвідчив всім своїм життям”¹³.

Св. Василій нічого так сильно не бажав, як “сповнити Божі заповіді по Божому вподобанню”¹⁴. Тому він ціле життя невтомно трудився, виливаючи свою велику любов до Бога: “Нашим конечним обов’язком є *любити Бога*. Нестача Божої любови є найбільшим злом для душі”¹⁵.

За свідченням св. Григорія, Василій ревно і щиро любив Бога. Ніяке інше сотворіння не посіло місця Творця в його серці. Св. Отець на правду відчував у своїй душі те, що говорить душа про себе в Святому Письмі: *Я з любови знемагаю!* (П.п. 2:5). Його серце палало любов’ю, він жив нею, і вона, та Божа любов, палила його, наче полум’я свічку, і перетворювала його в *живу цілопальну жертву*. Любов викликала в серці св. Василія таку велику тугу за Богом, що він часто забував про себе і, переступаючи межі природи, кликав разом зі св. Павлом: *Хотілося б мені померти*¹⁶, *щоб із Христом бути!* (Флп. 1:23).

Наводимо тут діалог св. Василія з префектом Модестом, який радив йому перейти на аріяство, погрожуючи йому “конфіскуванням

¹³ ВВВ, с. 77-80.

¹⁴ ШПр. 5, 3, АТВ, с. 155.

¹⁵ ШПр. 2, 2, АТВ, с. 149.

¹⁶ Тобто “умерти”.

майна, вигнанням, муками, і навіть смертю”. Одержав же на те гідну історичну відповідь:

– Якщо ще можеш чимось іншим пригрозити – грози, бо те, що ти наговорив, мене не стосується. Не можна позбавити майна того, хто нічого не має. Хіба що вважаєш за майно це лахміття і тих кілька книжок, що й є цілим моїм багатством. Вигнання – теж не покара, бо я не зв’язаний ніяким місцем. Та й та земля, що на ній тепер живу – не моя, тож куди б не заслали мене, той край буде моїм, бо *Господня є земля.., а я на ній тільки – чужинець і перехожий* (Пс. 24:1, 39:13). Муки? Вони не страшні мені, бо тіла свого вже не відчуваю. Смерть? Вона для мене добродійство. Завдяки їй я скоріше побачу Бога, для Якого живу, працюю і вже напівмертвий. До Нього я вже здавна спішуся!

– Досі ніхто ще так не говорив до мене! – здивувався намісник такої сміливості.

– Це тому – відповів Василій – що ти досі не стрічав єпископа, бо кожний з них, будучи на моєму місці, відповів би тобі так само. В усьому, наміснику, ми скромні й лагідні, бо так велить нам заповідь Господня. Коли ж під загрозою Божа справа, а нам доручено її боронити, тоді ми ні на що інше не звертаємо уваги, а глядимо тільки на одного Бога. Вогонь, меч, дикі звірі, кліщі не страшні для нас, ми їх радо знесемо задля Бога. Тож зневажай мене, погрожуй, роби все, що тобі завгодно, використовуй свою владу! Нехай знає і цар,

що ти собі нас не покориш, хоч би ти лякав нас усіма можливими страхіттями!¹⁷

Чи ж у тих словах непоборного воїна Христа не відчуваємо відгомону слів св. Павла? *Хто нас відлучить від любови Христа? Ні смерть, ні життя, ні Ангели, ні князівства, ані інше якесь сотворіння не зможе нас відлучити від Божої любови, що в Христі Ісусі* (Рим. 8:35, 38-39).

Тому не дивно, що символом св. Василія став *вогняний стовп*. Його ж бо серце палало вогнем серафимської любови, яка й приготувала його на *живу жертву* для Господа. Ось таємниця величі св. Василія! Це також таємниця його чернечого покликання. Це дух аскези св. Василія, яким і нам треба проїнятися, якщо хочемо стати правдивими василіянами, не лише ченцями-василіянами, а й мирянами-василіянами.

2. НА ПОСЛУГАХ БЛИЖНЬОМУ

Мірилом любови до Бога є любов до ближнього. Св. Василій знав, що любов – не в пустих словах чи побожних зідханнях, а радше – в ділах (пор. Як. 2:14-18). Що більше ми когось любимо, то більше дбаємо про його добро. Та й Ісус Христос не вимагає від нас чудес чи чогось надзвичайного на доказ нашої любови, а тільки діл милосердя до ближнього. Все те, що ми чинимо для ближнього, Ісус вважає вчи-

¹⁷ ВВВ, с. 56-57.

нением для себе: *Усе те, що ви зробили одному з моїх братів найменших – ви мені зробили*¹⁸.

Як св. Отець розумів значення любови до ближнього в житті кожного християнина, найкраще бачимо з його життя, про яке такої високої думки був св. Григорій:

“Дуже багато дбав цей муж (Василій) про Церкву та її оборону: він був відважним перед зверхником, полагав спори, заступався за потребуєчих, особливо в духовних справах, а часто і в матеріальних. А ще годував бідних, опікувався подорожніми, дбав про дівиць, укладав писані й неписані правила для ченців, молитви, прикрашав вівтарі та робив багато інших діл, якими на правду тільки чоловік Божий, працюючи лише для Бога, може так багато спомагати людей.

Та найбільше й найславніше діло він вчинив під час дошкульного голоду 368 року, якого за людської пам’яті ще не було. Народ знемагав і нізвідки було чекати допомоги. Тоді св. Василій зібрав в одне місце зморених голодом, а були й такі, що вже ледве дихали, мужів і жінок, молодих і старих та всіх тих, літа яких побуджують до милосердя, та годував їх, задалегідь подбавши про харчі для них. Тоді він, наслідуючи Христа, з допомогою своїх помічників, заспокоював тілесні й душевні потреби бідаків, додаючи до потрібного харчу ласкаве слово пошани, чим злагіднював їхню долю¹⁹.

¹⁸ Пор. ШПр. 3, 1, АТВ, с. 152.

¹⁹ ВВВ, с. 41-43.

Такий-то був наш хлібодавець, другий Йосиф, який мав на меті тільки одне: любов'ю здобути любов, а за земну мірку збіжжя сподобитися майбутніх благ²⁰.

На владичому престолі св. Василій ще ширше розвинув свою добродійну працю, як читаємо у П. Аллярда:

“У тих часах, коли міські заколоти були часті і громадяни нерідко піддавалися сваволі урядовців, над якими не було ніякого контролю, Собори наклали на єпископів обов'язок заступатися за бідних, немічних і несправедливо оскаржених, які звичайно ставали жертвою насилля. Св. Василій присвятився цьому обов'язкові сповна.

Він залучав до цієї праці своїх приятелів на найвищих посадах, префектів Преторії, наставників двору, урядників і намісників. Св. Василій підтримував з ними приятні стосунки, пояснюючи: “Як тим, що ходять на сонці, незмінно товаришує тінь, так і відносини з великими людьми завжди приносять пільгу для нещасних”.

Збереглося багато листів, у яких св. Василій просить звільнити від податків, боргів чи інших тягарів бідняків чи цілі містечка. Якщо когось несправедливо підозрювали чи переслідували, св. Василій відразу брався за перо, щоб боронити такого. Недоліки римської податкової системи дуже турбували його.

Знаючи надужиття по судах, він переконував позовників помиритися, щоб тільки ті не судилися. Розгнівався якийсь пан на своїх не-

²⁰ Там же, с. 44.

вільників? Св. Василій просить його простити їх. Незадоволений поганський батько з навернення свого сина? Св. Василій радить підкорити своє батьківство праву совісти. Прийшли здалека подорожні, щоб спровадити до дому тіло батька, який помер у Каппадокії? Св. Василій подбав про допомогу їм від імператорської влади. Брак шляхів сприяє голоду, що лютує по провінціях? Він звернувся до імператора з проською побудувати міст.

Не було нужди, малої чи великої, не було справи приватної чи суспільної, на яку св. Василій не звертав уваги. Хоч часом він наражав на небезпеку свою свободу, ба навіть життя”²¹.

Св. Василій, свідчить Григорій, “піднісши високо свою голову і зріючи широко довкруги своєю душею, обнімав у собі весь світ, куди тільки прогомніло слово спасіння. Він бачив, що велике Боже насліддя, придбане Божою наукою, заповідями і терпіннями, той *святий народ, царське священство* (I Пт. 2:9) знаходиться в жалюгідному становищі, втягнене в тисячні ложні науки і заколоти. Він не вважав за вистачальне тихо оплакувати горе і молитовно підносити до Бога свої руки, благаючи в нього звільнення від такого лиха, але вважав за потрібне подати свою особисту поміч. Він шукав і Божої, і людської помочі, щоби тільки спинити загальну пожежу лиха і розвіяти ту страшну пільму, що нас з усіх сторін огорнула”²².

²¹ Див. П. Аллярд, *цит. тв.*, с. 98-99.

²² ВВВ, с. 49-50.

З любови до ближніх св. Василій широко розвинув благочинну діяльність, виявом якої були численні заклади, які він розбудував на передмісті Кесарії. Тут знов покличемося на свідчення Григорія: “Чудова це річ – любов до ближнього. Ось відійди трошечки від нашого міста (Кесарії) і подивися на цей новий город (Василіяду), на той захист побожності, на ту спільну скарбницю заможних. Там дивляться на недугу розумно, нещастя називають блаженним, а милосердя цінять понад усе.

Св. Василій наполегливо закликав усіх бути людьми і не погорджувати бідними і нуждарями, але ділитися своїм майном з ближніми, очікуючи від Бога відсотків милосердя, якого ми всі так дуже потребуємо. Він сам – шляхтич і шляхетського походження, блищав славою, обнімав нещасних, наче братів, і то не для пустої слави, але щоб своєю побожністю дати приклад іншим. І не тільки в нашому місті так було, а й по інших містах і цілих провінціях. Наставникам народу він поставив одне спільне завдання – любов і великодушність до нещасних. В багатих людей є знамениті кухарі, розкішні столи, смачно приготовані страви, чудові екіпажі, м’які одежі, а у св. Василія, натомість, недужі, їхні рани, наслідування Христа, Який очищав проказу не тільки словами, а й ділами”²³.

Св. Василій як *добрий пастир* віддавав ближнім увесь свій час, усі свої сили і таланти. Тому

²³ Там же, с. 73-84.

й не дивно, що на вістку про його смерть “заплакав цілий світ”, а на його похороні “ридання заглушувало псалмопіння”²⁴.

Любов до ближнього, яку Василіянські Чернечі Устави називають *братньою любов'ю*, була головною рисою кришталево чистого характеру св. Василя. Тієї любови св. Отець бажав також і для всіх своїх послідовників, мирян і ченців, вважаючи її характерною рисою василіянських спільнот. Як колись Христос Своїм Апостолам, так св. Василій своїм монахам лишив один важливий заповіт: “З любови до Бога нам треба любити ближнього!”²⁵

Ще й сьогодні, немов устами самого Христа, св. засновник чернецтва промовляє до нас: “З того усі пізнають, що ви мої сини, василіяни, якщо будете плекати взаємну любов між собою!”²⁶

3. СКАРБНИЦЯ УСІХ ЧЕСНОТ

Змістом аскетичного подвигу для св. Василя було відречення од світу і плекання євангельських чеснот. Ціле своє життя він суворо зберігав чернечі правила, які написав для своїх ченців. Він на правду “старався бути, а не тільки видаватися досконалим”²⁷.

Та ліпше звернімся знову до слів св. Григорія Богослова:

²⁴ Див. *ВВВ*, с. 91

²⁵ ШПр. 3, 2, *АТВ*, с. 152-153.

²⁶ Пор. до Йоана 13:35.

²⁷ *ВВВ*, с. 70.

“В різних людей – різний поступ у чеснотах, а дехто досягає поступу тільки в деяких з них. Таких багато. Ще ніхто не дійшов досконалости в усіх чеснотах, принаймні зі знаних нам. Тому серед нас вважається вже найліпшим той, хто набув найбільше різних чеснот або бодай одну досконало. А цей (Василій) так у всіх чеснотах поступив, що став гордістю (людської) природи. Хвалить хтось убожество і просте життя самовідречення? А в нього що було, крім тіла і вкрай потрібного накриття для нього? Його багатством було не мати нічого. Він не бажав слави, жив убого й просто.

Подиву гідна річ – здержливість, поміркованість і свобода від пристрастей, головню ж від неволі низького і жорстокого тирана, шлунка. А хіба був коли такий великий посник, майже безтілесний? Піддержував своє життя тільки найконечнішим. Одиною його розкішшю було не мати і натяку на розкіш. Тому він не потребував багато. У св. Василія був один хитон, одна верхня одежа (плащ), спав на голій землі, чував уночі, уникав лазень. Найвишуканіша його вечеря – це хліб і сіль. А до хліба – тверезий і невичерпний напій із джерела.

Хто більше від нього цинив невинність або приписував строгі закони тілові своєму? І то не тільки собі, а й відповідною турботою про інших. Хто збудував обителі для дівиць? Хто уклав писані правила, якими опановуються почуття, усі члени тіла належно настроюються, щоб зберігати дівство, спрямовуючи увагу на внутрішню красу, переходячи від речей видимих до невидимих?

Життя пустинне відрізняється від життя спільного. Перше спокійніше й більш упорядковане, але не має можливості оцінити себе, бо чеснота залишається без випробування. Друге ж – діяльніше і корисніше, однак не свобідне від заколоту. А він прегарно погодив і об'єднав перше з другим, щоб ні контемпляція не була без вияву на зовні, ані дяльність не була позбавлена контемпляції, щоб, доповнюючи себе взаємно, вони разом прямували до Божої слави”²⁸.

Подібно висловлюється про св. Василя і його брат Григорій: “Хто не знає, що Василій вважав розніжене і розкішне життя ворожим, шукаючи у всьому, замість приємностей, витривалість і мужність? Він терпеливо витримував жар сонця, виставляв себе на холод, а тіло своє постійно гартував постами й умертвіннями.

Від самого початку йому сподобалося убозтво і до кінця воно залишилось у нього незмінним, як скеля. Невинністю він прагнув наблизитися до Бога. Він ніколи не піддавався негідним подувам спокус. Змалювати ж силу і постійність його любови до Бога міг би хіба один лише Апостол, який описав її такими словами: *Ні смерть, ні життя, ні теперішнє, ні майбутнє, ані інше якесь сотворіння* (Рим. 8:38) не в силі було відвернути його (св. Василя) серця від любови до Бога”²⁹.

²⁸ Там же, с. 68-73, вийнятки.

²⁹ Св. Григорій Ніссійський, *Похвальне Слово на честь св. Василя В.*, з гр. перекл. о. С. Фединак, ЧСВВ, Нью Йорк, Н.Й. 1968, с. 32-34 (цитув.: ПСл.).

Звеличуючи кришталевість характеру св. Василія, св. Григорій Богослов питає: “Хто більше від нього шанував чесноту або ганив гріхи? Хто виявляв більшу прихильність до добродішних? Або хто був більше суворим супроти грішників? Самий його усміх був часто похвалою, а мовчанка — доганою. Якщо він не був балакучий, ні жартівливий, ні охочий до товариства і багатом не подобався через те, що всім помагав і всім чинив добро, — ми повинні за те його радше хвалити, ніж ганити”³⁰.

Світлу постать свого друга Григорій ще описав так: “Така велика була чеснота і слава цієї людини (Василія), що дехто, для свого власного вивищення, копіював хоч би й незначні його прикмети, ба навіть декотрі з його фізичних особливостей, як, наприклад блідість лиця, бороду, ходу, здержливість у бесіді, а найчастіше його задумливість і внутрішнє зосередження духа, що в багатьох, через нерозсудність їхнього наслідування, стало понурістю. Його (Василія) одяг, приготування постелі, поведінка під час їди були невимушені, а природні й прості, як того вимагала потреба. І тому тепер знайдеш багато Василіїв з вигляду, але вони тільки статуї в зарисі, бо забагато, ми сказали б, були відгомонам його слова. Відгомін, хоч це тільки звук слова, все ж таки дуже подібний до слова. А ці, хоч як бажають до нього (Василія) наблизитися, ніяк до нього не дорівнюються.

³⁰ ВВВ, с. 75-76.

Тому цілком слушно дехто вважає за велику честь, якщо може наблизитися до нього (Василія) чи послужити йому або принаймні повторити щось сказане чи зроблене ним по-важно або й жартома. Так само і я вже не раз тим хвалився. Бо в тієї людини все, навіть зроблене мимоволі, виходило цінніше й досконаліше, ніж те, що інші робили з великим трудом”³¹.

Отже, в аскетичній школі, яку св. Василій заснував і надав їй напрямку, він сам став великим ченцем, законодавцем, богословом, палким проповідником, талановитим письменником, визначним літургістом, надхненним провідником, ревним апостолом, великим добродієм, славою Сходу, стовпом і Отцем Вселенської Церкви і великим Святим. Сама історія визнала велич духа св. Василія, назвавши його *Великим*.

Тому духовні сини св. Василія Великого справді мають ким величатися, мають ким захоплюватися, мають кого наслідувати. Однак наше возвеличання св. Василія не повинно обмежитись тільки самим пізнанням його життя і надхненних його писань. Нам треба передусім практикувати його ідеал чернечого життя, перейнятися його непоборним духом і ревно наслідувати високі його чесноти. Тому вчимося чернечого подвигу не лише з самих писань, а головню з життя цього великого угодника Божого, який був нашим засновником і законодавцем.

³¹ Там же, с. 89.

До цього нас заохочує теж брат св. Василя – Григорій, закликаючи: “Похвала, виявлена життям, є далеко успішніша, ніж чудові слова. Тому, брати, наслідуючи поміркованість стриманого ділами (Василія), гідно звеличуймо його чесноту. Нехай здійснюється у нас те чудо мудрої людини через нашу участь в її мудрості.

Звеличення його убогства нехай виявляється у тому, що й ми станемо вбогими. Погорда цим світом нехай не буде тільки на словах, немовби це було похвальне і славне, але нехай ціле наше життя буде свідком нашої погорди світовими речами. Не лише говори, що він (Василій) був посвячений і цілковито відданий Богові, але й ти віддай себе Творцеві. Не говори, що майно стало для нього (Василія) засобом вічного відпочинку, але й ти громадь собі скарби небесні, як і він. Це ж тобі вільно!

Василій переніс своє громадянство із землі до неба. Перенеси і ти! Він складав своє багатство в небесних і непорушних сховках; і ти наслідуй у тому вчителя! Учень тоді стає досконалим, коли уподібниться до свого вчителя. Справді, коли хтось знається у мистецтві, то він своїм знанням звеличує того, хто його вчив. Так і ми, що пишаємося і хвалимося Василієм як своїм учителем, покажім своїм життям його вчення, змагаючи до того, що його зробило славним і великим у Бога і в людей!”³²

³² Див. ПСл., с. 55-58 частково.

ЗАКІНЧЕННЯ

Св. Єфрем Сирійський¹ назвав св. Василя Великого “вибраною посудиною”, збагаченою “високими словами”, які подивляв весь народ. Захоплений надхненною проповіддю св. Отця, Єфрем Сирійський каже: “Я бачив святиню, оживлену його духом. Я бачив ніжну й співчутливу його любов до вдів і сиріт. Я бачив потоки сліз, які цей святий пастир рясно проливав, засилаючи свої молитви до неба. Я бачив ту церкву, яку він дуже любив, так величаво прикрасив і завів у ній такий чудовий порядок. Я бачив, як з його уст пліла наука св. Павла, євангельський закон і святий острах перед таїнствами віри. Я на правду бачив, як цілий собор був сповнений блиском Божої благодаті”².

¹ Св. Єфрем Сирійський († бл. 373) – нар. на початку IV ст. у Низібії (Сирія). Коли перси зайняли Низібію, він почав вести суворе аскетичне життя, замешкав у печері в горах. Однак він не був затворником, бо цікавився церковним життям християн у Едессі. Прославився як великий вчитель, проповідник, тлумач Святого Письма, церк. поет (названий: “Арфою Св. Духа”) і оборонець правдивої віри. Його пам’ять вшановуємо дня 28 січня. Див. О. Трух, *цит. тв.*, т. I, с. 143-147.

² Подаємо за Аллярдом, *цит. тв.*, с. 111.

Св. Василій здавна подивляв святість і чесноти св. Єфрема³, тому надзвичайно втішився, коли Едеський Диякон прийшов до нього. Обидва Святі обнялися, обмінюючись взаємно поцілунком миру. На кінець св. Єфрем, зворушений до сліз розмовою з Василієм, упав перед ним на коліна і молив:

*“Отче, борони мене від лінивства і безділля. Веди мене прямою дорогою життя. Сокруши в мені закаменіле моє серце. Бог привів мене до тебе, щоб ти зайнявся моєю душею. То ж будь моїм наставником і провідником!”*⁴

Ми не могли знайти гарнішої молитви і просьби до св. Василія Великого. Хай же вона буде і нашим “насущним хлібом”, щоб усе в нашій житті виходило

НА СЛАВУ Й УПОДОБАННЯ БОЖЕ!

³ Созомев (*Іст. Церк.*, III, 16, с. 295) свідчить, що св. Василій “був великим поклонником св. Єфрема і подивляв його високе знання”.

⁴ Див. Аллярд, *цит. тв.*, с. 112.

БІБЛІОГРАФІЯ

Не подаємо тут вичерпної літератури про св. Василя Великого, бо її можна знайти в усіх наукових працях. Подаємо список тільки тих книжок, якими ми користувалися і то з оригінальними заголовками, бо в наших відмітках вживаємо скорочення і титули книжок в українському перекладі.

I. ТВОРИ СВ. ВАСИЛІЯ

Аскетичні твори св. Отця нашого Василя Великого, з гр. перекл. Митроп. Андрей Шептицький, “Праці Богосл. Наук. Т-ва”, Львів 1929 (цит.: АТВ).

Вибрані листи св. Василя Великого, з гр. перекл. о. С. Фединак, ЧСВВ, Нью Йорк, Н.Й. 1964 (цит.: ВЛВ).

Науки св. Василя Великого для народу, переклад з гр., Глен Ков, Н.Й. 1958 (цит.: НВН).

Migne, J. P., *S. P. N. Basilii Opera Omnia, in “Patrologiae Series Graeca”*, ed. 1857, voll. 29-32 (цит.: Мінь, Гр. Патр.).

II. ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Аллярд, Павло, *Святий Василій Великий*, пер. з фр., Жовква 1933.

Вселенський Собор Ватиканський II. Діяння і постанови, перекл. о. А. Великий, ЧСВВ, т. IV, Рим 1963 (“Про пристосоване оновлення чернечого життя”, с. 187-207).

Григорій, св. з Назіянзу, *Велич св. Василя Великого*, з гр. перекл. о. С. Фединяк, ЧСВВ, Рим 1921 (цит.: ВВВ).

Григорій, св. Ніссійський, *Похвальне Слово на честь св. Василя Великого*, з гр. перекл. о. С. Фединяк, ЧСВВ, Нью Йорк, Н.Й. 1968 (цит.: ПСл.).

Иннокентій, Архим., *Постриженіє въ монашество*, Вильна 1899.

Ковалик, о. Володимир, ЧСВВ, *Обнова любови на основі навчання св. Василя Великого*, Буенос Айрес 1959.

Конституції Чину св. Василя Великого, Рим 1955.

Лаба, д-р. Василь, *Патрольоґія*, "Праці Гр. Кат. Богосл. Академії", Львів 1932, част. II.

С(оловій), о. М(елетій) ЧСВВ, *Дух Василянського монашества в минулому і сучасному*, стаття в "Пропам'ятній Книзі отців Василян в Канаді", Торонто 1953, с. 37-66.

Трух, о. Андрій, ЧСВВ, *Життя святих*, 4 томи, Торонто 1952-1960.

Фединяк, о. С., ЧСВВ, *Через Каппадокію і Понт*, Рим 1957.

Фединяк, о. С., ЧСВВ, *Історія мощів св. Василя Великого*, відбитка з "Логосу", Вашингтон, Д.К. 1965.

* * *

Agapius – Nicodemus, *The Rudder (Pedalion)*, transl. by D. Cummings, Chicago, Ill., Orth. Educ. Society, 1957 (цит.: Аґапій-Никодим, *Педаліон*).

Altaner, Berthold, *Patrologie*, Freiburg im Br., Herder & Herder Co., 1938 (цит.: Альтанер, *Патрольоґія*).

Amand, Dom David, *L'Ascèse Monastique de S. Basile*. Essai Historique, Maredsous 1948 (цит.: Аман, *Чернеча аскетика св. Василя*).

Athanasius, St., *The Life of St. Anthony*, transl. by R. T. Meyer, Westminster, Md., The Newman Press, 1950 (цит.: Св. Атанасій, *Життя св. Антонія*).

Bacht, P. Heinrich, S. J., *Pachome et ses disciples*, in *"Théologie de la vie monastique"*, Aubier 1961, pp. 39-71 (цит.: Бахт, *Пахомій і його учні*).

Bréhier, Émile, *Histoire de la Philosophie*, t. I, fasc. 2: Période Hellénistique et Romain, Paris, Press. Univ. de France, 1948 (цит.: Бреєр).

Chitty, Derwas J., *The Desert City*. An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism, Oxford, Publ. of Blackwell, 1966 (цит.: Читті).

Clarke, W. K. Lowther, *St. Basil the Great. A Study in Monasticism*, Cambridge, Univ. Press, 1913 (цит.: Кларк).

Crouzel, P. Henri, S. J., *Origène, précurseur du monachisme*, in *"Théologie de la vie monastique"*, Aubier 1961 (цит.: Крузел).

Danielou, Jean, *Origen*, transl. by W. Mitchel, New York, N.Y., Sheed & Ward, 1955 (цит.: Данієлу).

Eusebius, *The Church History*, rev. by McGiffert, in *"Nicene and Post-Nicene Fathers"*, II series, vol. I, Grand Rapids, Mich., Eerdmans Publ. Co., 1961, pp. 81-403 (цит.: Евзевій, *Церк. Іст.*).

Fox, Sr. Margaret M., *The Life and the Times of St. Basil the Great as Revealed in His Works*, Washington, D.C., The Cath. Univ. Press, 1939 (цит.: Фокс).

Geny, Paulus, S. J., *Brevis conspectus historiae Philosophiae*, Romae 1932 (цит.: Жені).

Giet, Stanislas, *Les Idées et l'Action Sociales de St. Basile*, Paris, ed. Gabalda, 1941 (цит.: Гіє).

Goar, Jacobus, O. P., *Euchologion sive Rituale Graecorum*, Venetiis 1730 (Photostat in Graz 1960).

Gregory, Bishop of Nyssa, *Select Writing and Letters*, transl. by Moore-Wilson, in *"Nicene and Post-Nicene*

Fathers", II series, vol. 5, Grand Rapids, Mich., Eerdmans Publ. Co., s.a.

Gregory, St. of Nyssa, *The Life of St. Macrina*, in "Ascetical Works of St. Gregory of Nyssa", transl. by Callahan, Washington, D.C., The Cath. Univ. of America, 1967, pp. 159-191.

Gregorius, Nyssenus, *De virginitate*, in Migne, P.G., vol. 46, coll. 317-416.

Gribomont, Joannes, OSB., *Ad editionem operum S.ti Basilii Magni Introductio et Anotationes in tt. 29-32 Patrologiae Graecae*, 4 fasc., Romae-Chevetogne-Turnholti 1959-1961 (цит.: Грібомон, Інтродукція до тт. 29-32).

Gribomont, J., *Histoire du texte des Ascétiques de S. Basile* (Bibliothèque du Musée, 32), Louvain 1953 (цит.: Грібомон, Історія тексту А.Т.В.).

Gribomont, Dom Jean, OSB., *Saint Basile*, in "Théologie de la vie monastique", Aubier 1961, pp. 99-113.

Hefele, von Carl J., *Konciliengeschichte*, Freiburg im Br. 1873, t. II.

Humbertclaude, Pierre, *La doctrine ascétique de St. Basile de Césarée*, Paris, ed. Beauchesne, 1932 (цит.: Гюмберклюд).

Jacks, Leo V., *St. Basil and Greek Literature*, Washington, D.C., The Cath. Univ. of America, 1922 (цит.: Джекс).

Jerome, St., *Life of St. Hilarion*, transl. by Ewald, in "Early Christian Biographies", Washington, D.C., Fathers of the Church Inc., 1952, pp. 241-280.

Koch, H., *Quellen zur Geschichte der Askese und des Mönchtums der alten Kirchen*, Tübingen 1933.

Leggio, P. Efrem, *L'Ascetica di S. Basilio Grande*, Torino, S. E. Internazionale, 1934 (цит.: Ледджо).

Marano, D., *Vita S. Basilii Magni*, in Migne, P.G., vol. 29, pp. V-CLXXVII.

Meester de, D. Placido, OSB., *Rituale Benedizionale Bizantino*, Roma 1930 (цит.: Де Местер, *Візантійський Требник благословень*).

Mourret-Thompson, *A History of the Catholic Church*, St. Louis, Mo., Herder Co., 1946, vol. II.

Murphy, Sr. Margaret G., *St. Basil and Monasticism*, Washington, D.C., The Cath. Univ. of America, 1930 (цит.: Мирфі).

Oppenheim, Philippus P., *Symbolik und religiöse Wertung des Mönchskleides in christlichen Altertum*, Münster in W. 1932.

Pekar, Athanasius, OSBM., *St. Basil the Great, His Life and His Work*, New York, N.Y., Good Shepherd Publ., 1963.

Pujol, Clemens, S. J., *De Religiosis Orientalibus ad normam vigentis iuris*, Roma, Pont. Inst. Orient. Stud., 1957 (цит.: Пужол, *Про Східніх Монахів*).

Quasten, Johannes, *Patrology*, vol. III. — *The Golden Age of Greek Patr. Literature*, Westminster, Md., The Newman Press, 1960 (цит.: Квастен, *Патрологія*).

Rivie`re, A. Jean, *St. Basile évêque de Césarée*, Paris, ed. Gabalda, 1925 (цит.: Рівієр).

Robinson, N. F., *Monasticism in the Orthodox Church*, London-Milwaukee, Wisc., The Young Churchman Co., 1916.

Roman, Sr. Jerome, OSBM., *The Flaming Pillar of Cappadocian Caesarea*, Rome 1963.

Rudberg, Stig Y., *Etudes sur la tradition manuscrite de St. Basile*, Lund 1953.

Salaville, S., *Eustathe de Sébaste*, art. in "Dictionnaire de Théologie Catholique", Paris 1913, t. V, coll. 1565-1571 (цит.: Салавій, *Евстатію із Севастію*).

Socrates, Scholasticus, *The Ecclesiastical History*, rev. by Zenos, in "Nicene and Post-Nicene Fathers", II series,

vol. II, Grand Rapids, Mich., Eerdmans Publ., 1957, pp. 1-178 (цит.: Сократ, *Истор. Церк.*).

Sozomen, *The Ecclesiastical History*, rev. by Hartranft, in "*Nicene and Post-Nicene Fathers*", II series, vol. II, Grand Rapids, Mich., Eerdmans Publ. Co., 1957, pp. 239-427 (цит.: Созомен, *Истор. Церк.*).

Wawryk, Basilius B., OSBM., *Doctrina S. Basilii Magni de Inspiratione S. Scripturae*, Romae, Curia OSBM., 1943.

УЖИВАНІ СКОРОЧЕННЯ

- ААС — *Акти Апостольської Столиці.*
- А.Б. — *Аскетична Бесіда св. Василя.*
- АТВ — *Аскетичні Твори св. Василя*, перекл. Митроп. А. Шептицького, Львів 1929 р.
- ВВВ — *Св. Григорій з Назіянзу, Велич св. Василя Великого*, перекл. о. С. Фединяка, ЧСВВ, Рим 1951 р.
- ВЛВ — *Вибрані Листи св. Василя Великого*, перекл. о. С. Фединяка, ЧСВВ, Нью Йорк, Н.Й. 1964 р.
- КПр. — *Коротші Правила св. Василя.*
- МПр. — *Моральні Правила св. Василя.*
- НВН — *Науки св. Василя для народу*, Ґлен Ков, Н.Й. 1954 р.
- Псл. — *Св. Григорій Ніссійський, Похвальне Слово на честь св. Василя Великого*, перекл. о. С. Фединяка, ЧСВВ, Нью Йорк, Н.Й. 1968 р.
- ШПр. — *Ширші Правила св. Василя.*

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	5
ВСТУП	9
1. Життя св. Василя Великого	9
2. Формування духовности св. Василя ...	24
3. Аскетичні твори св. Василя	42

Розділ I

КРИСТАЛІЗАЦІЯ ЧЕРНЕЧОГО

ІДЕАЛУ У СВ. ВАСИЛІЯ	47
1. Усвідомлення чернечого ідеалу	48
2. Перші кроки на шляху до ідеалу	52
3. Нарис перших правил	61
4. Початкові підсумки	66

Розділ II

БОГОСЛОВСЬКІ ОСНОВИ

ЧЕРНЕЧОГО ІДЕАЛУ	71
1. Людина – образ Божий	71
2. Віра – шлях до Бога	77
3. Страх Господній — початок аскези	81
4. Надія – заохота до подвигу	86
5. Любов – мета досконалости	91

Розділ III

ОБСТАВИНИ І ВИМОГИ

ЧЕРНЕЧОГО ПОДВИГУ	101
1. Готовість на жертву	102
2. Відокремлення і самота	106
3. Очищення ума і серця	110
4. Спільність життя	113

Розділ IV

ЧЕРНЕЧІ ВІДРЕЧЕННЯ

І ПРИРЕЧЕННЯ	121
1. Загальні засади відречення	122
2. Відречення від світу	127
3. Відречення від сім'ї	132
4. Відречення від волі	139
5. Вступне випробування	150
6. Чернечі приречення	156

Розділ V

ЧЕРНЕЧІ ЧЕСНОТИ

І ЇХНЯ ПРАКТИКА	165
1. Покора – шлях до неба	166
2. Братня любов – характерна риса ченця	172
3. Поміркованість – правило життя	180
4. Терпеливість – настанова до життя ...	187

Розділ VI

ЗМІСТ ЧЕРНЕЧОГО ЖИТТЯ	199
1. Чернець – людина неба (молитва)	199
2. Чернець – творець добра (праця)	210
3. Чернець – слуга ближніх (апостолят)	216

Розділ VII

СВ. ВАСИЛІЙ – ІДЕАЛ ЧЕНЦЯ	225
1. Св. Василій – “жива жертва”	227
2. На послугах ближньому	232
3. Скарбниця всіх чеснот	237
ЗАКІНЧЕННЯ	243
<i>Бібліографія</i>	<i>245</i>
<i>Уживані скорочення</i>	<i>251</i>

РЕЛІГІЙНЕ ВИДАННЯ

о. Атанасій Пекар, ЧСВВ

**ДОСКОНАЛИЙ
ХРИСТІЯНИН**

**ЧЕРНЕЧИЙ ІДЕАЛ
СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО**

Видання друге

Редактор

о. Дам'ян КІЧА, ЧСВВ

Літературний редактор

Зеновія ЗАМКОВА

Художній редактор

Федір ЛУКАВИЙ

Комп'ютерна верстка

Ольги КУЗЬМИЧ

**Віддруковано у ВВП "Місіонер".
80300 м. Жовква Львівської обл.,
вул. Василянська, 8.**

**"За Василієм Великим,
жити згідно з Євангелієм —
означає усім своїм єством й
усіма своїми новими силами
намагатися здобути "вподобання Боже",
"бути не багатими, а вбогими,
за Господнім словом",
іти за Ним добровільно та
об'являти новизну Євангелія.**

**Для нас у Церкві
то велика слава, що ми учні й сини
того великого Святого й Учителя!
Тож візьмім собі його за приклад
і з пошаною послухаймо його навчань,
щоб із щирою готовістю дозволити
себе попереджати, втішати
й напоумлювати"**

Joannes Paulus II